

6 Nämndemännens tjänstgöring

Kommittén har i uppdrag att lämna förslag som möjliggör en mer allsidig och bredare rekrytering av nämndemän. För detta torde nämndemännens faktiska tjänstgöring ha stor betydelse. I detta avsnitt tar vi upp en del frågor som har med nämndemännens tjänstgöring att göra, såsom tjänstgöringsfrekvens och andra tjänstgöringsförhållanden.

6.1 Bakgrund

Den betydelse nämndemännens tjänstgöringsförhållanden har för nämndemannakårens sammansättning har analyserats i ett par utredningar. I 1981 års departementspromemoria (jfr avsnitt 2.4.1) bedömdes att tjänstgöringstätheten var den faktor som vid sidan av nämndemännens ekonomiska villkor och valsystemet påverkade sammansättningen mest. I sin undersökning år 1992 pekade Domstolsverket (DV) på tre faktorer; valsystemet, tjänstgöringsförhållandena och ersättningsnormerna (jfr avsnitt 2.4.4). Beträffande nämndemännens tjänstgöringsförhållanden gjordes bedömningen att dessa inte har lika stor betydelse för rekryteringen av nämndemän som för sammansättningen av nämnderna i praktiken. ”Yngre yrkesverksamma nämndemän har av naturliga skäl svårt att åta sig mer tidskrävande mål eller att tjänstgöra med kort varsel.”

Under den senaste tiden har nämndemännens tjänstgöringsförhållanden tagits upp i några riksdagsmotioner (se vidare avsnitt 6.2.6).

6.2 Kommitténs överväganden och förslag

6.2.1 Inledning

För att få flera människor ur olika grupper i samhället att vilja åta sig nämndemannauppdrag krävs att dessa finner villkoren förenade med uppdraget och tjänstgöringen acceptabla. Det kan röra sig om allt från antal tjänstgöringstillfällen per år till den grad av delaktighet som den enskilde nämndemannen känner i domstolens arbete. Att de ersättningsvillkor som gäller för uppdraget naturligtvis är väsentliga framgår av kommitténs behandling av dessa frågor i avsnitt 5. Vad som är av betydelse för nämndemännens faktiska tjänstgöring begränsas egentligen närmast av nämndemännens egna upplevelser av tjänstgöringen. Av central betydelse torde emellertid tjänstgöringsfrekvensen vara, dvs. hur ofta under ett år som nämndemannen förväntas tjänstgöra. Exempel på annat som är av betydelse för nämndemännens tjänstgöring är hur långa dagar man tjänstgör, möjligheten att planera för tjänstgöringen, praktiska bekymmer av olika slag samt arbetsgivares och arbetskamraters inställning till att nämndemannen är borta från sitt arbete till följd av uppdraget.

Tjänstgöringsfrekvensen hos de enskilda nämndemännen har emellertid inte bara betydelse för nämndemännen själva. Den är också av betydelse för synen på nämndemannakåren i stort, eftersom det i första hand är genom tjänstgöringen som det blir synligt för allmänheten hur sammansättningen av nämndemannakåren ser ut (se vidare avsnitt 6.2.4).

6.2.2 Lagfäst rätt till ledighet

Kommittén föreslår en regel som ger nämndemännen rätt till ledighet från sina anställningar för att de skall kunna fullgöra nämndemannauppdraget. Ledigheten skall omfatta tid för resor till och från tjänstgöringen samt behövlig dygnsvila i omedelbar anslutning till denna.

Nämndemännen saknar en lagfäst rätt till ledighet för att fullgöra sitt uppdrag.

Från många håll har påpekats det förhållandet att det är svårt att ta ledigt från arbetet för att tjänstgöra som nämndeman. Detta kan

naturligtvis bero på arbetsuppgifterna i sig eller att ingen annan sätts in i stället vid bortovaro, med arbetsanhopning som följd. Arbetsgivarens och arbetskamraternas inställning till en nämndemans bortovaro från arbetet kan emellertid i en del fall skapa lojalitetsproblem och konflikt för den det gäller. Inte minst inom ett område som sjukvården, som präglas av underbemanning, kan det orsaka svårigheter när någon behöver ta ledigt flera gånger per år för uppdrag som nämndeman. Sjukvården är bara ett exempel. Detsamma gäller på andra arbetsplatser, även inom den privata sektorn, med hög arbetsbelastning och svårigheter att ordna ersättare.

En nämndeman är visserligen skyldig enligt lag att ta emot och fullgöra uppdrag som nämndeman (jfr 4 kap. 6–9 §§ rättegångsbalken [RB]) men en lagregel som uttryckligen ger rätt till den ledighet som krävs saknas. Rätten till ledighet följer i stället, i den mån den alls är reglerad, av anställningsavtal, kollektivavtal m.m. Det torde vara en vanlig missuppfattning att 4 kap. 11 § kommunallagen (1991:900), om förtroendevaldas rätt till ledighet, gäller också för nämndemän. Så är emellertid inte fallet eftersom nämndemannauppdraget inte är ett kommunalt förtroendeuppdrag (jfr 4 kap. 1 § kommunallagen). Den till synes utbredda uppfattningen att kommunallagens regel om rätt till ledighet gäller också nämndemän verkar ju i och för sig i positiv riktning eftersom den kan sägas ge nämndemännen stöd för att ta ut den ledighet som krävs.

Den lagfästa rätten till ledighet för kommunala förtroendeuppdrag infördes med 1976 års kommunallag. Tidigare hade sådan rätt till ledighet för statligt och kommunalt anställda reglerats bl.a. i kollektivavtal. Inom den privata sektorn saknades i stor utsträckning bestämmelser. Som skäl för införandet av en lagregel om rätt till ledighet anfördes följande (prop. 1975/76:187 s. 229 f.).

En av förutsättningarna för en väl fungerande representativ demokrati är att alla som uppfyller valbarhetskraven ges likvärdiga möjligheter att åta sig och fullgöra offentliga uppdrag. Man bör sträva efter att undanröja de hinder som finns. Ett steg i den riktningen är att förbättra möjligheterna till ledighet för fullgörande av offentliga uppdrag. – – Redan det förhållandet att det inte är bara en rättighet utan också en skyldighet att åta sig ett kommunalt förtroendeuppdrag leder enligt min mening till att rätten till ledighet bör garanteras i lag. Därigenom markeras betydelsen av de stora insatser i samhällets tjänst som de många medborgare utför som åtar sig kommunala förtroendeuppdrag. – – Statliga och

kommunala arbetsgivare är redan nu i princip skyldiga att ge ledighet för fullgörande av kommunala förtroendeuppdrag. Även inom den privata sektorn medges i regel ledighet. Den bestämmelse, som jag förordar, syftar till att ge en yttersta formell garanti för att förtroendeuppdrag skall kunna fullgöras oberoende av inom vilken sektor av samhället man är yrkesverksam.

Även för andra förtroendevalda finns lagregler om rätt till ledighet. Riksdagsledamot och ersättare får fullgöra uppdrag som ledamot utan hinder av tjänsteuppgift eller annan sådan förpliktelse som åligger honom (4 kap. 6 § regeringsformen). Facklig förtroendeman har rätt till den ledighet som fordras för det fackliga uppdraget (6 § första stycket lag [1974:358] om facklig förtroendemens ställning på arbetsplatsen).

Enligt kommitténs mening skulle en lagfäst rätt till ledighet för att fullgöra nämndemannauppdraget kunna förbättra för många arbetstagare som känner att de har svårt att äta sig eller fullgöra uppdrag som nämndeman på grund av sitt arbete. Precis som när det gäller förtroendeuppdrag enligt kommunallagen talar redan det förhållandet att det är en skyldighet att äta sig nämndemannauppdrag för att rätten till ledighet bör garanteras i lag. Genom en lagregel markeras också uppdragets samhällsvikt. Även om många arbetsgivare redan i dag är skyldiga att ge ledighet för fullgörande av nämndemannauppdrag verkar slutligen en lagregel ytterst som en garanti för att nämndemannauppdrag skall kunna fullgöras oberoende av inom vilken sektor av samhället man är yrkesverksam. Kommittén anser mot denna bakgrund att en lagfäst rätt till ledighet bör finnas för nämndemännen.

Regeringen har nyligen beträffande kommunalt förtroendevaldas rätt till ledighet föreslagit en utvidgning av bestämmelsen i kommunallagen. Enligt förslaget skall de förtroendevalda ha rätt till den ledighet som krävs för att de skall kunna fullgöra sina uppdrag. Förutom mötestid skall ledigheten omfatta resor till och från mötena och behövlig dygnsvila omedelbart före eller efter mötena. Förslaget syftar till att stärka skiftarbetandes möjligheter att äta sig kommunala uppdrag (prop. 2001/02:80 s. 83 f. och 139). Riksdagen har beslutat i enlighet med regeringens förslag (rskr. 2001/02:190).

Kommitténs förslag om en lagfäst rätt till ledighet för nämndemän bör utformas med kommunallagens bestämmelse, inbegripet de föreslagna ändringarna, som förebild.

6.2.3 Uppgifter om tjänstgöringsfrekvens m.m.

Den kritik som riktats mot sammansättningen av nämndemanna-kåren har bl.a. gällt nämndemännens ålder (se avsnitt 3.3.1). Av betydelse för det allmänna intrycket att nämndemännen oftast är äldre personer är dessas tjänstgöringsfrekvens. Denna är nämligen högre för äldre nämndemän än för yngre.

Av den undersökning som gjordes år 1981 (Ds Ju 1981:20) framgår att den vanligaste tjänstgöringsfrekvensen bland nämndemännen i tingsrätt då var 11–20 dagar om året och att 22 procent tjänstgjorde mer än 20 dagar om året. Andelen nämndemän med hög tjänstgöringsfrekvens var störst i de äldre grupperna. Tendensen var densamma vid länsrätt och hovrätt. Enligt DV:s undersökning år 1992 var tjänstgöringsfrekvensen år 1991 elva dagar. Drygt 50 procent av nämndemännen hade inte någon tjänstgöring utöver uppgjort schema.

Kommittén har erhållit följande uppgifter om nämndemännens tjänstgöringsfrekvens från DV. Uppgifterna avser nämndemännens tjänstgöring under perioden november 2000 – oktober 2001 (för förvaltningsdomstolarna har i särskilda kolumner även angetts tjänstgöringsfrekvens inklusive förberedelsedagar).

Ålder	Kön	TR	HovR	LR	Inkl. förb. dagar	KammR	Inkl. förb. dagar
		15,6	18,8	12,4	23,5	5,3	10,1
-19	M	7					
20-30	Kv	10	6,6	6	11,7		
20-30	M	7,9	10,5	11,1	21,5	4	7
31-40	Kv	8,8	10,7	11,5	22,1	2,6	5,1
31-40	M	9,9	17,4	9,2	17,8	0,75	1,5
41-50	Kv	9,8	15,2	10	18,7	3,6	6,9
41-50	M	10,8	13,3	10,5	19,3	3,9	7,2
51-60	Kv	12,4	11,6	11	20,5	4,5	8,7
51-60	M	14,5	17,8	11,6	21,2	5,3	10,3
61-	Kv	20,4	25	14,3	27,3	6,6	12,8
61-	M	18,9	21,1	13,8	26,5	5,7	10,8

Som framgår av uppställningen ökar antalet tjänstgöringsdagar med åldern. Siffrorna indikerar att många nämndemän tjänstgör betydligt fler dagar per år jämfört med vad som är målsättningen på många av landets domstolar och även enligt förarbetsuttalanden. Detta bekräftas också av uppgifter kommittén har tagit del av. Under år 2001 tjänstgjorde exempelvis 388 nämndemän (5 procent) mer än 50 dagar. En nämndeman tjänstgjorde under perioden hela 185 dagar. Samtidigt är det så att hela 25 procent av nämndemannakåren under samma period tjänstgjorde mindre än 5 dagar (i denna grupp ingår nämndemän som inte tjänstgjorde någon dag alls).

Av betydelse för nämndemännens tjänstgöringsfrekvens är naturligtvis det antal nämndemän som domstolen har att tillgå för tjänstgöring. Detta antal beräknas bl.a. utifrån förväntad måltillströmning. Hovrätterna och kammarrätterna liksom tingsrätterna i Stockholm, Göteborg och Malmö samt länsrätterna i Stockholms län, Skåne län och Göteborg fastställer själva hur många nämndemän som skall finnas för tjänstgöring i domstolen. För övriga tingsrätter och länsrätter fastställer hovrätten respektive kammarrätten antalet nämndemän efter förslag från underinstansen. Respektive domstol fördelar tjänstgöringen mellan nämndemännen efter samråd med dem (1 kap. 4 § och 2 kap. 4 b § RB, 13 § och 17 § fjärde stycket lag [1971:289] om allmänna förvaltningsdomstolar [AFDL] samt förordning [1983:382] om antalet nämndemän i de allmänna domstolarna och de allmänna förvaltningsdomstolarna).

6.2.4 En jämn och rimlig tjänstgöringsfrekvens bör eftersträvas

Kommittén föreslår en målsättningsregel enligt vilken varje nämndeman bör tjänstgöra 8–12 dagar under ett kalenderår. En nämndemans tjänstgöring bör inte, annat än om särskilda skäl föreligger, överstiga 20 dagar under ett kalenderår. Hänsyn skall tas till målsättningsregeln vid fastställandet av antal nämndemän och fördelningen av tjänstgöringen.

Av hänsyn bl.a. till intresset av att nämndemännen inte får en alltför hög tjänstgöringsfrekvens bör det vid nomineringar och val av nämndemän undvikas att en person får dubbla uppdrag.

Domstolarna bör väga in att en del nämndemän har tjänstgöring också på annat håll, dels vid planeringen av behovet av antal nämndemän, dels vid planeringen av nämndemannens tjänstgöring.

Att tjänstgöringsfrekvensen är högre bland äldre nämndemän än bland yngre hänger till stor del samman med det naturliga förhållandet att äldre personer ofta har större möjlighet att tjänstgöra än yngre som är upptagna på annat håll av arbete, familj etc. Tidigare undersökningar visar också att möjligheterna att tjänstgöra beror på vilken sysselsättning man har. Den överrepresentation av äldre nämndemän som finns inom kåren förstärks emellertid på detta sätt av tjänstgöringsfrekvensen. Alltför frekvent tjänstgöring gör i sig risken för snedrepresentation mer uppenbar, särskilt om denna förekommer inom någon eller några grupper. Strävan efter en mer allsidig sammansättning av nämndemannakåren riskerar att bli verkningslös om inte tanken på representativitet får slå igenom också när det gäller nämndemännens tjänstgöring. En av tankarna bakom införandet av målsättningsbestämmelsen i 4 kap. 7 § fjärde stycket RB (19 § femte stycket AFDL) var att den skulle slå igenom även när en domstol lägger upp ett tjänstgöringsschema för nämndemännen (prop. 1987/88:138 s. 16 och 24, jfr avsnitt 4.1). Det är alltså mot denna bakgrund viktigt att sträva efter en så jämn tjänstgöringsfrekvens som det är möjligt, oberoende av bl.a. nämndemännens ålder.

Det är vidare så att en alltför hög tjänstgöringsfrekvens i sig riskerar att urholka synen på nämndemannen som lekmanndomare. Det är ägnat att motverka synen på uppdraget som ett lekmannauppdrag om någon uppbär betydande inkomster av sitt nämndemannuppdrag. Enligt uppgifter kommittén har tagit del av är det inte helt ovanligt att nämndemän tjänstgör betydligt mer än 50 dagar på ett år (jfr avsnitt 6.2.3). Det finns också en stor grupp nämndemän som tjänstgör endast ett fåtal dagar per år. Medan en alltför frekvent tjänstgöring riskerar att leda till en önskad professionalitet hos nämndemannen riskerar den nämndeman som endast tjänstgör ett fåtal dagar att inte få den erfarenhet och inblick som gagnar uppdragets utförande. Båda dessa förhållanden menar kommittén bör i framtiden undvikas.

Uttalanden om lämplig tjänstgöringsfrekvens har gjorts flera gånger, bl.a. i början av 1980-talet av departementschefen i ett lagstiftningsärende som berörde antalet nämndemän. Uttalandena

tog sikte på att en normalfrekvens för tjänstöringen om 8–10 dagar om året kunde anses lämplig bl.a. från rekryteringssynpunkt (prop. 1982/83:126 s. 30 och 55, jfr prop. 1987/88:138 s. 22).

Utgångspunkten bör vara att nämndemännen får en väl avvägd tjänstgöringstäthet. Någon allmängiltig regel för detta kan inte ställas upp. En ordning där varje nämndeman i sin schemalagda tjänstgöring deltar åtminstone en dag var sjätte vecka bör emellertid kunna tjäna som riktmärke. Den genomsnittliga tillströmningen av nämndmål och andelen mål som är vidlyftiga eller som i övrigt kräver extra rättegångsdagar är faktorer som bör tas med i bilden (prop. 1982/83:126 s. 30).

Enligt kommitténs mening bör tjänstgöringsfrekvensen bestämmas utifrån vad som är rimligt ur den synpunkten att nämndemännen skall vara lekmän i den dömande verksamheten. Som tidigare utredningar varit inne på är det vidare troligt att fler yngre, yrkesverksamma personer skulle vara villiga att åta sig uppdrag som nämndemän om de visste att de inte behövde tjänstgöra lika ofta som för närvarande är fallet (se ex. SOU 1994:99 s. 307). I Finland regleras nämndemännens tjänstgöringsfrekvens i tingsrättsförordningen. Där stadgas att nämndemännens sammanträdesordning skall fastställas så att varje nämndeman i regel deltar i sammanträden under 12 dagar per kalenderår. En nämndeman som under ett kalenderår har deltagit i sammanträden under mer än 24 dagar, får inte under detta kalenderår delta i flera sammanträden, om det inte är fråga om fortsatt behandling av ett tidigare mål eller ärende. Skälet för denna begränsning är att ett alltför flitigt deltagande anses hindra den aktiva befolkningen från att delta i den dömande verksamheten, vilket i sin tur anses innebära att syftet med nämndemannasystemet inte uppnås. Det finska Justitieministeriet menar att ca 10 dagar per år är en lagom tjänstgöringsfrekvens med hänsyn till att då kan även människor i arbetslivet delta. En sådan frekvens kan inte anses vara för liten samtidigt som motivationen för uppdraget bibehålls. Det förekommer dock att brottmålsprocesser tar 30 dagar.

Den vikt kommittén på ovan anförda skäl menar att man bör lägga vid att tjänstgöringsfrekvensen blir jämn och rimlig bör komma till uttryck i lagstiftningen såsom är fallet i Finland. En rimlig tjänstgöringsfrekvens utifrån ett lekmanasynsätt är enligt kommittén att en nämndeman under ett år tjänstgör 8–12 dagar. En sådan tjänstgöring harmonierar väl med tidigare ställningstaganden

och även med de ersättningsvillkor som kommittén menar bör gälla för uppdraget (se avsnitt 5). Tjänstgöringsfrekvensen blir då inte högre än att den enskilde nämndemannen kan se sig ekonomiskt kompenserad för sin insats.

Det angivna antalet dagar bör vara en målsättning till vilken hänsyn skall tas vid fastställandet av antal nämndemän och fördelningen av tjänstgöringen. Det saknar i och för sig betydelse om dagarna är schemalagda eller inte. Till följd av olika omständigheter måste vidare avvikelser från denna målsättning accepteras. Sådana omständigheter kan vara enskilda nämndemäns svarigheter att tjänstgöra men också, och mera sannolikt, att mål måste sättas ut med kort varsel och att flerdagarsmål i sig kan komma att kräva en mer omfattande tjänstgöring. Målsättningen bör gälla också kammarrätterna även om det är naturligt att nämndemännen där till följd av särskilda omständigheter ofta har en lägre tjänstgöringsfrekvens. Framför allt bör det undvikas att tjänstgöringsfrekvensen för en nämndeman blir alltför hög. Inte utan särskilda skäl bör därför nämndemannen tjänstgöra mer än 20 dagar under ett år. Särskilda skäl får anses föreligga i det fallet nämndemannen får ett högre antal tjänstgöringsdagar till följd av att det är fråga om fortsatt behandling av ett mål. Om nämndemannen tjänstgjort vid ett eller ett par mer tidskrävande mål bör detta inte heller undantagslöst innebära att han eller hon utesluts från tjänstgöring under resten av året. Särskilda skäl bör också anses vara för handen om domstolen i en akut situation inte kan lösa nämndemannafrågan på något annat sätt. Med uttrycket akut situation menas att domstolen trots en god planering av nämndemännens antal och tjänstgöring hamnar i en situation där man riskerar att stå utan en nämndeman. Kommittén vill framhålla att den föreslagna regeln inte får tillämpas på ett sådant sätt att den utgör hinder för den dömande verksamheten.

Det är domstolen som har att bevaka att nämndemannens tjänstgöring inte blir för omfattande. Nämndemannen däremot bör inte ha något självständigt ansvar för detta utan bör i och för sig kunna tacka ja om han eller hon blir tillfrågad.

Drygt 250 av landets knappt 7 300 nämndemän tjänstgör vid mer än en domstol. Detta sker inom ramen för reglerna om att ingen samtidigt får vara nämndeman i hovrätt och tingsrätt respektive kammarrätt och länsrätt (4 kap. 6 § andra stycket RB och 20 § tredje stycket AFDL). Det finns ytterligare några regler som påverkar att dubbel tjänstgöring kan förekomma för nämndemännen. I

AFDL finns exempelvis en regel enligt vilken regeringen för visst län får förordna att nämndemän i kammarrätt skall väljas bland dem som för samma mandatperiod har utsetts till nämndemän i hovrätt. "Nämndeman i hovrätt får även i annat fall, om han är behörig därtill, tjänstgöra som nämndeman i den kammarrätt inom vars domkrets han är folkbokförd" (19 § fjärde stycket). Beträffande jurymän gäller att en del av dessa skall vara eller ha varit nämndemän (12 kap. 3 § TF).

Kommittén vänder sig mot att så många nämndemän i dag tjänstgör vid mer än en domstol samtidigt. Från mera principiella utgångspunkter måste detta generellt ses som olämpligt i och för sig. Enligt kommitténs mening bör det, utom när särskilda regler leder därtill, i största möjliga utsträckning undvikas att en nämndeman tjänstgör i mer än en domstol samtidigt. Detta gäller inte minst av hänsyn till intresset att nämndemännen inte får en alltför hög tjänstgöringsfrekvens. Vid nomineringar och val av nämndemän bör därför, om det inte föranleds av särskilda regler, undvikas att en person får dubbla uppdrag. Domstolarna bör vidare ta hänsyn till att en del nämndemän har tjänstgöring också på annat håll och väga in detta dels vid planeringen av behovet av antal nämndemän, dels vid planeringen av nämndemännens tjänstgöring. Den föreslagna målsättningsregeln kan dock i strikt mening anses gälla endast vid en domstol.

6.2.5 Det behövs fler nämndemän

Kommitténs överväganden och förslag om en jämn och rimlig tjänstgöringsfrekvens innebär att fler nämndemän kommer att behövas. Det utökade behovet av nämndemän tillgodoses dels genom den fria kvoten, dels genom att så många nämndemän därutöver utses efter partipolitiska nomineringar att det sammanlagda antalet täcker behovet i de olika domstolarna. Därvid kommer en omfördelning behöva ske beträffande de nämndemän som väljs av landstingsfullmäktige, från kammarrätt till hovrätt och länsrätt i stället.

Av en jämförelse med nämndemännens tjänstgöring under år 2001 framgår att kommitténs överväganden och förslag om en jämn och rimlig tjänstgöringsfrekvens innebär att fler nämndemän kommer att behövas. Främst gäller detta i allmän domstol där tjänst-

göringsfrekvensen i dag är högst. Följande räkneexempel ger en bild av hur det framtida behovet kan komma att se ut.

Det totala antalet tjänstgöringsdagar var under perioden november 2000 – oktober 2001 (inom parentes anges antal nämndemän vid de olika domstolarna)

Tingsrätt	83 877	(5 382)
Hovrätt	10 616	(564)
Länsrätt	16 165	(1 306)
Kammarrätt	1 591	(302)
<hr/> Totalt	<hr/> 112 249	

Med en tjänstgöringsfrekvens om 10 dagar per år ökar behovet i allmän domstol markant (i tingsrätt med 56 procent och i hovrätt med 88 procent). I länsrätt ökar behovet med ca 25 procent medan behovet i kammarrätt minskar (där behövs 143 färre nämndemän). Totalt ökar behovet för de fyra domstolarna med knappt 4 000 nämndemän till 11 225 nämndemän (en ökning med 54 procent). Här bör också nämnas att den framtida handläggningen av utlänningsärenden kan komma att innebära att väsentligt fler nämndemän behöver rekryteras på förvaltningsdomstolssidan.

Som utvecklas i avsnitt 4.3.3 bedömer kommittén att det inte kommer att innebära några större svårigheter att rekrytera tillräckligt många nämndemän för att täcka det framtida behovet. Med hänsyn till hur målsättningsregeln är formulerad och till hur tjänstgöringsfrekvensen ser ut på de olika domstolarna i dag, är det vidare sannolikt att de framtida nämndemännens tjänstgöring snarare kommer att ligga något över än under tio dagar. Detta innebär att det utökade behovet av nämndemän inte blir fullt så stort som räkneexemplet ger uttryck för. Som också utvecklas i avsnitt 4.3.3 är det inte tanken att det antal nämndemän som i dag utses efter partipolitiska nomineringar kommer att behöva minskas som en följd av förslaget om fri kvot. Detta antal är dock inte konstant utan varierar över tiden. Beträffande de nämndemän som väljs av landstingsfullmäktige kommer däremot en omfördelning att behöva ske från kammarrätt till hovrätt och länsrätt i stället. Det utökade behovet av nämndemän som en mer reglerad tjänstgöringsfrekvens medför får tillgodoses dels genom den fria kvoten, dels genom att så många nämndemän därutöver utses efter partipolitiska nomineringar att det sammanlagda antalet täcker behovet i de olika domstolarna. (Här bör särskilt påpekas att

eftersom kommittén föreslagit att den fria kvoten skall utgöra 20 procent av nämndemannakåren så behöver denna utökas med 25 procent.)

6.2.6 Domstolens upptagningsområde bör vara representerat

Att domstolens upptagningsområde är representerat också genom nämndemännens tjänstgöring stärker domstolarnas ställning i det omgivande lokalsamhället. Detta bidrar i sin tur till att medborgarnas förtroende för domstolarnas verksamhet upprätthålls. Att alla nämndemän tjänstgör i så lika utsträckning som det är möjligt är därför väsentligt. Det är däremot inte av särskilt intresse att nämndemännen tjänstgör vid mål som de har en lokal förankring till.

Regeringen har i direktiven gett uttryck för vikten av att en domstols hela upptagningsområde (domkrets) är representerat. Betydelsen av detta när det gäller rekryteringen av nämndemän har utvecklats i avsnitt 4.3.5. Denna tanke, som kommer till uttryck i 4 kap. 5 § andra stycket RB, bör slå igenom också när det gäller nämndemännens tjänstgöring. Kommittén har allmänt erfarit att det i dag förekommer en snedfördelad tjänstgöring i domstolarna. I några svar i den undersökning som kommittén riktat till ett antal nämndemän framförs också misstankar eller påståenden om att domstolarna favoriserar nämndemän som bor nära domstolen, både av kostnadsskäl och av praktiska skäl. Detta synes främst gälla vid sammanträden utöver i förväg uppgjorda scheman.

I en skrivelse som överlämnats till kommittén har Karlskrona nämndemannaförening framfört att de av landstinget i Blekinge utsedda hovrättsnämndemännen endast i undantagsfall kallas till tjänstgöring i hovrätten. Tjänstgöringen är inte schemalagd och kallelse sker genomgående med kort varsel. Hittills under mandatperioden har de 14 nämndemännen kallats till tjänstgöring i genomsnitt mindre än en gång per år.

Av uppgifter som lämnats till kommittén från den berörda hovrätten framgår att nämndemän från Blekinge län under perioden använts i mindre utsträckning än tidigare. Ett av skälen härför har varit att antalet förhandlingar som hålls i Blekinge blivit allt färre och att enbart nämndemän från Skåne län använts vid

förhandlingar som hålls i Malmö. Hovrätten har tagit upp frågan om indelningen av nämndemännen.

Kommittén vill i detta sammanhang återigen trycka på det väsentliga i att alla nämndemän tjänstgör i så lika utsträckning som det är möjligt. Att domstolens upptagningsområde är representerat också genom nämndemännens tjänstgöring stärker domstolarnas ställning i det omgivande lokalsamhället. Detta bidrar i sin tur till att medborgarnas förtroende för domstolarnas verksamhet upprätthålls. Genom att nämndemännens tjänstgöring regleras närmare, såsom föreslagits av kommittén, kan man uppnå representativitet även i tjänstgöringen. Det saknar däremot betydelse att nämndemännen tjänstgör vid mål som de har en lokal anknytning till. Som nämnts har det ursprungliga motivet för nämndemannamedverkan, att nämndemännen tillför domstolen person- och lokalkännedom, i stort sett spelat ut sin roll. Naturligtvis kan, till följd av att förhandlingar sätts ut med kort varsel eller annars, det inträffa att vissa nämndemän som har större möjlighet att ställa upp under sådana förhållanden, får en högre tjänstgöringsfrekvens. Detta bör emellertid utgöra undantag. Att domstolens hela upptagningsområde skall vara representerat genom nämndemännens tjänstgöring måste också innebära att domstolarnas ekonomi inte bör tillåtas styra i sådana här fall.

För många nämndemän framstår emellertid de långa avstånden till domstolarna och de olägenheter dessa medför i form av restid etc. som ett problem. Det är möjligt att statsmakternas överväganden i riktning mot sammanläggning av flera domstolar i vissa delar av landet ytterligare understryker dessa problem. Att så skulle vara fallet har berörts i flera riksdagsmotioner under senare tid, bl.a. med anledning av regeringens skrivelse Reformeringen av domstolsväsendet – information och uppföljning av handlingsplanen (skr. 2000/01:112). Bl.a. konstateras att det redan i dag är svårt att rekrytera nämndemän och uttrycks farhågor för hur dessa i fortsättningen skall kunna motiveras att ställa upp med bl.a. långa resvägar (mot. 2000/01:Ju407).

I direktiven har emellertid getts uttryck för vikten av att en domstols hela upptagningsområde (domkrets) är representerat. Kommitténs uppdrag är bl.a. att överväga vilka förändringar av regelverket som krävs och vilka övriga insatser som är nödvändiga för att säkerställa detta. Något utrymme för att förespråka exempelvis att endast medborgare som bor nära domstolarna skall tjänstgöra som nämndemän finns mot denna bakgrund inte. En

sådan lösning är förmodligen inte heller lämplig. De olägenheter och kostnader som uppstår – och som i ökad omfattning kan komma att uppstå – till följd av att nämndemännen bor långt från domstolarna måste i ett sådant läge i stället kompenseras genom de ersättningsvillkor som gäller för uppdraget (jfr avsnitt 5.2.5).

6.2.7 Planeringen av nämndemännens tjänstgöring

Vid planeringen av nämndemännens tjänstgöring bör hänsyn tas till den enskilde nämndemannens möjligheter att tjänstgöra. Domstolarna bör genom god planering och ett stort mått av flexibilitet vara öppna för detta. Därigenom torde färre medborgare behöva avstå från att ta ett uppdrag som nämndeman. Särskild hänsyn bör tas till nämndemannens enskilda behov i så stor utsträckning som det är möjligt.

Av redan gällande lagstiftning framgår att domstolarna skall fördela tjänstgöringen mellan nämndemännen efter samråd med dem (se t.ex. 1 kap. 4 § andra stycket RB). Ovan har utvecklats skälen för varför en jämn och rimlig tjänstgöringsfrekvens bör eftersträvas. Detta hindrar emellertid inte att hänsyn bör kunna tas till den enskilde nämndemannens möjligheter att tjänstgöra. Så sker också enligt uppgift på många håll redan i dag. Sådana hänsyn kan exempelvis innebära befrielse från tjänstgöring under en viss tid på året då detta medför särskilda svårigheter med hänsyn till nämndemannens ordinarie arbete eller annars. Att individuellt anpassa nämndemannens tjänstgöring torde fordra både god planering och ett stort mått av flexibilitet från domstolarnas sida (se vidare i det följande). I viss utsträckning bör detta emellertid kunna krävas, inte minst för att man skall kunna rekrytera yngre yrkesverksamma nämndemän. En möjlighet till anpassad tjänstgöring torde kunna ha den fördelen att färre medborgare skulle behöva avstå från att ta ett uppdrag som nämndeman med hänvisning till att det inte är möjligt med hänsyn till ordinarie arbete etc.

Nämndemännens tjänstgöring sker normalt efter ett i förväg uppgjort tjänstgöringsschema. Härigenom får nämndemännen viss framförhållning och möjlighet till den planering som krävs för att uppdraget skall kunna fullgöras, exempelvis att ordna en ersättare på arbetet. Det är emellertid inte ovanligt att förhandlingar sätts ut

med kort varsel. I de allmänna domstolarna är det s.k. förtursmål – mål med häktade och mål där ungdomar är tilltalade – som föranleder detta. I förvaltningsdomstolarna är det också, till följd av de måltyper som förekommer där, vanligt. På olika håll förekommer vidare i olika omfattning att nämndemännen ges möjlighet att påverka planeringen av tjänstgöringen. Merparten av de nämndemän som har besvarat kommitténs enkät är exempelvis nöjda med just detta. I svaren framhålls ofta ett gott samarbete med den som vid domstolen ansvarar för planeringen av nämndemännens tjänstgöring. På flera håll sköter nämndemännen själva planeringen och ordnar själva ersättare vid sjukdom etc. Det synes råda delvis olika meningar om värdet av detta förfaringssätt. Det framgår också av kommitténs undersökningar att det vid någon eller några domstolar allmänt verkar vara sämre framförhållning och planering när det gäller nämndemännens tjänstgöring.

Det är tydligt och naturligt att schemalagd tjänstgöring i normalfallet underlättar för nämndemännen att kunna ställa upp. Detta uttrycks i en majoritet av svaren på kommitténs undersökning. Heltidsarbetande har exempelvis svarat att de i och för sig skulle kunna tjänstgöra mer om de bara varslas om detta i god tid så att nödvändiga åtgärder hinner vidtas beträffande det ordinarie arbetet. Även om det allmänt inte verkar råda några större brister när det gäller planeringen av nämndemännens tjänstgöring vill kommittén ändå poängtera värdet av en så god planering och flexibilitet som det är möjligt hos domstolarna med hänsyn till måltyper och annat. Inte minst torde rekryteringen av nämndemän kunna underlättas om de presumtiva nämndemännen kan informeras om att tjänstgöringen normalt sker enligt fastställt schema. Vid planeringen av nämndemännens tjänstgöring bör nämndemännen själva, eventuellt genom representanter för nämndemannaföreningen, i så stor utsträckning som det är möjligt ges möjlighet att påverka. Detta kan ske genom inhämtande av synpunkter på uppgjort schema eller genom en närmare samplanering av detta.

Domstolarna bör vidare allmänt eftersträva flexibilitet vid planeringen av enskilda nämndemäns tjänstgöring och vara lyhörda för särskilda önskemål. Sådana hänsyn kan gälla anpassning av tjänstgöringen till en nämndemans ordinarie arbete. Kanske kan denne exempelvis tjänstgöra endast under viss tid på året. I den mån det är möjligt och lämpligt bör hänsyn tas till detta vid planeringen av nämndemannens tjänstgöring.

Det kan också vara fråga om att tillmötesgå nämndemännen på andra sätt. Från många håll framförs exempelvis att tjänstgöringsdagarna kan vara orimligt långa. Av effektivitetsskäl förekommer det att en inkallad nämnd får tjänstgöra på olika rotlar vilket medför att de tjänstgör tillsammans med flera olika yrkesdomare under en förhandlingsdag. Orsakerna till detta förfaringsätt torde i viss utsträckning vara ekonomiska. Tidigare fanns i rättegångsbalken en begränsning i att det till huvudförhandling en och samma dag inte fick sättas ut fler mål än som kunde beräknas bli slutförda under en tid av sex timmar (1 kap. 9 §). Denna bestämmelse togs dock bort med motiveringen att den typen av frågor kan anförtros domstolarna utan stöd av lagregler (prop. 1999/2000:26 s. 53). Regeringen framhöll i samband med lagändringen att det från rättssäkerhetssynpunkt är lika viktigt som förhandlingstidens sammantagna längd att pauser hålls med rimliga mellanrum och att tid planeras in för överläggning så att dom i görligaste mån kan meddelas omedelbart efter överläggning. Regeringen uttalade samtidigt att sextimmarsgränsen är ett bra riktmärke. Många nämndemän framhåller att tjänstgöringen kan vara från kl. 9 på morgonen till kl. 17 på eftermiddagen och ibland ännu senare. Inte sällan varar rättegångsdagen dessutom senare än vad nämndemannen planerat för med praktiska bekymmer som följd. Arbetsförhållandena i domstolarna och svårigheterna att exakt förutse förloppet av enskilda förhandlingar medför givetvis att nämndemännen måste vara medvetna om att exakta klockslag för förhandlingarnas avslutande inte kan anges. Å andra sidan är det självklart att hänsyn i så stor utsträckning som möjligt skall tas till alla människor som medverkar i rättssalen, även nämndemän. Att nämndemän därvid inte bör tjänstgöra längre arbetsdagar än andra är naturligtvis viktigt. Vid planeringen av tjänstgöringen bör särskild hänsyn tas till nämndemännens enskilda behov i så stor utsträckning som det är möjligt. Det kan exempelvis vara fråga om barn som skall hämtas på dagis eller en nämndeman som säger sig, kanske på grund av sjukdom, inte klara av alltför långa dagar. I de enskilda fallen gäller på sedvanligt vis att enskilda önskemål måste vägas mot vad bl.a. rättssäkerheten kräver. Desto viktigare är det att de enskilda nämndemännen i förväg har möjlighet att påverka planeringen av tjänstgöringen.

6.2.8 Övrigt

Till sist tar kommittén upp några ytterligare saker som påverkar nämndemännens tjänstgöring.

Nämndemännens känsla av delaktighet

Inledningsvis angavs att den grad av delaktighet som den enskilde nämndemannen känner i domstolens arbete kan ses som ett av villkoren förenade med uppdraget och tjänstgöringen. I några av nämndemännens svar på kommitténs undersökning har framskymtat att nämndemännen inte alltid känner sådan delaktighet. Åter har i andra svar framhållits det goda samspelet med yrkesdomare och andra anställda vid domstolen.

Det är naturligtvis viktigt att nämndemannen känner en delaktighet i domstolens arbete, helt enkelt för att nämndemännen är en del av domstolen genom att de fullgör en lagstadgad, viktig uppgift i denna. För att understryka nämndemännens delaktighet ytterligare bör domstolarna på olika sätt vinnlägga sig om ett gott omhändertagande av nämndemännen. Det är vidare kommitténs förhoppning att de överväganden och förslag som kommer till uttryck i detta betänkande bidrar till att tydliggöra nämndemanna-institutets funktion samt att påminna om nämndemannauppdragets vikt och status. Detta torde positivt bidra till nämndemännens känsla av delaktighet och till att de på ett aktivt och engagerat sätt fullgör sina uppdrag. Att nämndemännen själva känner sitt värde har betydelse inte minst i deras möte med allmänheten.

Problemet med inställda huvudförhandlingar

Nämndemännen har genom åren, i likhet med andra som drabbats, upplevt frustration över att förhandlingar som de kallas att tjänstgöra vid alltför ofta ställts in exempelvis därför att den tilltalade eller vittnen inte inställer sig. Dessa missförhållanden är ett stort bekymmer för domstolsväsendet i allmänhet och har betydelse även för nämndemännens tjänstgöring. Problemen torde åtminstone delvis kunna motverkas genom de lagändringar som trätt i kraft den 1 juli 2001. Genom dessa lagändringar har getts utökade möjligheter att hålla huvudförhandling utan hinder av att

någon som skall delta uteblir eller inte kan delges kallelse (prop. 2000/01:108).

Säkerhetsfrågor

Under senare år har säkerheten i domstolarna uppmärksammats allt mer. Efter det att åklagare brutalt överfallits i domstolars lokaler har en arbetsgrupp hos RÅ på en rad punkter krävt säkerhets- höjande åtgärder i domstolarna. Så sent som år 2001 har ny lagstiftning om säkerhetskontroll i domstolarna trätt i kraft (SFS 2001:180) och vid DV pågår ett fortlöpande arbete med dessa frågor. Som ett led i detta arbete har DV under våren 2002 startat ett projekt benämnt Utredningen av framtida riktlinjer för Domstolsverkets säkerhetsarbete. Projektet avses resultera bl.a. i en riskbedömning av vilken skall framgå på vilka områden säkerheten i domstolarna måste förbättras. Enligt vad kommittén erfarit finns bland nämndemännen en viss oro för en utveckling i riktning mot en tydligare hotbild. Nämndemännen har hittills upplevt en viss hotbild, dock inte i samma utsträckning som andra aktörer i domstolen. Även om inte nämndemännen tillhör en grupp som särskilt markerats som utsatt påverkas naturligtvis dessa av det arbete och de överväganden som görs inom området.

7 Nämndemännens introduktionsutbildning och information

Kommittén har i uppdrag att lämna förslag som möjliggör en mer allsidig och bredare rekrytering av nämndemän. För detta torde, som behandlas i avsnitt 6, nämndemännens faktiska tjänstgöring ha stor betydelse. Den introduktionsutbildning och information som nämndemännen erhåller inför och under sin tjänstgöring utgör väsentliga delar härav.

7.1 Bakgrund

Frågor om utbildning och information till nämndemännen har under senare år varit föremål för synpunkter – bl.a. i åtskilliga riksdagsmotioner – och överväganden. Justitieutskottet har återkommande behandlat frågor som gällt såväl innehållet i utbildningen och informationen som huvudmannaskapet för denna (bet. 1997/98:JuU1, bet. 1998/99:JuU1).

Sedan den 1 april 1999 är det lagmännen vid tingsrätterna respektive länsrätterna samt hovrätterna och kammarrätterna som, efter samråd med Domstolsverket (DV), skall svara för att nämndemännen får introduktionsutbildning och regelbunden information. Detta ansvar har formulerats i de förordningar som styr verksamheten vid respektive domstol (6 a § förordning [1996:381] med tingsrättsinstruktion, 5 a § förordning [1996:382] med länsrättsinstruktion, 4 a § förordning [1996:379] med hovrättsinstruktion och 4 a § förordning [1996:380] med kammarrättsinstruktion).

Den närmare bakgrunden till den genomförda regleringen är följande. År 1998 gav regeringen DV i uppdrag att kartlägga i vilken utsträckning utbildning och information erbjöds nämndemännen. Utifrån kartläggningen skulle DV utarbeta en plan för introduktionsutbildning och fortbildning av nämndemän. I uppdraget angav regeringen att det inte är förenligt med lekman-

rollen att genomföra en mer omfattande utbildning av nämndemän men att det är viktigt att den utbildning som erbjuds är enhetlig. Vikten av att alla nämndemän fortlöpande får information om mer omfattande förändringar inom de rättsområden de kommer i kontakt med poängterades också. Regeringen upprepade genom dessa uttalanden påpekanden som tidigare under året gjorts av Justitieutskottet (bet. 1997/98:JuU1 s. 48 och 49). Uppdraget redovisades samma år (1998-08-28, dnr 274-1998) och ledde fram till den nyss beskrivna regleringen.

I sin kartläggning av i vilken utsträckning utbildning och information erbjöds nämndemännen tillställde DV samtliga tingsrätter, länsrätter, hovrätter och kammarrätter en enkät. Av svaren på denna enkät kan följande nämnas.

På frågan om domstolen regelbundet genomför introduktionsutbildning för nämndemännen svarade 65 procent av domstolarna jakande. Utbildningen var dock av varierande kvalitet och kvantitet. De flesta domstolar som svarat jakande uppgav att introduktionsutbildningen bestod av översiktlig information efter val, oftast i samband med att rättegångsåret börjar. Innehållet i informationen varierade. Vanligt förekommande var information om domstolsorganisationen, nämndemannauppdraget, offentlighet och sekretess, jävsfrågor m.m. Bland de domstolar som svarat nej uppgavs bl.a. att introduktionsutbildning ordnades men inte var regelbunden.

På frågan om domstolen regelbundet ordnar informationsträffar för nämndemännen svarade 47 procent av domstolarna jakande. Träffarna hade, särskilt i tingsrätterna, ägt rum vid rättegångsårets början. Även vid exempelvis nämndemannaföreningarnas möten hade information lämnats. Informationen som lämnades till nämndemännen vid dessa tillfällen brukade bestå i en redogörelse för domstolens interna förhållanden såsom arbetsbelastning, budgetförutsättningar, ny lagstiftning, rättspraxis etc. Vid vissa domstolar lämnades mer omfattande information genom föreläsningar eller besök av andra myndighetsföreträdare. Dessa föreläsningar eller besök omfattade ibland även övriga domare och notarier. En del domstolar som besvarat frågan nekande uppgav att personal från domstolen ibland medverkat vid nämndemannaföreningens möten och där lämnat information. Beträffande denna frågeställning kunde det noteras en klar skillnad mellan tingsrätter och länsrätter samt mellan underrätter och överrätter. Det var vanligare att det i tingsrätterna hölls informationsträffar än i

länsrätterna. Det var också oftare förekommande med informationsträffar i underrätterna än vid överrätterna.

DV:s *plan* enligt förslaget innebar till att börja med en introduktionsutbildning i form av grundläggande information avseende innebörden av nämndemannauppdraget, domstolsväsendets organisation, viktigare processuella regler samt sekretess- och jävsbestämmelser. Det föreslogs att det material DV tidigare arbetat fram att användas av domstolarna vid utbildning/information skulle revideras. De nämndemän som tillträder under valperioden föreslogs kunna låna motsvarande material. Enligt planen borde vidare löpande information lämnas till nämndemännen en gång per år vid ett sammanträffande. Informationen borde avse domstolens interna förhållanden, ny lagstiftning och rättspraxis, större reformer som genomförts etc. DV fann det inte lämpligt att i detalj ange det närmare innehållet i informationen med hänsyn till att behoven växlar från år till år och mellan domstolarna.

Efter det att utbildnings- och informationsansvaret reglerats i domstolarnas instruktioner framfördes från Nämndemännens riksförbund (NRF) önskemål om att domstolarnas verksamhet i dessa avseenden skulle följas upp av riksdag, regering, departement och DV. NRF ansåg bl.a. att det var alltför stora skillnader mellan domstolarna (tidningen Nämndemannen nr 3, 1999). Någon sådan uppföljning av domstolarnas utbildnings- och informationsverksamhet har inte skett. NRF:s inställning är fortfarande densamma, bl.a. efterfrågas en mer detaljerad reglering av utbildningsansvaret.

7.2 Kommitténs överväganden

Med hänsyn till den nyligen gjorda översynen av och regleringen på området har kommittén knappast anledning att överväga några förändringar i fråga om den introduktionsutbildning och information som riktas till nämndemännen. Kommittén ser det allmänt som mycket angeläget att förändringar och förbättringar kommer till stånd så att kvarstående skillnader mellan olika domstolar, när det gäller denna verksamhet, minskar.

7.2.1 Inledning

För att få flera människor ur olika grupper i samhället att vilja åta sig uppdrag som nämndeman krävs att dessa finner villkoren förenade med uppdraget och tjänstgöringen acceptabla. Den introduktionsutbildning och information som nämndemännen erhåller inför och under sin tjänstgöring utgör väsentliga delar härav. Som framgår av avsnitt 7.1. har en översyn av och reglering på området nyligen genomförts och det torde ännu vara för tidigt att uttala sig om effekterna av detta. Bl.a. har effekterna av den nya regleringen ännu inte prövats vid ingången av en mandatperiod. Med hänsyn härtill har kommittén knappast anledning att nu överväga några förändringar i fråga om den introduktionsutbildning och information som riktas till nämndemännen. Kommittén ser det ändå som angeläget att, inom ramen för uppdraget, ta upp en del frågor som anknyter till området.

Flera nämndemän som besvarat kommitténs enkät har pekat på behovet av utbildning och information. De flesta har uppgett att de fått utbildning/information genom domstolen eller den lokala nämndemannaföreningen, alternativt båda dessa. För många verkar det oklart i vilken regi studiebesök etc. genomförts. Ett fåtal nämndemän har uppgett att de inte fått någon utbildning/information alls.

Av svaren på den enkätundersökning som kommittén tillställt ett antal domstolar kan utläsas att det fortfarande förekommer skillnader i fråga om den introduktionsutbildning och information som erbjuds nämndemännen. Av något svar framgår att de ändrade reglerna kommer att få genomslag först efter 2002 års val. På de flesta håll synes introduktionsutbildning och information hållas vid rättegångsärets början. Verksamheten verkar i olika omfattning bedrivas i samarbete med nämndemannaföreningarna, alternativt i anslutning till dessas möten. En domstol påpekar att nämndemännen, förutom att de informerats inför tjänstgöringsperiodens början, inbjudits till information en gång per år men att dessa tillfällen inte varit så välbesökta.

Kommittén ser det allmänt som mycket angeläget att förändringar och förbättringar nu kommer till stånd när det gäller den introduktionsutbildning och information som riktas till nämndemännen. Det är tydligt att nivån på denna verksamhet i alltför stor utsträckning ännu skiljer sig åt mellan domstolarna och att dessa frågor inte överallt prioriteras i tillräcklig grad.

7.2.2 Allmänt om omfattning och innehåll

Som framhållits av regering och riksdag är det viktigt att nämndemännens lekmannaroll bibehålls. Det är inte förenligt med denna att genomföra en mer omfattande utbildning av nämndemän. Dessa måste emellertid få en sådan grundläggande utbildning att de kan utföra sitt uppdrag på det sätt lagstiftaren avsett. Det är vidare viktigt att utbildningen har samma innehåll för alla nämndemän i hela landet. Förutom en grundläggande utbildning behöver nämndemännen under sin tjänstgöring fortlöpande information.

Beträffande det närmare innehållet i den grundläggande utbildningen – i förordningarna benämnd introduktionsutbildning – och informationen hänvisas till DV:s plan (jfr avsnitt 7.1). DV har arbetat fram ett informationsmaterial, "Information till nämndemän", bestående av en pärm med overhead-bilder tänkt att användas av domstolarna. Enligt kommitténs mening torde ett sådant material vara väl ägnat att ge nämndemännen den grundläggande utbildning som de behöver för sitt uppdrag. Därutöver behöver nämndemännen regelbundet ta del av information rörande bl.a. ny lagstiftning och rättspraxis. I sammanhanget bör påpekas det särskilda ansvar som rättens ordförande har vid överläggning till dom. Denne (eller annan lagfaren ledamot) skall redogöra för omständigheterna i målet och innehållet i gällande rätt.

Förutom nyss nämnt informationsmaterial har DV och NRF utarbetat ett studiematerial, "Nämndemannauppdraget" (juni 2001), som är tänkt att användas i studiecirkel för nämndemän i föreningarna runt om i landet. Det speglar i sju avsnitt nämndemännens skyldigheter och rättigheter, lagstiftning och rättskällor, handläggningen i tingsrätt, förvaltningsprocessen i länsrätt m.m. Förutom detta studiematerial, som säljs av NRF, finns även att tillgå ett antal videofilmer som på olika sätt illustrerar innebörden av nämndemannauppdraget. Material som det nu nämnda bidrar ytterligare till insikt hos nämndemännen om vad uppdraget innebär.

Enligt vad kommittén erfarit är det inte ovanligt bland nämndemännen att dessa missuppfattar graden av utbildning och kunskande som krävs för uppdraget. Några av nämndemännen som besvarat kommitténs undersökning har efterfrågat mer omfattande utbildning och information än vad som är motiverat med hänsyn till att det rör sig om ett lekmannauppdrag. Några har uppgett att

de själva fortbildar sig på olika vis, exempelvis genom studiecirkel på kvällstid eller genom att läsa juridisk litteratur etc. Från en domstol har framförts farhågor om att nämndemannakåren i framtiden kommer att ställa nya högre krav på utbildning, detta som en följd av att kåren föryngras och att yngre människor ställer krav i större utsträckning än äldre. Enligt kommitténs mening är frågeställningar som rör den grad av utbildning och kunnande som krävs för uppdraget något som skall hanteras och lösas inom ramen för den utbildning och information som domstolarna skall svara för. Genom denna kan exempelvis klargöras för nämndemännen att de inte förväntas bedriva några mer ingående enskilda studier.

7.2.3 Enhetlighet över landet

Som särskilt påpekats är det viktigt att den utbildning som erbjuds nämndemännen är enhetlig över landet. Detta är ett av syftena med den nyligen genomförda regleringen. Utbildnings- och informationsansvaret skall enligt förordningstexten utövas av lagmännen eller domstolarna efter samråd med DV. Enligt kommitténs mening lägger denna formulering ett relativt stort ansvar på DV, inte minst när det gäller möjligheten att uppnå enhetlighet över landet. Det förhållandet att DV tillhandahåller domstolarna ett material bidrar i sig till att uppnå enhetlighet. Det är därför viktigt att detta informationsmaterial också beaktas och används av dem som är ytterst ansvariga. När det gäller den närmare utformningen av och innehållet i detta material bör DV vara lyhörd för önskemål som framförs från domstolarnas sida om förändringar och förbättringar.

Inom ramen för DV:s ansvar får anses ligga att följa upp domstolarnas verksamhet beträffande den introduktionsutbildning och information som erbjuds nämndemännen. Det framstår som naturligt att denna verksamhet också utvärderas med jämna mellanrum. Information om brister eller missförhållanden kan komma till DV:s kännedom genom såväl domstolarna som nämndemännen.

I sammanhanget bör understrykas att det är lagmännen och domstolarna som (efter samråd med DV) skall svara för den utbildning och information som nämndemännen behöver för sin tjänstgöring. Nämndemannaföreningarna däremot har inte något egentligt ansvar för detta. Det sagda hindrar emellertid inte att

samarbete med föreningarna sker i dessa frågor. Med hänsyn till att utbildnings- och informationsansvaret numera är reglerat bör det för nämndemännen dock alltid klargöras när det handlar om utbildning eller information enligt förordningarna.

Av betydelse för målsättningen om nationell enhetlighet när det gäller den utbildning och information som riktas till nämndemännen är ersättningsvillkoren. Enligt 6 § förordningen (1982:814) om ersättning till nämndemän och vissa andra uppdragstagare inom domstolsväsendet m.m. får ersättning lämnas när nämndemän kallas till information. Kommittén har i avsnitt 5.2.10 föreslagit ett språkligt förtydligande av denna bestämmelse så att det klart framgår att ersättning får beslutas också beträffande nämndemännens introduktionsutbildning. Vid tillämpningen av bestämmelsen är det självklart att domstolarnas ekonomiska resurser inte skall tillåtas styra graden av utbildning och information. DV uttalade beträffande den plan som föreslogs att den speglade hur det redan går till vid många domstolar runt om i landet.

På många håll synes nämndemannaföreningarna vara mycket aktiva när det gäller att anordna föredrag, studiebesök och liknande. Denna verksamhet bekostas av föreningarna själva. Bidrag utgår från bl.a. NRF som har ett utbildningskonto varifrån föreningarna kan söka pengar till olika utbildningsaktiviteter. En del kommuner bidrar också till denna verksamhet men på många håll är det kommunernas uppfattning att nämndemännen är en statlig angelägenhet (alla nämndemän väljs inte heller av kommunfullmäktige).

7.2.4 Tidpunkt för introduktionsutbildning

NRF har pekat på risken med att de nyvalda nämndemännen inte hinner ta del av någon introduktionsutbildning eller information under den oftast mycket korta tid som står till buds mellan valet och den tidpunkt då de skall påbörja sin tjänstgöring. Risken är att nämndemannen inledningsvis får medverka i beslut som han eller hon inte är förberedd för. Till undvikande av detta har NRF föreslagit att nämndemännen skall tillträda senare under våren året efter valet. Årets första månader kan då ägnas åt att ge nämndemännen utbildning, information och även praktisk erfarenhet av uppdraget genom att t.ex. sitta med under en eller flera rättegångsdagar.

Enligt kommitténs mening krävs för att nämndemännen skall kunna utföra sina uppdrag på ett rättssäkert sätt att dessa får den introducerande utbildningen innan de påbörjar sin tjänstgöring. Detta torde också vara innebörden av ordet introduktionsutbildning i förordningarna. Efter valet av nämndemän bör därför landets domstolar se till att få till stånd introduktionsutbildning för de nytillträdde nämndemännen. Med god planering bör en sådan kunna hållas under januari månad året efter valet. En introduktionsutbildning, med innehåll enligt DV:s plan, torde vidare inte vara mer omfattande än att den ryms under 1–3 dagar, beroende på hur tiden disponeras. Därmed bör den hur som helst utan svårighet kunna hinnas med innan de nyvalda nämndemännen skall påbörja sin tjänstgöring. Att senarelägga tillträdet för nämndemännen med flera månader med motiveringen att dessa först måste hinna utbildas ter sig med hänsyn till detta inte som motiverat.

8 Nämndemän som inte är lämpliga

Kommittén har i uppdrag att utreda och lämna förslag om hur man skall hantera en situation när något inträffar eller framkommer som gör att den valde nämndemannen inte längre framstår som lämplig för uppdraget.

8.1 Bakgrund

8.1.1 Tidigare överväganden m.m.

Regeringen konstaterar i direktiven att något krav på lämplighet för att tjänstgöra som nämndeman inte har uppställts, eftersom det har förutsatts att endast personer som är lämpade för uppdraget väljs. Även om den förutsättningen uppfylls kan det naturligtvis uppkomma något under tjänstgöringstiden som gör att den valde inte längre framstår som lämplig, t.ex. att han eller hon gör sig skyldig till brott. Regeringen konstaterar att det i dag saknas klara regler för hur en sådan situation skall hanteras.

I remissbehandlingen av Domarutredningens betänkande framkom, utan att utredningen egentligen behandlat detta, en del synpunkter med avseende på nämndemän som visar sig olämpliga (Ds 1995:17). Flera remissinstanser tog upp frågeställningar om på vilket sätt man skall förfara med nämndemän som visat sig olämpliga.

Länsrätten i Stockholms län (s. 877): Eftersom det inte kan vara en uppgift för domstolarna att "välja bort" behörigen valda och behöriga nämndemän är det en ytterst grannliga uppgift för nominerings- och valorganen att undvika att personer, som av det ena eller andra skälet är olämpliga, utses till nämndemän. Under det fortsatta utredningsarbetet borde undersökas om det är möjligt att tillskapa ett förfarande som medger att nämndemän som visat sig

olämpliga ställs åt sidan eller ersätts eller att de i alla händelser inte blir omvalda.

Helsingborgs tingsrätt (s. 923): Frågan om sättet på vilket olämpliga nämndemän skall entledigas bör särskilt uppmärksammas.

Mölnads tingsrätt (s. 960): Det saknas enligt tingsrättens mening en tillfredsställande reglering av vilka åtgärder som kan vidtas om en nämndeman under en valperiod visar sig olämplig att vara nämndeman, t.ex. om vederbörande är misstänkt för ett brott av ej bagatellartad beskaffenhet. I kommentaren till RB (Gullnäs m.fl. s. 4:17) anges att rätten i sådana fall kan underlåta att kalla in nämndemannen till tjänstgöring. Eftersom nämndemannens tjänstgöring som regel är fastställd för en längre period är det rekommenderade förfarandet inte tillräckligt. Enligt tingsrättens mening bör det utredas om det går att införa en föreskrift som ger domstolen eller annan myndighet möjlighet att avstänga en olämplig nämndeman från tjänstgöring. Ett sådant beslut om avstängning bör av rättssäkerhetsskäl kunna överklagas av nämndemannen.

I remissbehandlingen av departementspromemorian Nämndemannamedverkan i domstol m.m. (Ju96/4545) framkom också synpunkter med avseende på nämndemän som visar sig olämpliga.

Stockholms tingsrätt: Enligt tingsrättens mening lär en radikal förändring av nämndemannakårens sammansättning endast kunna ske genom djupgående reform av formerna för utseendet av nämndemännen. Tingsrätten vill samtidigt erinra om att en förutsättning för att allmänheten skall ha förtroende för den dömande verksamheten givetvis är att de som tjänstgör i domstolarna anses lämpliga för sin uppgift. Enligt den nuvarande ordningen kan nämndeman som begått brott och därigenom visat sig uppenbart olämplig för sitt uppdrag inte skiljas från uppdraget. Det bör därför övervägas att införa någon form av reglering som medger åtgärder för att skilja olämplig nämndeman från uppdraget.

Med förmodad hänvisning till det nyss återgivna yttrandet från Stockholms tingsrätt har vidare i en riksdagsmotion framförts att den utredning som bör tillsättas för att se över hur nämndemännen i framtiden skall utses också bör ta upp om åtgärder skall kunna

vidtas för att skilja en olämplig nämndeman från uppdraget (mot. 1996/97:Ju28).

Kommittén har inom ramen för sina undersökningar ställt ett par frågor till de nominerande organen, dvs. de politiska partierna på lokal och regional nivå, och till domstolarna med avseende på nämndemän som visar sig olämpliga. Frågorna har syftat till att i någon mån få klarhet i hur de agerar som närmast berörs när en nämndeman på ett eller annat sätt framstår som olämplig. Endast svaren från domstolarna kan sägas ha givit någon vägledning. Av de domstolar som tillfrågats säger sig endast två ha egentlig erfarenhet av en situation med nämndemän som visat sig olämpliga. I dessa båda fall har nämndemän vid domstolarna ansetts olämpliga att tjänstgöra sedan de själva åtalats för brott. I det ena fallet kom lagmannens agerande att bli föremål för Justitieombudsmannens (JO) prövning sedan nämndemannen gjort en anmälan mot domstolen (se vidare avsnitt 8.1.3). Domstolarna i undersökningen har givit andra exempel på olämplighet och flera pekar på behovet av tydliga regler för dessa situationer.

8.1.2 Vilka nämndemän är inte lämpliga?

En av de stora fördelarna med det nuvarande sättet för val av nämndemän anses vara att de nominerade är väl kända för valförsamlingen och att endast personer som är lämpliga för uppdraget kommer i fråga för nominering. Något grundläggande krav på lämplighet för att tjänstgöra som nämndeman har däremot inte uppställts i lag. Beträffande de nämndemän som tjänstgör i fastighetsdomstol anges dock bl.a. att dessa bör vara allmänt betrodda (3 § fjärde stycket lagen [1969:246] om domstolar i fastighetsmål). Även beträffande jurymän finns en beskrivning i lag av de egenskaper som dessa förväntas besitta. I tryckfrihetsförordningen anges att de personer som utses till jurymän bör vara kända för omdömesgillhet, självständighet och rättrådighet (12 kap. 5 § TF). Den domared som avläggs av alla domare, även nämndemän, kan sägas ställa vissa krav på lämpligt beteende. Genom att avlägga eden lovar man på heder och samvete bl.a. att vara "ärlig och uppriktig" och "döma efter Sveriges lag och laga stadgar" (4 kap. 11 § rättegångsbalken [RB]).

Av det nu anförda framgår att man kan skilja mellan å ena sidan den allmänna lämplighet som i och för sig förutsätts för att någon

skall väljas till nämndeman och å andra sidan den allmänna eller särskilda lämplighet som förutsätts eller till och med krävs under tjänstgöringens gång. Exempel på det senare är de särskilda krav som ställs på nämndemän i ungdomsmål.¹

Emellertid kan det under tjänstgöringstiden uppkomma något som gör att den valde nämndemannen inte längre framstår som lämplig. I direktiven anges som exempel att han eller hon gör sig skyldig till brott. Frågan inställer sig vilka andra situationer förutom den nu beskrivna som kan göra att en vald nämndeman inte längre framstår som lämplig. I kommentaren till rättegångsbalken anges konkurstillstånd som en grund för att inte kalla nämndemannen till tjänstgöring (Peter Fitger, Rättegångsbalken 1, 4:17). Tidigare var konkurstillstånd en obehörighetsgrund, men denna bestämmelse togs bort i samband med att motsvarande villkor för riksdagsmannauppsdrag och kommunala förtroendeuppsdrag togs bort. I förarbetena angavs att det kunde "förutsättas att, om en nämndeman råkar i konkurs, han inte kommer att kallas till tjänstgöring så länge konkurstillståndet varar" (prop. 1969:44 s. 378). Det bör inflikas att konkurstillstånd för en lagfaren domare medför att denne inte får utöva domarämbetet (4 kap. 1 § andra stycket RB). I kommentaren framhålls vidare att det även i övrigt givetvis kan finnas skäl för rätten att underlåta att kalla in en nämndeman till tjänstgöring, t.ex. om vederbörande är misstänkt för ett brott av icke bagatellartad beskaffenhet.

Brottslighet och konkurstillstånd kan alltså grunda sådan olämplighet som nu är i fråga hos en nämndeman. Men i vilka andra situationer kan det bli aktuellt att bedöma en nämndeman som olämplig för uppdraget? De domstolar som medverkat i kommitténs undersökning har givit en del exempel på olämpligt uppträdande hos nämndemän och även beskrivit tillvägagångssätt för att hantera situationer som kan uppstå. De flesta av dessa exempel är av mindre kvalificerad art än brottslighet och konkurstillstånd, undantaget brott mot tystnadsplikten som framhållits av flera domstolar. Som exempel på olämpligt uppträdande har anförts upprepad utevaro eller upprepade sena ankomster, ålderdom/

¹ Fram till den 1 juli 2001 gällde att nämndemän som anlätades för tjänstgöring i sådana mål skulle, med avseende på intresse och fallenhet för arbete med unga lagöverträdare, vara särskilt lämpade för uppgiften. Sedan nämnda tidpunkt gäller i stället att nämndemän som anlitas för sådan tjänstgöring skall vara särskilt utsedda av domstolen (25 § lagen [1964:167] med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare). Regeringen uttalade i samband med ändringen att den särskilda erfarenhet beträffande kriminella ungdomars särskilda problem m.m. som kan krävas för att avgöra frågor i ungdomsmål inte bara gäller för de lagfarna domarnas del utan också för nämndemännen.

sjukdom som leder till att nämndemannen ofta somnar, förakt mot domareiden genom vägran att döma efter gällande lag eller allmänt vedertagen praxis samt uttalad beslutsångest som äventyrar den dömande verksamheten

Av exemplen framgår att olämplighet hos en nämndeman kan grunda sig på olika typer av beteenden eller tillstånd och vara av mer eller mindre allvarlig grad.

8.1.3 Hur hanteras nämndemän som inte är lämpliga i dag?

En nämndemans lämplighet är inte uttryckt som något behörighetskrav såsom exempelvis medborgarskap eller folkbokföring, för vilket fall brister i denna behörighet med automatik leder till att uppdraget förfaller (4 kap. 8 § första stycket RB, 21 § första stycket lag [1971:289] om allmänna förvaltningsdomstolar [AFDL]). Det förtroende nämndemannen fått genom att utses till uppdraget kan inte heller återkallas av valförsamlingen under mandatperiodens gång.

Vid de flesta av de tillfrågade domstolarna i kommitténs undersökning har inte någon situation uppstått där nämndemän visat sig olämpliga att fortsätta sin tjänstgöring. Några domstolar har emellertid svarat utifrån en tänkt situation. Domstolarnas svar visar att situationer med nämndemän som framstår som olämpliga att fortsätta sin tjänstgöring hanteras på lite olika sätt, delvis beroende på hur allvarlig olämpligheten anses vara. Förfarandet är som framgått oreglerat men har visst stöd i motivuttalanden. I första hand reagerar domstolen genom berörd domare och eventuellt lagmannen på nämndemannens olämplighet och agerar också på något sätt. I en del fall finner även nämndemannens politiska parti anledning att agera. Slutligen förekommer det att nämndemanna-föreningen på något sätt engageras i förfarandet. De senare aktörernas agerande initieras genom att de underrättas om det inträffade av domstolen. Det förekommer också att enskilda nämndemän påtalar förhållanden beträffande nämndemanna-kollegor.

Det vanligaste förefaller vara att nämndemannen i en inträffad situation väljer att självmant avsäga sig sitt uppdrag. Eftersom det är en skyldighet att fullgöra nämndemannauppdrag har en nämndeman endast i vissa fall rätt att avgå. Enligt 4 kap. 8 § första stycket RB (21 § första stycket AFDL) får rätten entlediga

nämndemannen – förutom om nämndemannen fyllt sextio år – om denne uppvisar giltigt hinder. Uttrycket giltigt hinder avsåg vid bestämmelsens tillkomst den situationen att en högre ämbets- eller tjänsteman av tjänsten ansåg sig hindrad att fullgöra ett uppdrag som nämndeman (Peter Fitger, Rättegångsbalken 1, 4:12). När en nämndeman begär sitt entledigande utan att något av dessa skäl anses föreligga synes det vanligaste tillvägagångssättet vara att kommunerna på något sätt underrättas om nämndemannens önskan och att fullmäktige därefter beviljar nämndemannens begäran. Entledigande i denna ordning kan förmodas ske med stöd av kommunallagen (1991:900). I 4 kap. 9 § anges nämligen att fullmäktige skall befria en förtroendevald från uppdraget när den förtroendevalde önskar avgå, om det inte finns särskilda skäl mot det (jfr, i det följande, JO-fallet där fullmäktige beslutade godta nämndemannens avsägelse av uppdraget). Eftersom bestämmelsen i kommunallagen inte omfattar nämndemän torde det vara fråga om en analog tillämpning. Det synes emellertid också förekomma att rätten med stöd av 4 kap. 8 § första stycket RB (21 § AFDL), möjligen i en något vidare omfattning än vad bestämmelsen ger stöd för, fattar beslut om entledigande av nämndemannen.

När en nämndeman självvalt väljer att avsäga sig sitt uppdrag torde domstolen ofta sakna anledning eller grund för att vidare agera i saken. Problem uppstår dock när nämndemannen inte inser (eller delar bedömningen) att han eller hon bör lämna sitt uppdrag.

Domstolen agerar ofta genom att ha ett samtal med nämndemannen och påtala vad som befunnits olämpligt i nämndemannens beteende eller i övrigt. Det kan röra sig om att nämndemannen upprepade gånger kommit för sent till förhandlingen eller inte dykt upp alls. Samma tillvägagångssätt används även beträffande en nämndeman som visat svårigheter att hålla sig vaken under förhandlingarna eller som visat förakt mot domareden genom vägran att döma enligt svensk lag eller enligt vedertagen praxis. Ibland kan emellertid dessa beteenden vara av så allvarlig art att de bedöms äventyra den dömande verksamheten, något som anses fordra mer ingripande åtgärder. Vid fall av olämplighet som uppfattas som mer allvarlig, exempelvis även i de fall en nämndeman misstänks för något brott, fattas beslut om att nämndemannen under en kortare eller längre tid inte skall kallas till tjänstgöring. Detta beslut fattas i en del fall formlöst. Förfarandet, som enligt vad som framgått ovan omtalas i kommentaren till rättegångsbalken som en möjlighet i vissa fall, synes också användas i en del

fall då en nämndeman på något sätt uppträtt olämpligt och visserligen inte därigenom gjort sig skyldig till något allvarigare övertramp men där vederbörande inte velat rätta sig efter tillsägelser från domstolen. Som en åtgärd från domstolens sida synes också förekomma att en nämndeman som visat sig olämplig för fortsatt tjänstgöring uppmanas att avsäga sig sitt uppdrag.

Nämndemannens olämplighet kan vara av sådan art att vederbörandes politiska parti finner anledning att agera på något sätt. Detta synes oftast ske vid fall av mer allvarlig olämplighet genom att nämndemannen uppmanas att avsäga sig sitt uppdrag. I en del fall, vid mindre kvalificerad olämplighet, kanske samtalet stannar vid att nämndemannen får rådet att ändra på sig i ett eller annat avseende. Detta har kommittén dock ingen närmare kunskap om. Det skall här återigen anmärkas att det förtroende nämndemannen fått genom att utses till uppdraget inte kan återkallas under mandatperiodens gång. Vid omval kan en nämndemans olämplighet emellertid få den konsekvensen att han eller hon inte nomineras på nytt.

Det förekommer slutligen att nämndemannaföreningen på något sätt deltar i förfarandet, ofta säkerligen för att stötta nämndemannen i fråga men i en del fall även för att föra fram och förklara domstolens syn på det som befunnits olämpligt. Inom Nämndemännens riksförbund (NRF) har bildats en etikgrupp vars syfte är att, om så efterfrågas, ge nämndemannaföreningarna råd om hur de kan agera i dessa fall. Etikgruppen är sammansatt av ledamöter med egen erfarenhet av liknande situationer.

En domstol i kommitténs undersökning har beskrivit en konkret situation där en nämndeman vid domstolen blev åtalad för brott och där lagmannens agerande i anledning härav, efter anmälan från nämndemannen, kom att bli föremål för prövning av JO (beslut 1997-02-03). Omständigheterna var i korthet följande.

Sedan åklagaren väckt åtal mot nämndemannen i fråga för grovt rattfylleri och nämndemannen kallats att inställa sig personligen till huvudförhandling vid domstolens tingsställe underrättade nämndemannen lagmannen om detta. Att nämndemannen stod under åtal hade inte uppmärksammats av tingsrätten. Vid sin genomgång fann lagmannen att nämndemannen var kallad att tjänstgöra vid tingsstället fyra veckor före det att hans mål skulle företas till huvudförhandling. Ett av de mål som nämndemannen skulle vara med och handlägga rörde grovt rattfylleri. Lagmannen beslutade överta den fortsatta handläggningen och avvaktade att

nämndemannen möjligen själv skulle anmäla förhinder att tjänstgöra. Eftersom nämndemannen emellertid inte anmälde förhinder tog lagmannen kontakt med denne, varvid nämndemannen förklarade att den omständigheten att han stod under åtal för grovt rattfylleri vid tingsrätten alls inte utgjorde något hinder för honom att delta som nämndeman vid tingsrättens huvudförhandlingar den aktuella dagen. Nämndemannen anförde som skäl för sin uppfattning bl.a. att det tvärtom kunde vara en fördel om en nämndeman själv stätt åtalad, eftersom denne då har bättre möjligheter att sätta sig in i hur det är att stå som tilltalad inför domstolen. Lagmannen redovisade utförligt sin inställning som han grundade bl.a. på kommentaren till rättegångsbalken och framhöll att han ansåg nämndemannen vara förhindrad att tjänstgöra vid de huvudförhandlingar som han kallats till.

Därefter kom åtalet mot nämndemannen att prövas av en domare som inte tjänstgjorde vid tingsrätten i fråga vid en förhandling som hölls på annan plats än vid tingsstället. Förhandlingen hade flyttats och hölls samma dag som nämndemannen ursprungligen hade blivit kallad att tjänstgöra. Nämndemannen dömdes för grovt rattfylleri till fängelse en månad. Senare kom det till tingsrättens kännedom att nämndemannen av sagt sig uppdraget som nämndeman vid tingsrätten och att kommunfullmäktige beslutat godkänna denna avsägelse.

I sin anmälan till JO uppgav nämndemannen bl.a. att lagmannen uppmanat honom att avsäga sig uppdraget som nämndeman. Detta tillbakavisades av lagmannen.

Lagmannen utvecklade i ärendet att vägledande för hans sätt att hantera den uppkomna situationen hade varit att det inte rört sig om ett formellt domarjäv enligt 4 kap. 13 § RB. I stället var det fråga om domareetik där han "som chef för tingsrätten har att tillse att man så långt möjligt förhindrar uppkomst av situationer där rättens oväld på något sätt skulle kunna ifrågasättas till skada inte enbart för det enskilda fall som rätten har att bedöma utan även till skada för allmänhetens tillit till och förtroende för rättsskipningen i ett vidare perspektiv".

I sin bedömning av ärendet hade JO inte något att erinra mot lagmannens agerande i den uppkomna situationen. När det gällde påståendet om att lagmannen skulle ha uppmanat nämndemannen att avsäga sig sitt uppdrag som nämndeman konstaterade JO att lagmannen bestämt tillbakavisat detta. JO fann inte anledning att utreda saken vidare.

Ytterligare en domstol i kommitténs undersökning har beskrivit en konkret situation där en nämndeman vid domstolen blev åtalad för brott. Omständigheterna i det fallet var delvis annorlunda. Domstolens beskrivning lyder som följer.

Vid senaste valet valdes en nämndeman som, innan han hunnit kallas till sin första tjänstgöring, ställdes under åtal för ett brottsbalksbrott. Lagmannen beslutade, sedan nämndemannen beretts tillfälle att yttra sig, att nämndemannen inte skulle kallas till tjänstgöring i avbidan på att brottmålet avgjordes. Nämndemannen fälldes till ansvar (skadegörelse med politiska motiv) och domen fastställdes av hovrätten. Sedan nämndemannen förklarat att han trots detta kunde vara domare med allmänhetens förtroende – eller rent av på grund av detta ansåg sig ha särskilda insikter av värde – beslutade lagmannen definitivt att inte kalla nämndemannen till tjänstgöring. Beslutet expedierades till berörd kommunfullmäktige för kännedom. Dessa administrativa beslut hade föregåtts av underhandskontakter med nämndemannaföreningen och föreningen hade, antar jag (lagmannens anm.), även resonerat med vederbörandes partigrupp. Eftersom tingsrätten inte på denna grund kan entlediga en nämndeman kvarstår denne formellt som vald, vilket vållar en del praktiska problem.

Domstolen anmärkte att problemet att hantera en olämplig nämndeman har att göra med dennes status som folkvald. Som förslag framfördes att olämplighet på grund av brottsbenägenhet och andra förhållanden som äventyrar det förtroende en nämndeman måste åtnjuta i allmänhetens ögon, borde upptas som en ytterligare grund för att uppdraget skall anses förfallet.

Som framgår av kommitténs sammanställning av utländska förhållanden (bilaga 2) så kan i de flesta länders rättssystem en lekmannadomare tämligen enkelt strykas från de aktuella listorna om det framkommer något som gör att denne inte längre framstår som lämplig för uppdraget. En sådan strykning kan i de flesta fall utföras av domstolen eller domstolschefen men också i en del länder av kommunen (motsvarande). Finland har en lagstiftning som styr hanteringen av olämpliga nämndemän på ett annat sätt. Om en nämndeman förlorar sin behörighet eller annars blir olämplig att sköta ett nämndemannauppdrag, skall tingsrätten befria honom från hans uppdrag eller bestämma att han inte på viss tid får sköta uppdraget. Beslutet fattas av en yrkesdomare och tre nämndemän. Innan nämndemannen befrias från sitt uppdrag skall

han beredas tillfälle att bli hörd. Ett beslut om befrielse från uppdraget gäller omedelbart men kan överklagas av nämndemannen till hovrätten (där det inte förekommer nämndemän).

8.1.4 Närmare om nämndemän som begår brott

Nämndemän omfattas av reglerna om tjänstefel m.m. i 20 kap. brottsbalken (BrB) och kan dömas till böter eller fängelse om han eller hon vid myndighetsutövning åsidosätter vad som gäller för uppgiften (1 §). Att åtala en nämndeman för tjänstefel torde dock sällan vara aktuellt. Däremot förekommer det emellanåt, inte minst på senare tid, att nämndemän gör sig skyldiga till brott mot tystnadsplikt (20 kap. 3 § BrB).

Särskilda forumregler gäller när ordinarie domare m.fl., däribland nämndemän, gör sig skyldiga till brott i utövningen av tjänsten. Ordalydelsen i forumreglerna anknyter bl.a. till brottet tjänstefel i 20 kap. 1 § BrB. Enligt rättegångsbalken skall hovrätt som första domstol uppta mål om ansvar eller enskilt anspråk på grund av brott som i utövningen av tjänsten eller uppdraget har begåtts av bl.a. domare i allmän underrätt (2 kap. 2 § första stycket). Bestämmelsen gäller genom sin lydelse även nämndemän i tingsrätt. Högsta domstolen skall som första domstol ta upp samma typ av mål då talan riktas mot bl.a. hovrättsdomare (3 kap. 3 §). Bestämmelsen omfattar genom sin lydelse nämndemän i hovrätt. För domare i länsrätt och kammarrätt saknas för nu nämnda typer av mål särskilda regler vilket innebär att dessa mål skall tas upp i tingsrätt. Observera att de särskilda forumreglerna endast gäller när brott har begåtts i utövningen av tjänsten. När nämndemän i andra fall begår brott gäller vanliga forumregler. Om ett brott har begåtts i utövningen av tjänsten eller inte kan i vissa fall vara svårt att avgöra. Högsta domstolen har nyligen beträffande ett åtal mot en nämndeman för brott mot tystnadsplikt avgjort att reglerna om forum privilegiatum inte var tillämpliga (NJA 2001 s. 813). I sammanhanget kan nämnas att de särskilda forumreglerna har utsatts för kritik (jfr artikeln Dags att se över reglerna om forum privilegiatum, av överåklagare Gunnel Lindberg, Juridisk tidskrift 2001–2002, nr 2 s. 335).

8.1.5 Skiljande från uppdraget enligt brottsbalken

Det finns emellertid en lagregel för de mera kvalificerade fall av olämplighet som kan vara för handen då en nämndeman gjort sig skyldig till brott. Enligt 20 kap. 4 § BrB gäller nämligen att den som valts till sådant uppdrag hos staten eller hos en kommun med vilket följer myndighetsutövning får av rätten skiljas från uppdraget, om han har begått brott för vilket är stadgat fängelse i två år eller däröver och han genom brottet har visat sig uppenbarligen olämplig att inneha uppdraget. Att denna lagregel, som tillkom i samband med ämbetsansvarsreformen år 1975, är tillämplig på nämndemän framgår inte särskilt tydligt. Närmare studium av ordalydelsen och förarbeten visar dock att så är fallet (SOU 1972:1 s. 163 och 208, prop. 1975:78 s. 151 f., 155 f., 186, 246 och 254).

Bestämmelsen i 20 kap. 4 § BrB är tillkommen med tanke på uppdragstagare som inte kan skiljas från uppdraget genom avsked eller genom att uppdraget återkallas. Sanktionen skiljande från uppdrag är att betrakta som särskild rättsverkan av brott och frågan skall självant prövas av rätten i samband med brottmålet. (Enligt Brottsbalken En kommentar, 20:93, torde särskild talan om entledigande enligt bestämmelsen inte få väckas.) För att brottet skall kunna leda till entledigande förutsätts enligt bestämmelsen att detta är av viss svårighetsgrad – fängelse i två år eller mera skall ingå i straffskalan – och att uppdragstagaren genom brottet visat sig uppenbarligen olämplig att inneha uppdraget. Att med uppdraget skall följa myndighetsutövning innebär inte att brottet, för att leda till entledigande, måste ha direkt samband med myndighetsutövning. Det är inte heller någon förutsättning att brottet begåtts efter det att förtroendemannen valts eller utsetts till uppdraget. Denne kan alltså entledigas för ett brott som det visar sig att han eller hon begått tidigare. Den som har mer än ett förtroendeuppdrag som innefattar myndighetsutövning bör skiljas från samtliga uppdrag.

Kommittén har inte funnit något fall där 20 kap. 4 § BrB tillämpats för att skilja en nämndeman från uppdraget. Bestämmelsen har emellertid under senare tid tillämpats vid åtminstone två tillfällen. I det första fallet från år 1997 dömdes en riksdagsledamot för två fall av grovt bedrägeri till villkorlig dom och dagsböter. Hovrätten konstaterade att brottsligheten var så allvarlig att en tillämpning av 20 kap. 4 § BrB aktualiserades samt

att det med hänsyn till brotten var uppenbart att riksdagsledamoten inte längre var lämplig att vara ledamot av Sveriges riksdag. I det andra fallet från år 2001 dömdes en riksdagsledamot för misshandel, olaga hot, ofredande, sexuellt ofredande och övergrepp i rättssak till villkorlig dom och dagsböter. Den tilltalade var förutom riksdagsledamot även ledamot av kommunal byggnadsnämnd. I frågan om den tilltalade skulle skiljas från sina uppdrag anslöt sig hovrätten till tingsrättens bedömning och fann att det på grund av den allvarliga brottslighet som den tilltalade övertygats om var uppenbart att denne inte längre var lämplig att inneha sina uppdrag.

8.1.6 Några andra förtroendeuppdrag och yrkeskategorier

När det gäller sättet att hantera situationer med nämndemän som visar sig olämpliga att tjänstgöra finns det anledning att jämföra med några andra förtroendeuppdrag och yrkeskategorier, och vad som enligt lag och i övrigt gäller för dessa.

Ordinarie domare

Ordinarie domare tillsätts av regeringen och är anställda med fullmakt vilket innebär en starkare anställningstrygghet än normalt. Att ordinarie domare i princip är oavsättliga syftar till att garantera deras oberoende. Enligt 11 kap. 5 § regeringsformen (RF) får den som utnämnts till ordinarie domare (förutom i fall då han uppnått gällande pensionsålder eller annars enligt lag är skyldig att avgå med pension) skiljas från tjänsten endast om han genom brott eller grovt eller upprepat åsidosättande av tjänsteäliggande har visat sig uppenbarligen olämplig att inneha tjänsten. Frågor om avskedande av ordinarie domare prövas av Statens ansvarsnämnd (15 § lag [1994:261] om fullmaktsanställning). Den enskilde domaren har dock rätt att påkalla domstols prövning av beslutet (11 kap. 5 § andra stycket RF). Nämndens beslut blir då föremål för en arbetsrättslig tvist som prövas vid Arbetsdomstolen om domaren är fackligt organiserad och annars vid tingsrätt med möjlighet att överklaga till Arbetsdomstolen. För justitieråd och regeringsråd gäller dock att dessa frågor prövas direkt av Högsta domstolen på talan av riksdagens ombudsmän eller justitiekanslern (12 kap. 8 §

andra stycket RF). Enligt lagen om fullmaktsanställning får en arbetstagare avstängas från arbetet i vissa fall. Detta gäller exempelvis om en åtgärd vidtas för att åtal skall väckas mot honom för en gärning som kan antas medföra avskedande. Det gäller också om han inte fullgör sina arbetsuppgifter tillfredsställande och detta beror på sjukdom eller något jämförligt förhållande (10 § andra och tredje punkten).

Statens ansvarsnämnd har i sin praxis ansett att enstaka bötesbrott inte utgör tillräcklig grund för att avskeda en domare. När påföljden är strängare än böter har det emellertid ofta ansetts stötande om domaren fått behålla tjänsten. Undantag har dock gjorts om gärningen varit att betrakta som en engångshändelse förorsakad av ett tillfälligt svaghets- eller sjukdomstillstånd eller då brottet på annat sätt av särskilda skäl framstått som ursäktligt. Enligt nämndens praxis har således inte ett enstaka rattfylleribrott ansetts utgöra grund för avsked. Återfall i brott har dock ansetts avskedsgrundande (SOU 2000:99 s. 200). Flera gånger har av nämnden uttalats att på en domare måste ställas samma krav på redbarhet och oförvitlighet oavsett vilka arbetsuppgifter denne tilldelas.

Statens ansvarsnämnd består av en ordförande, en vice ordförande och tre andra ledamöter som förordnas av regeringen för en bestämd tid. Ordföranden och vice ordföranden skall vara jurister och ha erfarenhet som domare (2 och 14 §§ förordningen [1988:1102] med instruktion för Statens ansvarsnämnd).

Som nämnts gäller särskilda forumregler när ordinarie domare m.fl. gör sig skyldiga till brott i utövningen av tjänsten (jfr avsnitt 8.1.4). För justitieråd och regeringsråd gäller att mål om ansvar eller enskilt anspråk på grund av brott som dessa begått i utövningen av tjänsten skall tas upp av Högsta domstolen (3 kap. 3 § RB och 12 kap. 8 § RF). För domare i länsrätt och kammarrätt saknas för nu nämnda typer av mål särskilda regler vilket innebär att dessa mål skall tas upp i tingsrätt. De särskilda forumreglerna gäller som nämnts endast när brott har begåtts i utövningen av tjänsten. När nu nämnda personer i andra fall begår brott gäller vanliga forumregler.

Av rättegångsbalken framgår att den som är i konkurstillstånd inte får utöva domarämbete (4 kap. 1 §).

Riksdagsledamöter

Enligt 4 kap. 7 § andra stycket RF skall valprovsnämnden, när det finns anledning till det, självant pröva om en riksdagsledamot eller ersättare är behörig, dvs. uppfyller villkoren för rösträtt (3 kap. 10 §). Den som förklaras obehörig är därmed skild från sitt uppdrag. Riksdagsledamot eller ersättare får i annat fall skiljas från uppdraget endast om han genom brott har visat sig uppenbarligen olämplig för uppdraget. Av 20 kap. 4 § BrB följer att en ytterligare förutsättning för att domstol skall få skilja en riksdagsledamot eller ersättare från dennes uppdrag är att han eller hon har begått brott för vilket är stadgat fängelse i två år eller däröver. En närmare beskrivning av bestämmelsens innebörd och exempel på dess tillämpning finns i avsnitt 8.1.5.

Det finns inte några särskilda forumregler för exempelvis prövning av åtal som riktar sig mot en riksdagsledamot, vare sig gärningen har begåtts inom ramen för det offentliga uppdraget eller annars. Härav följer att den vanliga instansordningen skall tillämpas. För riksdagsledamöter gäller dock enligt regeringsformen vissa begränsningar i fråga om möjligheten att väcka åtal m.m. (4 kap. 8 §). I sammanhanget bör också nämnas att riksdagsledamöter inte kan underkastas ansvar för tjänstefel enligt 20 kap. 1 § första eller andra stycket BrB (tredje stycket).

Kommunalt förtroendevalda

För kommunalt förtroendevalda finns särskilda regler om uppdragets upphörande i kommunallagen. Där anges att om en förtroendevald upphör att vara valbar så upphör uppdraget genast (4 kap. 8 §). Fullmäktige skall vidare befria en förtroendevald från uppdraget när den förtroendevalde önskar avgå, om det inte finns särskilda skäl mot det (4 kap. 9 §).

Fullmäktige får återkalla uppdraget för en förtroendevald som valts av fullmäktige, om den förtroendevalde har vägrats ansvarsfrihet, eller genom en dom som har vunnit laga kraft har dömts för ett brott för vilket det är föreskrivet fängelse i två eller däröver (4 kap. 10 §). Möjligheten att återkalla en förtroendevalds uppdrag tillkom i samband med införandet av 1991 års kommunallag. I skälen anförde regeringen bl.a. att domstols möjlighet att entlediga med stöd av 20 kap. 4 § BrB endast gäller i förhållande till

den som har valts till ett kommunalt uppdrag med vilket följer myndighetsutövning, dvs. ledamöter i de specialreglerade nämnderna (närmare om 20 kap. 4 § BrB i avsnitt 8.1.5). Regeringen pekade på att ledamot av en beslutande statlig eller kommunal församling inte kan ådömas ansvar för tjänstefel enligt 20 kap. 1 § BrB samt att förtroendevalda i de flesta fall går fria från ansvar enligt den bestämmelsen eftersom straffansvar förutsätter beslutsfattande i samband med myndighetsutövning. Regeringen uttalade vidare följande (prop. 1990/91:117 s. 61 ff.).

Att det finns ett system för utkrävande av ansvar är viktigt för allmänhetens förtroende för de kommunala förvaltningarna, eftersom dessa bedrivs för kommunmedlemmarnas skull och på deras uppdrag. Av kommunal revisionspraxis framgår att de förtroendevalda som är ansvariga för förvaltningen inte alltid svarar upp mot det förtroende som fullmäktige visat dem genom valet. Händelser som skulle kunna leda till ansvar är i och för sig sällsynta. Regeringen anser det dock principiellt viktigt att det finns en yttersta garanti för att ansvar kan utkrävas. Dessutom finns det på andra rättsområden oftast någon form av lagreglerat ansvar. Visserligen har som nämnts tidigare de förtroendevaldas straffrättsliga ansvar utvidgats genom brottsbalkens regler om tjänstefel. Detta ansvar är emellertid begränsat till området för myndighetsutövning och bedömningen av entlediganden görs av domstol. Vi anser att i detta sammanhang bör utkrävande av ansvar ses i ett vidare perspektiv och grundas på fullmäktiges förtroende för dem som de utsett att ha kommunala uppdrag. Fullmäktige bör därför ges befogenhet att i vissa fall entlediga ledamöter och ersättare i styrelsen, övriga nämnder och fullmäktigeberedningar samt revisorer och revisorsersättare.

Erfarenheten visar att i de flesta fall som en förtroendevald förlorar fullmäktiges förtroende, t.ex. genom att ansvarsfrihet inte beviljas, så tar den förtroendevalde sitt politiska ansvar och avgår självmant. Man kan också utgå ifrån att partiorganisationerna i sådana och andra fall av mistat förtroende verkar för att den enskilde politikern tar sitt ansvar, vilket kan vara nog så betydelsefullt. En entlediganderegler motiveras därför mer av principiella än av praktiska skäl. Regels räckvidd bör därför begränsas till situationer där det objektivt sett finns särskild anledning att överväga att återkalla en förtroendevalds uppdrag.

Regeringen uttalade också att den omständigheten att en domstol enligt 20 kap. 4 § BrB har möjlighet att avsätta en förtroendevald

inte borde hindra att samma möjlighet ges till fullmäktige. Beträffande den brottslighet som skulle krävas menade regeringen att fullmäktiges möjlighet att entlediga den förtroendevalde på grund av att han gjort sig skyldig till brott var motiverad endast vid brott av sådan svårighetsgrad som anges i 20 kap. 4 § BrB. "Man kan utgå ifrån att benägenheten att avgå frivilligt med eller utan påtryckningar från partiorganisationen är stor när en förtroendevald dömts för brott. Den reellt viktigaste grunden för entledigande blir därför när ansvarsfrihet inte har beviljats." (a. p. s. 63)

Statliga styrelseuppdrag

För statliga styrelseuppdrag gäller överlag att uppdraget tämligen formlöst kan bringas att upphöra. Vid fall av exempelvis uppvisad olämplighet kan det givna förtroendet återkallas och annan person får träda i stället.

God man, förvaltare och överförmyndare

I föräldrabalken finns regler om godmanskap, förvaltarskap och om den överförmyndare som skall väljas en för varje kommun (FB 11 och 19 kap.).

Här skall inte närmare beröras på vilka grunder god man och förvaltare skall förordnas enligt reglerna i föräldrabalkens 11 kap. Det rör sig dock, som begreppen antyder, om praktiskt och ekonomiskt biträde åt människor som av olika orsaker och i varierande grad är i behov av sådant biträde. Medan förvaltarskap innebär att den enskilde förlorar sin rättshandlingsförmåga är godmanskap mindre ingripande (jfr 11 kap. 8 och 9 §§). Överförmyndaren utövar tillsyn över gode mäns och förvaltares verksamhet (16 kap. 1 §).

Till god man eller förvaltare skall utses en rätträdig, erfaren och i övrigt lämplig man eller kvinna (11 kap. 12 §). God man förordnas av överförmyndaren eller i vissa fall av domstol (11 kap. 3 och 4 §§). Förvaltare förordnas som huvudregel av domstol (11 kap. 7 §). Uppdrag som god man eller förvaltare upphör när den enskilde inte längre är i behov av biträde. Beslut härom fattas av rätten (11 kap. 19 § första stycket). Beslut om entledigande kan på

god mans eller förvaltares begäran fattas av överförmyndaren (11 kap. 19 § andra stycket).

En god man eller förvaltare som gör sig skyldig till missbruk eller försummelse vid utövandet av sitt uppdrag eller som kommer på ekonomiskt obestånd och på grund av detta är olämplig för uppdraget eller som av någon annan orsak inte längre är lämplig att inneha uppdraget, skall entledigas. Beslut om entledigande fattas av överförmyndaren som också, under vissa förutsättningar, får fatta ett interimistiskt beslut att skilja den gode mannen eller förvaltaren från sitt uppdrag. Överförmyndarens beslut får överklagas hos rätten (11 kap. 20 § och 20 kap. 6 §). Ett ärende om att entlediga en god man eller förvaltare med stöd av denna bestämmelse kan initieras t.ex. av någon nära släkting till den enskilde men kan också tas upp självmant av överförmyndaren.

Överförmyndare skall enligt huvudregeln väljas en för varje kommun (19 kap. 1 §). Överförmyndare och ersättare väljs av kommunfullmäktige för fyra år. Kommunen kan bestämma att det i stället skall finnas en överförmyndarnämnd. Vid val till överförmyndarnämnd är det möjligt att påkalla en tillämpning av reglerna om proportionellt val. Som behörighetskrav uppställs rösträtt vid val av kommunfullmäktige och att vara folkbokförd i kommunen samt att inte vara i konkurs eller ha förvaltare. Vissa personer, såsom lagfarna domare, kan i princip inte komma i fråga.

Efter lagändring i mitten av 1990-talet ankommer det på länsstyrelsen att utöva tillsyn över överförmyndarens verksamhet (19 kap. 17 §). En överförmyndare kan efter anmälan av länsstyrelsen entledigas av rätten om det visar sig att han eller hon inte är lämplig (19 kap. 9 §). Tidigare tillkom tillsynsansvaret rätten som bl.a. hade att utföra inspektion av överförmyndarens ärendehantering. Fråga om överförmyndarens entledigande kunde rätten då självmant ta upp till prövning när anledning förekom antingen till följd av rättens egna iakttagelser eller på grund av till rätten anmälda missförhållanden. Möjligheten till entledigande berörs endast kortfattat i kommentaren till föräldrabalken (Gösta Walin, Föräldrabalken och internationell föräldrarätt, 5 uppl.). Där sägs bl.a. "Denna ömtåliga uppgift tillkommer alltså domstol oaktat de nämnda förtroendemännen väljs av kommunen." Rättens beslut att entlediga överförmyndaren får överklagas av denne.

Regeringen har nyligen beslutat om direktiv till en särskild utredare att utvärdera 1995 års förmynderskapsreform (dir. 2002:55).

Advokater

För advokater finns ett antal regler som tar sikte på lämplighet att utöva advokatverksamhet. För att bli antagen som ledamot av Sveriges advokatsamfund krävs bl.a. att man har gjort sig känd för redbarhet och även i övrigt bedöms lämplig att utöva advokatverksamhet (8 kap. 2 § första stycket 5 och 6 RB). Enligt 8 kap. 4 § första stycket är en advokat skyldig att vid utövande av sin verksamhet redbart och nitiskt utföra honom anförtrodda uppdrag och i allt iaktta god advokatsed. Vad god advokatsed är anges inte närmare i rättegångsbalken, men skrivna regler härom har utarbetats och antagits av Advokatsamfundet.

Det är Advokatsamfundets styrelse och disciplinnämnd som utövar tillsyn över advokaterna och disciplinnämnden som prövar frågor om disciplinära ingripanden (8 kap. 6 §). Enligt Advokatsamfundets stadgar (12 §) består samfundets disciplinnämnd av ordförande, vice ordförande samt nio andra ledamöter. Tre av ledamöterna är offentliga representanter som utses av regeringen. Dessa hämtas utanför den personkrets som enligt 4 kap. 6 § RB är undantagen i fråga om val till nämndeman och förordnas en i sänder varje år för högst tre år i taget.

Disciplinnämnden kan med stöd av rättegångsbalken (8 kap. 7 §) och stadgarna (14 §) besluta om uteslutning ur samfundet, varning, erinran, straffavgift och "uttalande om att advokatens åtgärd är felaktig eller olämplig". Däremot är det styrelsen som har att fatta beslut om uteslutning med anledning av att en ledamot inte längre är behörig att vara advokat, t.ex. på grund av att denne försatts i konkurs (8 kap. 2 § femte stycket och 7 § femte stycket RB). Advokat som uteslutits ur samfundet får överklaga beslutet hos Högsta domstolen (8 kap. 8 §). Disciplinnämnden får bestämma att beslut av nämnden i disciplinärende skall helt eller delvis offentliggöras (stadgarna 51 §). En publicering sker i samfundets tidskrift Advokaten.

Åklagare

I frågor om disciplinansvar, åtalsanmälan och avskedande beträffande åklagare beslutar Statens ansvarsnämnd (34 § lagen [1994:260] om offentlig anställning, 28 § åklagarförordningen [1996:205]). Riksåklagaren och biträdande riksåklagaren är

anställda av regeringen med fullmakt (13 § förordningen [1989:847] med instruktion för Riksåklagaren).

8.2 Kommitténs överväganden och förslag

8.2.1 Behovet av reglering

Kommittén anser att det föreligger ett behov av reglering.
--

Under utredningstiden har för kommittén klarlagts de svårigheter och den villrådighet som domstolarna kan uppleva när det gäller att hantera situationer med nämndemän som inte längre framstår som lämpliga. Kommittén har dock inte getts intrycket att sådana situationer är särskilt vanligt förekommande, snarare tvärtom. Det måste ändå ses som otillfredsställande att en enskild domstol när den ställs inför en sådan situation inte kan finna några klara riktlinjer för hur denna skall hanteras. Rättssäkerhetsskäl fordrar att dessa situationer hanteras på samma sätt oberoende av i vilken del av landet de uppstår. Av betydelse i sammanhanget är inte minst det mandat som den enskilde nämndemannen har, som bl.a. är myndighetsutövande, och de stora krav som ställs på rättsapparaten i allmänhet och domare i synnerhet. Det tillvägagångssätt som används i dag – att nämndemannen efter ett mer eller mindre formlöst beslut inte kallas att tjänstgöra – kan mot denna bakgrund inte anses helt tillfredsställande. Ett sådant förfarande bör under alla förhållanden ske öppet med redovisande av skälen för ställningstagandet. Härför talar också det förhållandet att nämndemännen är förtroendevalda som skall stå för viss insyn i den dömande verksamheten. Samtidigt bör det hållas i minnet, det som uttrycks av domstolschefen i ett av JO-fallen; att denne ”som chef för tingsrätten har att tillse att man så långt möjligt förhindrar uppkomst av situationer där rättens oväld på något sätt skulle kunna ifrågasättas till skada inte enbart för det enskilda fall som rätten har att bedöma utan även till skada för allmänhetens tillit till och förtroende för rättsskipningen i ett vidare perspektiv” (jfr avsnitt 8.1.3).

Kommittén anser mot bakgrund av hur lagstiftningen ser ut och vad som framkommit, bl.a. genom de båda beskrivna fallen med nämndemän som begått brott (och som därigenom ansett sig särskilt lämpade att inneha nämndemannauppdrag), att det

föreligger ett behov av reglering på området. Detta gäller även med beaktande av att bestämmelsen i 20 kap. 4 § BrB i vissa fall kan tillämpas för att skilja en nämndeman som har begått brott från uppdraget. Bestämmelsen omfattar genom sin lydelse en rad centrala brott enligt brottsbalken och enligt specialförfattningar som exempelvis trafikbrottslagen och narkotikastrafflagen. Området är således inte helt oreglerat.

Historiskt synes visserligen inte något egentligt behov av reglering ha förelegat. De nyss nämnda fallen visar dock att tiderna har förändrats. Även den öppnare rekrytering av nämndemän som kommittén föreslår talar för en reglering på området.

Beträffande nämndemännen i fastighetsdomstol, se kommitténs överväganden i avsnitt 4.3.6.

8.2.2 Behövs en lämplighetsbeskrivning?

Kommittén föreslår införandet av en lämplighetsbeskrivning i 4 kap. 6 § RB (20 § AFDL), enligt vilken en nämndeman skall vara en omdömesgill, självständig, rätträdig och i övrigt lämplig man eller kvinna.

Det har inte i lag uppställts något grundläggande krav på lämplighet för att tjänstgöra som nämndeman och kanske bör man börja med att fråga sig om inte en uppfattning om vad som inte är lämpligt förutsätter, eller i vart fall tjänar på, en beskrivning av vad som efterfrågas som lämpligt. Domarutredningen efterfrågade för sin del, som en garanti för att endast personer som är lämpade för uppdraget nomineras till nämndemän, en beskrivning av de egenskaper som en nämndeman förväntas besitta motsvarande den som finns för jurymän i 12 kap. 5 § TF (SOU 1994:99 s. 306). Där anges att de personer som utses till jurymän bör vara kända för omdömesgillhet, självständighet och rätträdighet. Vid en jämförelse med de andra förtroendeuppdrag och yrkeskategorier som tas upp i avsnitt 8.1.6 kan konstateras att det för kommunalt förtroendevalda och riksdagsledamöter saknas en lagfast lämplighetsbeskrivning medan det beträffande gode män och förvaltare samt även för advokater finns vissa bestämmelser.

Det kan tyckas inkonsekvent att det i lag finns en beskrivning av de egenskaper som en juryman förväntas besitta när det inte finns någon för nämndemän. Sättet att välja personer till dessa

förtroendeuppdrag anses ju i lika mån tillse att endast lämpliga kandidater nomineras. Även ur en mera allmän synpunkt kan det vara bra att i lag beskriva en nämndemans egenskaper som något slags "minimikrav". En sådan bestämmelse kan också verka statushöjande på nämndemannens uppdrag, något som enligt kommitténs synsätt är en fördel. En förändrad rekrytering av en del av nämndemannakåren, genom en fri kvot, kanske särskilt motiverar införandet av en vägledande bestämmelse om vilka egenskaper som förväntas. Som nämndes inledningsvis kan vidare en lämplighetsbeskrivning vara bra att utgå ifrån när det gäller att bedöma vad som är olämpligt.

Väljer man att föreslå en lämplighetsbeskrivning för nämndemän så ligger ordvalet i den bestämmelse som gäller för jurymän nära till hands som utgångspunkt – att man skall vara omdömesgill, självständig och rätträdig. Även om ordvalet framstår som något ålderdomligt så uttrycker det väl de allmänna egenskaper som bör känneteckna en nämndeman. Uttrycket "vara kända för" (12 kap. 5 § TF) passar däremot inte så bra i en tid när människor är mera anonyma i sin lokalförsamling i förhållande till tidigare. Den kritik som kan riktas mot en sådan lämplighetsbeskrivning är att den oundvikligen blir allmänt hållen och därför kan påstås sakna egentligt innehåll, varför den heller inte bör förespråkas. Kommittén anser emellertid övervägande skäl tala för införandet av en lämplighetsbeskrivning som kan verka vägledande för att endast goda samhällsintresserade medborgare skall kunna komma i fråga som nämndemän (jfr avsnitt 3.2). Genom en sådan bestämmelse klargörs också ännu tydligare än i dag att personer som hyser extrema åsikter i strid med grundläggande rättsprinciper, inte skall anförtros uppdrag som nämndemän. Exempel på en grundläggande rättsprincip, från vilken avsteg aldrig kan accepteras, är den om alla människors lika värde som kommer till uttryck i 1 kap. 2 och 9 §§ RF.

Lämplighetsbestämmelsen bör placeras i 4 kap. RB (AFDL) och som nämnts uttrycka vad som i fråga om lämplighet förutsätts för att någon skall väljas till nämndeman. Att man är lämplig skall dock inte utgöra något valbarhets- eller behörighetskrav. Det är inte möjligt att närmare ange i vilka fall en person skall anses lämplig utan detta får avgöras från fall till fall, utifrån en tolkning av ordalydelsen i bestämmelsen. Redan i dag sker denna prövning från fall till fall. Allmänt kan dock sägas att det av ordalydelsen följer att personen i fråga skall ha ett moget omdöme och viss livserfarenhet.

Att man är samhällsintresserad, ett uttryck som använts av kommittén, skall naturligtvis inte uppställas som något krav utan kan anses följa redan av att man visar intresse för att åta sig ett förtroendeuppdrag. Innebörden av begreppet samhällsintresserad är knappast heller exakt. Som utvecklats i avsnitt 3.2 är det inte meningen att uppdrag som nämndeman endast skall ges till medborgare som i olika sammanhang utmärkt sig på något särskilt sätt. Utgångspunkten för lämplighetsbedömningen skall i stället vara att den som uppfyller valbarhetskraven skall kunna komma i fråga som nämndeman. Som utvecklas i det följande är det viktigt att allmänhetens förtroende för rättskipningen upprätthålls. Det förhållandet att en person tidigare gjort sig skyldig till brott kan därför medföra att denne inte är lämplig som nämndeman. Detsamma kan gälla beträffande en person som meddelats näringsförbud eller påförts skattetillägg. Utgångspunkten här liksom i andra sammanhang bör dock vara att en person som har avtjänat sitt straff skall kunna gå vidare utan att diskrimineras eller särbehandlas på annat sätt på grund av tidigare brottslighet. Hur lång tid som skall ha förflutit får bedömas från fall till fall.

8.2.3 Olika slags olämplighet

Som framgår av de exempel som domstolarna i kommitténs undersökning har givit när det gäller nämndemän som framstår som olämpliga, kan en nämndemans olämplighet grunda sig på olika typer av beteenden eller tillstånd och vara av mer eller mindre allvarlig grad. Grovt synes man med ledning av vad domstolarna anfört kunna indela olämpligt beteende/tillstånd på följande vis.

Beteende/tillstånd som bedöms skada allmänhetens förtroende för rättskipningen (eller i övrigt äventyra den dömande verksamheten). Exempel är brottslighet som inte är bagatellartad (jfr 20 kap. 4 § BrB "brott för vilket är stadgat fängelse i två år eller däröver") eller att nämndemannen är delgiven misstanke om brott eller befinner sig i konkurstillstånd samt en del kvalificerade fall när en nämndeman upprepade gånger uteblivit, kommit för sent eller visat svårigheter att hålla sig vaken under förhandlingarna. Hit måste också anses höra när en nämndeman visat förakt mot domareden genom vägran att döma enligt svensk lag eller enligt vedertagen praxis. Ytterligare exempel är när en nämndeman inte rättar sig efter tillsägelser att ändra på ett olämpligt beteende (exempel man

kan tänka sig är otillbörligt uppförande i rätten eller otillbörliga kontakter med parter m.fl.).

Mera allmän olämplighet. Exempel är försenad ankomst till förhandlingarna, utevaror² samt en del mindre kvalificerade fall när en nämndeman vid något enstaka tillfälle visat svårigheter att hålla sig vaken under förhandlingarna eller på något annat sätt uppträtt olämpligt.

8.2.4 Allmänt om skiljande från uppdraget m.m.

Enligt kommitténs mening bör beteenden/tillstånd hos nämndemannen som bedöms skada allmänhetens förtroende för rättskipningen kunna leda till en prövning av nämndemannens uppdrag. Det bör vara domstolen som prövar nämndemannens uppdrag.

Enligt vad som utvecklats i avsnitt 8.2.1 anser kommittén att det föreligger ett behov av reglering som tar sikte på situationer med nämndemän som inte längre framstår som lämpliga. Kommittén har i avsnitt 8.2.2 utvecklat skälen för införandet av en allmän lämplighetsbestämmelse som skall verka vägledande för att endast goda samhällsmedborgare skall kunna komma i fråga som nämndemän. Det är vidare kommitténs mening att det för de i och för sig fataliga fall som det visar sig att en vald nämndeman inte längre framstår som lämplig att fullgöra sitt uppdrag bör införas en möjlighet att ingripa med stöd av lag.

Nämndemän är domare när de utövar sina uppdrag och har samma rösträtt som juristdomare. Detta talar i sig för att man anlägger en restriktiv syn på möjligheten att skilja en nämndeman från uppdraget på grund av olämplighet. Att ordinarie domare i princip är oavsättliga syftar till att garantera deras oberoende. Enligt 11 kap. 5 § RF får den som utnämnts till ordinarie domare (förutom i fall då han uppnått gällande pensionsålder eller annars enligt lag är skyldig att avgå med pension) skiljas från tjänsten endast om han genom brott eller grovt eller upprepat åsidosättande av tjänsteåliggande har visat sig uppenbarligen olämplig att inneha tjänsten (jfr avsnitt 8.1.6 beträffande Statens ansvarsnämnds praxis när det gäller ordinarie domares brottslighet). Samma bakomliggande tanke om domares oberoende ställning gör sig i princip

² I Danmark utdöms böter vid utevaror.

gällande även beträffande nämndemän även om de senare naturligtvis inte har samma koppling till övriga statsmakter genom ett anställningsförhållande. Nämndemän har dock inte det starka skyddet enligt grundlagen. Som domare har dessa en ämbetsliknande mellanställning. En nämndeman är förtroendevald och skall företräda allmänheten under en begränsad period. Nämndemännens medverkan anses bidra till att medborgarnas förtroende för domstolarnas verksamhet upprätthålls. Det finns mot denna bakgrund anledning att ställa stora krav på nämndemännen, särskilt när det gäller att dessa inte gör sig skyldiga till brott. Samtidigt bör det inte ens kunna misstänkas att en nämndeman hindras från tjänstgöring därför att han eller hon uppfattas som misshaglig av domstolen. Det är därför angeläget, dels att de åtgärder som vidtas med anledning av att en nämndeman framstår som olämplig sker öppet och med direkt stöd av lag, dels att inte mera allmän olämplighet leder till entledigande.

Enligt kommitténs mening är det sammanfattningsvis beteenden/tillstånd som bedöms skada allmänhetens förtroende för rättskipningen, som bör kunna leda till en prövning av nämndemannens uppdrag (jfr uppdelningen i avsnitt 8.2.3). Härvid bör det, med hänvisning till vad Statens ansvarsnämnd flera gånger uttalat beträffande ordinarie domare, som princip vara utan betydelse i vilken domstol nämndemannen tjänstgör. Nämnden har flera gånger uttalat att det på en domare måste ställas samma krav på redbarhet och oförvitlighet oavsett vilka arbetsuppgifter denne tilldelas.

När det gäller vilket organ som bör kunna pröva nämndemannens uppdrag har kommittén bl.a. gjort följande allmänna överväganden.

Mot bakgrund av att nämndemän erhåller sina uppdrag från kommunerna har kommittén övervägt om man bör införa en möjlighet för fullmäktige att under vissa förutsättningar pröva en nämndemans uppdrag. Det kan nämligen hävdas att det organ som en gång givit förtroendet också skall vara det organ som återkallar detsamma. Eftersom nämndemannens tjänstgöring utförs på annat håll än i kommunen skulle dennes olämplighet i så fall få påtalas av domstolen för kommunen. Kommittén har emellertid funnit det olämpligt att en politiskt vald församling ges möjlighet att pröva enskilda personers tjänstgöring som domare. Saken skulle ställas på sin spets om exempelvis valförsamlingen inte delar domstolens uppfattning att nämndemannen i fråga är olämplig. Mot att ge

kommunerna möjlighet att pröva en nämndemans uppdrag talar redan det förhållandet att det förtroende som uttrycks genom att nämndemannen väljs kan sägas gälla endast vid det tillfälle då det ges. Detta kommer i ännu högre grad att bli fallet vid en rekrytering i en fri kvot.

Att nämndemän fullgör sina uppdrag som domare kan synas tala för att samma ordning för prövning av nämndemannens uppdrag bör gälla som för ordinarie domare. Statens ansvarsnämnd beslutar i frågor som rör arbetstagare och anställningsförhållanden. Att låta Statens ansvarsnämnd pröva de förtroendevalda nämndemännens uppdrag ter sig därför främmande.

I enkäter som NRF under år 2001 riktade till nämndemannaföreningar och nämndemän i landet ställdes bl.a. frågan om hur en situation när en nämndeman inte är lämplig för uppdraget skall hanteras. I flertalet svar återkom en partssammansatt grupp (alternativt ansvarsnämnd) som förslag. Även i kommittén har förespråkats att en ifrågasatt nämndeman skall prövas av sina likar. Kommittén har därför övervägt inrättande av en "Nämndemännens disciplinnämnd", eventuellt inom ramen för NRF och eventuellt med drag av Advokatsamfundets disciplinnämnd. Med hänsyn till de avgörande skillnader som råder mellan Advokatsamfundet som sammanslutning och NRF samt till att samma slags prövning torde kunna uppnås i vanlig domstol saknas dock tillräckligt goda skäl för en särskild disciplinnämnd. Det kan för övrigt ifrågasättas om inte redan uttrycket disciplin framstår som främmande när det rör sig om ett uppdrag. Några disciplinära åtgärder av bestraffningskaraktär torde det inte kunna bli fråga om.

Kommittén har i stället koncentrerat sina överväganden i denna fråga till att det bör vara domstolen som prövar nämndemannens uppdrag, se vidare i det följande. Som framgår anlägger kommittén en restriktiv syn på möjligheten att över huvud taget skilja en nämndeman från dennes uppdrag.

8.2.5 Nämndemän som begått brott skall i vissa fall entledigas

Att en nämndeman under pågående mandatperiod döms för brott är enligt kommitténs mening allmänt av så förtroendeskadlig natur att det bör leda till att nämndemannen entledigas. Kommittén föreslår en regel i 4 kap. RB (AFDL) enligt vilken en nämndeman som genom lagakraftvunnet avgörande dömts för brott till annan påföljd än böter, skall entledigas.

Kommittén föreslår att det införs en skyldighet för nämndemannen att upplysa om sådana förhållanden som kan antas påverka uppdraget.

Enligt vad som utvecklats i avsnitt 8.2.4 finns det anledning att ställa stora krav på nämndemän, särskilt när det gäller att dessa inte gör sig skyldiga till brott. Att en nämndeman under pågående mandatperiod döms för brott är enligt kommitténs mening allmänt av så förtroendeskadlig natur att det bör leda till att nämndemannen entledigas. Detta bör dock endast gälla vid brottslighet som inte är av bagatellartad natur.

Kommittén anser att frågan om en nämndeman skall entledigas eller inte kan relateras direkt till den påföljd som döms ut för brottet. Den lagtekniska lösningen bör vara att en nämndeman som genom lagakraftvunnet avgörande dömts för brott till annan påföljd än böter, skall entledigas. Genom en konstruktion som innebär att annan prövning inte skall ske än ett konstaterande av det inträffade, kan det undvikas att tillskapa ett komplicerat regelsystem för de i och för sig fåtaliga fall som det kan antas bli fråga om. Det bör sakna betydelse om brottet begåtts innan tjänstgöringen påbörjats eller därefter.

Förslaget innebär att det kan sägas ställas högre krav på nämndemän än på ordinarie domare och en del förtroendevalda. Enligt kommitténs mening är detta emellertid motiverat med hänsyn till att nämndemännens medverkan i sig skall bidra till att medborgarnas förtroende för domstolarnas verksamhet upprätthålls. I praktiken fungerar det vidare så, både när det gäller kommunalt förtroendevalda och riksdagsmän, att dessa ofta av politiska skäl tvingas att avgå för det fall de gör sig skyldiga till brott.

Den nu föreslagna bestämmelsen innebär att det knappast blir aktuellt att tillämpa 20 kap. 4 § BrB och den möjlighet till

entledigande som där ges när en nämndeman gjort sig skyldig till brott. Något uttryckligt undantag torde dock inte behöva införas i bestämmelsen.

Kommittén anser att det bör föreligga en skyldighet för nämndemännen att upplysa om sådana förhållanden som kan antas påverka uppdraget. Detta motiveras bl.a. av att nämndemannen kanske dömts för brott vid en annan domstol än den där han eller hon har sin tjänstgöring. I ett sådant fall blir inte detta förhållande automatiskt känt för den domstol där nämndemannen tjänstgör. Även förhållanden som påverkar nämndemannens valbarhet eller behörighet bör nämndemannen vara skyldig att upplysa om, liksom över huvud taget förhållanden som påverkar uppdraget. Kommittén föreslår att den regel i 4 kap. RB och AFDL enligt vilken rätten självmant prövar den valdes behörighet, skall kompletteras med en upplysningsskyldighet för nämndemannen.

8.2.6 Möjlighet till avstängning av nämndemän i andra fall

I andra fall när beteenden/tillstånd hos nämndemannen bedöms skada allmänhetens förtroende för rättskipningen bör domstolen kunna fatta beslut om att avstänga nämndemannen från tjänstgöring. Kommittén föreslår en regel i 4 kap. RB (AFDL) enligt vilken beslutet skall vara skriftligt och motiverat. Beslutet skall gälla för viss tid och kunna omprövas. Nämndemannen skall beredas tillfälle att yttra sig innan beslut om avstängning fattas. Som huvudregel skall vidare, om det är möjligt, samråd ske med företrädare för nämndemännen vid domstolen.

En nämndemans beteende/tillstånd kan även i andra fall, än när fråga är om allvarlig brottslighet som nämndemannen döms för under mandatperioden, vara av sådan art att det bedöms skada allmänhetens förtroende för rättskipningen (jfr uppdelningen i avsnitt 8.2.3). Med hänsyn till de många olika situationer som kan uppstå och till vad kommittén utvecklat i avsnitt 8.2.4 bör emellertid inte andra fall än de då nämndemannen under mandatperioden döms till annan påföljd än böter leda till att denne entledigas. Här bortses från det fallet att nämndemannen själv begär att få bli entledigad, se vidare avsnitt 8.2.7. I andra fall bör domstolens ledning i stället, precis som i viss utsträckning sker redan i dag, kunna fatta beslut om att avstänga nämndemannen från

tjänstgöring. Detta bör alltså ske i administrativ ordning. Att domstolens ledning ytterst bör ha denna möjlighet är naturligt med hänsyn till att denna allmänt får anses ha ett ansvar för att det vid domstolen inte förekommer något som kan skada allmänhetens förtroende för rättskipningen eller i övrigt äventyra den dömande verksamheten.

Avstängning av en nämndeman från tjänstgöring bör emellertid ske öppet med redovisande av skälen för ställningstagandet. Det bör ske med uttryckligt stöd av lag vari anges de närmare förutsättningarna för när beslut om avstängning kan fattas. För att tillgodose kravet på öppenhet bör beslutet vara skriftligt och motiverat. Det bör vidare gälla för viss tid och kunna omprövas.

Det bör särskilt anges att nämndemannen skall beredas tillfälle att yttra sig innan beslut om avstängning fattas. Om det är möjligt skall vidare, innan beslut om avstängning fattas, samråd ske med företrädare för nämndemännen vid domstolen. Detta torde vara möjligt på de flesta håll där det finns en nämndemannaförening vid domstolen, eller om nämndemännen där kan företrädas på något annat sätt.

Beslut om avstängning bör kunna fattas i situationer där beteenden/tillstånd hos nämndemannen bedöms skada förtroendet för rättskipningen. En sådan situation är exempelvis att nämndemannen är delgiven misstanke om brott. Att nämndemannen förekommer i sådant sammanhang kan enligt kommitténs mening skada förtroendet för rättskipningen oavsett brottslighetens art och den påföljd som kan komma att ådömas. Så länge misstanke mot nämndemannen kvarstår och saken inte har prövats genom lagakraftvunnen dom bör nämndemannen därför kunna avstängas från tjänstgöring. Detsamma gäller om nämndemannen är i konkurstillstånd. De nu nämnda situationerna är enligt kommittén av sådan art att beslut om avstängning bör kunna fattas utan att samråd dessförinnan sker med företrädare för nämndemännen vid domstolen.

När det gäller brottslighet bör vidare upptäckt av tidigare begången sådan kunna leda till att nämndemannen avstängs från tjänstgöring. I detta avseende korresponderar möjligheten till avstängning med lämplighetsbestämmelsen. För det fall det visar sig att en nämndeman tidigare gjort sig skyldig till brott och denna omständighet bedöms skada förtroendet för rättskipningen bör beslut om avstängning kunna fattas. Även om en nämndeman under mandatperioden döms för brott till ett bötesstraff kan i

undantagsfall en förtroendefråga uppstå som bör kunna leda till ett beslut om avstängning. Som exempel kan nämnas om nämndemannen döms för brott mot tystnadsplikt som begåtts inom ramen för uppdraget. I avsnitt 8.2.3 har ytterligare några situationer redovisats som bedömts kunna skada allmänhetens förtroende för rättskipningen. Det rör sig om kvalificerade fall, som när en nämndeman upprepade gånger uteblivit, kommit för sent eller visat svårigheter att hålla sig vaken under förhandlingarna. Hit måste också anses höra när en nämndeman visat förakt mot domareden genom vägran att döma enligt svensk lag eller enligt vedertagen praxis. Ytterligare exempel är när en nämndeman inte rättar sig efter tillsägelser att ändra på ett olämpligt beteende. Det är emellertid inte möjligt att uttömmande ange alla de situationer där beslut om avstängning bör kunna fattas. Denna prövning bör anförtros domstolsledningen som har att fatta sitt beslut utifrån en bedömning av vad som kan skada allmänhetens förtroende för rättskipningen. Det är härvid den skada som nämndemannens eventuellt fortsatta tjänstgöring kan orsaka (på allmänhetens förtroende för rättskipningen) som skall avgöra. Beslut om avstängning får däremot självfallet inte tillgripas som bestraffningsåtgärd.

8.2.7 Nämndemannens rätt att bli entledigad

Kommittén föreslår en regel i 4 kap. 8 § RB (21 § AFDL) som ger en nämndeman som påtalats som olämplig eller som själv upplever sig som olämplig rätt att bli entledigad.

Av avsnitt 8.1.3 framgår att en nämndeman som påtalas som olämplig oftast väljer att självmant avsäga sig sitt uppdrag. En sådan åtgärd framstår för kommittén som naturlig. Det saknas emellertid möjlighet för domstolen att entlediga nämndemannen på denna grund. Eftersom det är en skyldighet att fullgöra nämndemannanuppdrag har en nämndeman endast i vissa fall rätt att avgå. Enligt 4 kap. 8 § första stycket RB (21 § första stycket AFDL) får rätten entlediga nämndemannen – förutom om nämndemannen fyllt sextio år – om denne uppvisar giltigt hinder. I stället sker entledigandet i dessa fall genom att fullmäktige beviljar nämndemannens begäran. Enligt kommitténs mening bör det införas en uttrycklig regel som ger nämndemannen rätt att avgå i dessa fall med stöd av

vilken domstolen kan bevilja nämndemannens begäran om att få bli entledigad.

Den grundläggande skyldigheten att äta sig och fullfölja nämndemannaupdrag bör däremot finnas kvar av principiella skäl. Redan i dag förekommer knappast att någon tvingas till sådant uppdrag vare sig innan eller efter det att man valts.

8.2.8 Åtgärder vid mera allmän olämplighet

Såsom sker i dag bör domstolen i de fall en nämndeman uppvisar mera allmän olämplighet lösa problemen genom att i första hand ta kontakt med nämndemannen och påtala vad som brustit i hans eller hennes uppträdande.

I de fall en nämndeman uppvisar mera allmän olämplighet bör det enligt kommitténs mening räcka med att samtal förs med nämndemannen.

I avsnitt 8.2.3 upptas som exempel på sådan olämplighet försenad ankomst till förhandlingarna, utevaro samt en del mindre kvalificerade fall när en nämndeman vid något enstaka tillfälle visat svårigheter att hålla sig vaken under förhandlingarna eller på något annat sätt uppträtt olämpligt. Såsom sker i dag bör domstolen i dessa fall i första hand ta kontakt med nämndemannen och påtala vad som brustit i hans eller hennes uppträdande. Dessa samtal bör kunna föras utan att nämndemannen avbryter sitt tjänstgörings-schema. I vissa fall ligger säkerligen problemet i gränslandet till vad som är en utbildningsfråga. Det kan helt enkelt vara så att nämndemannen inte rätt uppfattat sin roll eller betydelsen av att uppdraget utförs på visst sätt. På många håll sker dessa samtal med inblandning av företrädare för nämndemannaföreningen. Att så sker kan säkerligen bidra till en snabb lösning på problemen och på så sätt vara tillräckligt i många fall. Man bör emellertid inte överdriva problemen på denna nivå. För det fall situationen utvecklas i negativ riktning har domstolen möjlighet att överväga beslut om avstängning av nämndemannen (se avsnitt 8.2.6).

8.2.9 Möjligheten till överprövning av domstolens beslut

Domstolens beslut om entledigande av nämndemän som döms för allvarliga brott under mandatperioden kan överklagas i administrativ ordning. Detsamma gäller beslut om entledigande som fattas när nämndemannen utnyttjar sin rätt att avgå till följd av att olämplighet påtalats eller nämndemannen själv upplever sig som olämplig. Samma ordning för överklagande bör också gälla beträffande domstolens beslut om avstängning av en nämndeman.

En nämndemans uppdrag förfaller med automatik om denne upphör att vara valbar eller behörig (4 kap. 8 § första stycket RB, 21 § första stycket AFDL). Den vars uppdrag förklaras förfallet är därmed skild från sitt uppdrag. Därefter utses en ny nämndeman (4 kap. 8 § andra stycket RB, 21 § tredje stycket AFDL). Kommitténs förslag beträffande nämndemän som döms för allvarliga brott under mandatperioden innebär att ett beslut om entledigande skall fattas av domstolen, men utan någon närmare prövning av omständigheterna i det särskilda fallet. I dessa fall och när det gäller nämndemannens rätt att avgå till följd av att olämplighet påtalats eller att nämndemannen själv upplever sig som olämplig, följer domstolens beslut om entledigande samma regler som gäller för entledigande i andra fall när en nämndeman har rätt att avgå, exempelvis vid 60 år.

När det gäller domstolens beslut om avstängning har kommittén övervägt om det bör finnas en möjlighet till överprövning av detta (i annan ordning än den möjlighet till omprövning som den föreslagna regeln talar om). Eftersom beslutet fattas i administrativ ordning gäller, om inte annat anges, att domstolarnas beslut kan överklagas till Domstolsverket (se t.ex. 59 § tredje stycket förordningen [1996:381] med tingsrättsinstruktion). Några bärande skäl mot att låta denna ordning för överklagande gälla finns inte enligt kommittén. Det skulle i och för sig kunna övervägas att införa en ordning enligt vilken överklagande skall ske till domstol i sammansättning med nämnd eller att den nämndeman som var föremål för ett beslut hade rätt att väcka talan mot beslutet i någon särskild ordning. Emellertid finns det skäl att betona att den prövning som skall göras av domstol inte skall leda till annan än temporär avstängning, att förfarandet tillämpats formlöst redan tidigare, att någon särskild rätt att utöva nämndemannauppdrag inte torde finnas samt att det kan antas utgöra en tillräcklig

rättsäkerhetsgaranti att förfarandet med kommitténs förslag lagregleras och tydliggörs. Det torde komma att röra sig om ett fåtal fall. Förutsättningen att nämndemannens tjänstgöring bedöms skada allmänhetens förtroende för rättskipningen skall vara uppfylld. Genom detta öppna förfarande torde misstankar om att avstängningsbeslut fattas på tveksamma grunder kunna undvikas. Samtidigt möjliggör öppenheten i förfarandet att domstolarnas hantering av dessa frågor kan granskas (ytterst finns möjligheten att anmäla domstolens agerande till JO). Genom den föreslagna ordningen skapas därmed tillräckliga garantier för att situationer där nämndemän inte längre framstår som lämpliga för uppdraget kommer att hanteras på ett sätt som uppfyller rimliga rättsäkerhetskrav. Något annat skäl för att det bör finnas en möjlighet till prövning i annan ordning än att nämndemannen vill få skälen belysta och beslutet upphävt, föreligger knappast. Kommitténs förslag är därför att domstolens beslut om avstängning inte bör kunna överklagas i annan ordning än den som gäller andra administrativa beslut.

9 Konsekvenser av förslagen m.m.

9.1 Ekonomiska konsekvenser

Enligt 14 § kommittéförordningen (1998:1474) gäller att om förslagen i ett betänkande påverkar kostnaderna eller intäkterna för staten, kommuner, landsting, företag eller andra enskilda skall en beräkning av dessa konsekvenser redovisas i betänkandet och om förslagen innebär samhällsekonomiska konsekvenser i övrigt skall också dessa redovisas. När det gäller kostnadsökningar och intäktsminskningar för staten, kommuner eller landsting skall kommittén föreslå en finansiering.

Kommitténs förslag om ändrade ersättningsvillkor för nämndemännen medför kostnadsökningar för staten. Hur stora dessa blir är osäkert, bl.a. är detta beroende av hur den framtida rekryteringen av nämndemän faller ut. Befolkas nämndemannakåren i framtiden i större utsträckning av yngre yrkesverksamma människor, något som är tanken, kan det antas att kostnaderna för ersättning som betalas ut för förlust av inkomst ökar. Kommitténs ungefärliga beräkningar baseras på uppgifter om kostnader för nämndemännen, antal tjänstgöringsdagar m.m. för år 2001.

Kommitténs förslag om att alla nämndemän skall ha rätt till ett arvode medför en kostnadsökning med drygt 35 miljoner kr, förutsatt att arvodet samtidigt höjs som föreslaget. När det gäller ersättning som betalas ut för inkomstförlust är det för närvarande så att en förhållandevis stor andel av de nämndemän som inte är pensionärer avstår från att yrka sådan ersättning. Orsaken härtill är okänd. Det kan dock antas att förbättrade möjligheter att få ersättning för faktisk inkomstförlust, något som kommittén föreslår, kan komma att innebära att gruppen som yrkar ersättning för inkomstförlust ökar. Samtidigt innebär det förslaget att de belopp som yrkas i sådan ersättning, i viss utsträckning kan förväntas bli något lägre. Om nämndemannakåren förnygras är

detta en omständighet som i sig kan förväntas leda till kostnadsökningar. De kostnadsrämsiga effekterna av kommitténs förslag om förbättrade möjligheter att få ersättning för faktisk inkomstförlust jämte en föryngring av kåren är svåra att uppskatta. Enligt en ungefärlig beräkning uppgår kostnaderna till ca 3 miljoner kr. Kostnadsökningar till följd av att ersättning i framtiden betalas för förlust av pensions- och semesterförmåner kan beräknas uppgå till ca 4 miljoner kr. Kommittén har föreslagit att nämndemån som har lång resväg till domstolen skall få ett särskilt inställelsearvode om 100 kr. Det kan antas att cirka en femtedel av nämndemannakåren kan komma att beröras av denna regel. En sådan uppskattning leder till ökade kostnader med ca 2 miljoner kr. De kostnadsrämsiga effekterna av kommitténs förslag om att barntillsynskostnader och merkostnader som uppkommer i egenföretagares näringsverksamhet skall kunna ersättas är svåra att uppskatta men torde medföra begränsade kostnadsökningar. Kommitténs förslag om en närmare reglerad tjänstgöringståthet innebär att behovet av nämndemån ökar. Att nämndemannakåren blir större innebär ingen kostnadsökning i sig, bortsett från kostnaderna för utbildning och information som kan förväntas öka. Den ökade utbildningskostnaden kan beräknas uppgå till ca 2 miljoner kr.

Nämndemannakostnaderna år 2001 uppgick till drygt 70 miljoner kr. Den årliga kostnaden de närmaste åren kan till följd av kommitténs förslag beräknas komma att öka till drygt 115 miljoner kr. Detta är en kraftig kostnadsökning som dock motiveras av att förbättringar av ersättningsvillkoren framstår som ytterst angelägna. Kostnadsökningarna bör finansieras genom omfördelning av de medel som tillförs rättsväsendet, dvs. inom utgiftsområde 4.

Kommitténs förslag om rekrytering i en fri kvot innebär vidgade uppgifter för kommuner och landsting bl.a. när det gäller att se till att ett tillräckligt stort antal förslag på nämndemannakandidater kommer in från allmänheten, samt när det gäller urvalsarbetet. Dessa uppgifter bedömer kommittén inte som mer omfattande än att de kan skötas inom ramen för kommunernas och landstingens normala verksamhet, utan att några egentliga kostnadsökningar uppstår.

9.2 Övriga konsekvenser

I 15 § kommittéförordningen sägs att om förslagen i ett betänkande har betydelse för den kommunala självstyrelsen skall konsekvenserna i det avseendet anges i betänkandet. Detsamma gäller när ett förslag har betydelse för brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet, för sysselsättningen och offentlig service i olika delar av landet, för små företags arbetsförutsättningar, konkurrensförmåga eller villkor i övrigt i förhållande till större företags, för jämställdheten mellan kvinnor och män eller möjligheterna att nå de integrationspolitiska målen.

Den kommunala självstyrelsen

Som redogörs för i avsnitt 4.3.3 kan kommitténs förslag om rekrytering i en fri kvot sägas innebära ett ingrepp i den kommunala självstyrelsen. Vikten av att möjliggöra för vidast tänkbara grupper att äta sig ett nämndemannauppdrag måste här vägas mot den inskränkning i den kommunala självstyrelsen som förslaget innebär. Enligt kommitténs mening måste vikten av att uppnå en mer allsidig sammansättning av nämndemannakåren, som den ändrade ordningen syftar till, ges företräde.

Små företags arbetsförutsättningar

Kommitténs förslag om möjlighet till ersättning för merkostnader som uppkommer i nämndemannens näringsverksamhet till följd av uppdraget kan antas få viss positiv betydelse för små företags arbetsförutsättningar om företagaren är nämndeman.

Jämställdheten

Kommitténs överväganden och förslag avses få betydelse för möjligheterna att åstadkomma en mer allsidig sammansättning av nämndemannakåren. Redan i dag anges i lagstiftningen som målsättning att nämndemannakåren skall vara allsidigt sammansatt bl.a. med hänsyn till kön. Kommitténs förslag understryker denna lagregels betydelse, vilket kan förväntas få betydelse för nämndemannakåren i jämställdhetshänseende. Vidare kan kommitténs

förslag om möjlighet till ersättning för barntillsynskostnader antas få viss betydelse för jämställdheten genom att det ger främst kvinnor ökade möjligheter att åta sig nämndemannauppdrag.

De integrationspolitiska målen

Kommitténs förslag att etnisk bakgrund skall föras in i målsättningsbestämmelsen syftar till att nämndemannakåren skall få en mer allsidig sammansättning i etniskt hänseende. Även förslaget om en öppnare rekrytering av nämndemän i en fri kvot främjar denna målsättning. Förslagen kan sägas ligga i linje med de integrationspolitiska målen.

Övrigt

Några övriga konsekvenser av kommitténs förslag som bör redovisas till följd av 14 och 15 §§ i kommittéförordningen, föreligger inte.

9.3 Ikraftträdande

Det är viktigt att Domstolsverket får tid att sätta sig in i effekterna av de föreslagna ändringarna av ersättningsvillkoren och även göra en genomgång av rutinerna för utbetalning av nämndemännens ersättningar. Kommitténs förslag om ändrade ersättningsvillkor torde med hänsyn bl.a. härtill kunna träda i kraft tidigast den 1 januari 2004. Förslaget om att alla nämndemän skall få arvode samt höjningen av detta arvode bör kunna träda i kraft vid denna tidpunkt. Detta är angeläget inte minst med hänsyn till den eftersläpning som arvodet drabbats av.

Kommitténs förslag i fråga om rekryteringsförfarandet kan få betydelse först vid det val av nämndemän som kommer att hållas efter de allmänna valen år 2006. Det lämpligaste synes vara att övriga förslag övervägs i ett sammanhang med en och samma tidpunkt för ikraftträdande, förslagsvis den 1 juli 2006.

10 Författningskommentar

10.1 Förslag till lag om ändring i rättegångsbalken

1 kap.

4 § Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer skall fastställa hur många nämndemän som skall finnas i varje domsaga.

Tingsrätten fördelar tjänstgöringen mellan nämndemännen efter samråd med dem.

Fastställande av antal nämndemän och fördelning av tjänstgöringen skall ske med beaktande av att varje nämndeman bör tjänstgöra 8–12 dagar under ett kalenderår. En nämndemans tjänstgöring bör inte, annat än om särskilda skäl föreligger, överstiga 20 dagar under ett kalenderår.

Tredje stycket är nytt och innehåller en målsättningsregel tänkt att äga tillämpning på nämndemännen i tingsrätterna.

Förslaget har behandlats utförligt i avsnitt 6.2.4.

2 kap.

4 b § Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer skall fastställa hur många nämndemän som skall finnas i hovrättens domkrets för tjänstgöring i hovrätten.

Hovrätten fördelar tjänstgöringen mellan nämndemännen efter samråd med dem.

Fastställande av antal nämndemän och fördelning av tjänstgöringen skall ske med beaktande av att varje nämndeman bör tjänstgöra 8–12 dagar under ett kalenderår. En nämndemans tjänstgöring bör inte, annat än om särskilda skäl föreligger, överstiga 20 dagar under ett kalenderår.

I paragrafen föreslås ett nytt *tredje stycke* av samma innehåll som beträffande 1 kap. 4 § tredje stycket. Regeln är genom sin placering tänkt att äga tillämpning på nämndemännen i hovrätterna, se i övrigt kommentaren till 1 kap. 4 §.

4 kap.

6 § Valbar till nämndeman är varje svensk medborgare, som är folkbokförd i kommunen eller, i fråga om nämndeman i hovrätt, i länet eller den del därav som hör till hovrätten, och som inte är underårig eller har förvaltare enligt 11 kap. 7 § föräldrabalken. Den som är lagfaren domare, befattningshavare vid domstol, åklagare, polisman eller advokat eller den som eljest har till yrke att föra andras talan inför rätta får inte vara nämndeman.

En nämndeman skall vara en omdömesgill, självständig, rättrådig och i övrigt lämplig man eller kvinna

Ingen får samtidigt vara nämndeman i hovrätt och tingsrätt.

Den som fyllt sextio år eller uppger något giltigt hinder är inte skyldig att ta emot uppdrag som nämndeman. Den som har avgått som nämndeman är inte skyldig att ta emot nytt uppdrag förrän efter fyra år.

Domstolen prövar självmant den valdes behörighet.

En nämndeman är skyldig att upplysa om sådana förhållanden som kan antas påverka uppdraget.

I paragrafen föreslås i ett nytt *andra stycke* en lämplighetsbestämmelse som uttrycker vad som i fråga om lämplighet förutsätts för att någon skall väljas till nämndeman. Förslaget har behandlats i avsnitt 8.2.2. Jämför vidare kommentaren till 4 kap. 8 § och 9 a §.

Frågan om lämplighet får avgöras från fall till fall och lämplighet enligt regeln är inte något valbarhets- eller behörighetskrav. Av ordvalet följer att personen i fråga skall ha ett moget omdöme och viss livserfarenhet. Vidare följer att en person som enligt vad känt är har en sådan övertygelse som står i strid med grundläggande rättsprinciper, såsom exempelvis den om alla människors lika värde, inte är lämplig som nämndeman. Detsamma gäller om det av något annat skäl framgår att personen inte kommer att uppfylla domarens krav på bl.a. opartiskhet.

Att en person gjort sig skyldig till brott kan innebära att han eller hon inte är lämplig som nämndeman. Detsamma kan gälla en

person som meddelats näringsförbud eller påförts skattetillägg. Avgörande bör vara om personens tjänstgöring som nämndeman bedöms kunna skada allmänhetens förtroende för rättskipningen. När det gäller brottslighet är faktorer som spelar in vilken typ av brottslighet det rör sig om och hur långt tillbaka i tiden den ligger. Grova brott bör verka diskvalificerande för nämndemannauppdrag under lång tid. Enstaka fall av mindre allvarlig brottslighet bör däremot inte utgöra något hinder förutsatt att inte brottslighetens art är sådan att det skulle kunna skada förtroendet för rättskipningen. Straffet bör alltid vara till fullo verkställt innan ett nämndemannauppdrag kan komma i fråga. Om en person tidigare entledigats som nämndeman på grund av brott bör detta tillmätas särskild betydelse. Minst en mandatperiod från det att straffet avtjänades bör då ha förflutit innan personen kan sägas ha återvunnit allmänhetens förtroende, oavsett vilken typ av brottslighet det är fråga om.

Att en person är försatt i konkurs innebär som huvudregel att denne inte kan anses lämplig som nämndeman så länge konkurs-tillståndet varar.

Den föreslagna lämplighetsbestämmelsen får betydelse vid rekryteringen av nämndemän. Särskilt i det förfarande som föreslås gälla beträffande rekryteringen i den fria kvoten utgör lämplighetsbestämmelsen ett stöd för vilka kvaliteter som efterfrågas hos de personer som föreslås. Urvalet skall göras utifrån bl.a. lämplighetsbestämmelsen och målsättningen om en allsidig sammansättning (4 kap. 7 § femte stycket). Lämplighetsbestämmelsen får också betydelse som en utgångspunkt för domstolens bedömning av om en nämndeman bör avstängas från tjänstgöring.

I paragrafens *femte stycke* har uttrycket rätten bytts ut mot domstolen för att markera att denna prövning sker i administrativ ordning.

I paragrafen föreslås i ett nytt *sjätte stycke* en skyldighet för nämndemannen att upplysa om sådana förhållanden som kan antas påverka uppdraget. Förslaget har behandlats i avsnitt 8.2.5.

6 a § *Nämndemän har rätt till den ledighet från sina anställningar som behövs för att de skall kunna fullgöra sina uppdrag. Ledigheten skall omfatta tid för resor till och från tjänstgöringen samt behövlig dygnsvila i omedelbar anslutning till denna.*

Paragrafen är ny. Den ger nämndemännen en lagstadgad rätt till ledighet från sina anställningar för att kunna fullgöra nämndemannauppdraget. Bestämmelsen harmonierar med den skyldighet att äta sig och fullgöra nämndemannauppdrag som anses föreligga.

Som bestämmelsen uttrycker omfattar rätten till ledighet tid för resor till och från tjänstgöringen samt behövlig dygnsvila i omedelbar anslutning till denna. Bestämmelsen innebär exempelvis att en nämndeman med oregelbunden arbetstid skall ha rätt till ledighet från ett nattskift för att vara utvilad till tjänstgöring som nämndeman morgonen därpå. I viss utsträckning torde dock nämndemannens tjänstgöring kunna planeras så att effekter i nu nämnt hänseende inte uppstår (jfr avsnitt 6.2.7).

Förslaget har behandlats i avsnitt 6.2.2.

7 § Val av nämndeman i tingsrätt förrättas av kommunfullmäktige.

Val av nämndeman i hovrätt förrättas av landstingsfullmäktige. I Gotlands län förrättas valet av kommunfullmäktige i Gotlands kommun.

Den som själv är valbar får föreslå någon att vara nämndeman. En femtedel av det antal nämndemän som skall väljas, dock minst en, skall väljas bland dessa förslag (fri kvot).

Valet skall *i övrigt* vara proportionellt, om det *begärs* av minst så många väljande som motsvarar det tal, *som erhålls, om* samtliga väljandes antal delas med det antal personer valet avser, ökat med 1. Om förfarandet vid sådant proportionellt val *finns särskilda bestämmelser*.

Vid val av nämndemän skall eftersträvas att nämndemannakären får en allsidig sammansättning med hänsyn till ålder, kön, *etnisk bakgrund* och yrke.

I paragrafen föreslås ett nytt *tredje stycke* som uttrycker att en viss andel av nämndemännen skall rekryteras i en fri kvot. Vid förfarandet får bl.a. den föreslagna lämplighetsbestämmelsen i 4 kap. 6 § och målsättningen om en allsidig sammansättning (femte stycket i denna paragraf) betydelse. Förslaget har behandlats i avsnitt 4.3.3.

I paragrafens *fjärde stycke* har ändringar gjorts beträffande regeln om proportionella val som ytterst avses garantera en i politiska avseenden jämn fördelning av mandaten. Denna regel skall fortsatt gälla för den större andel nämndemän som väljs efter partipolitiska

nomineringar. Förslaget har behandlats i avsnitt 4.7. Stycket har även ändrats språkligt.

I paragrafens *femte stycke* har etnisk bakgrund förts in i målsättningsregeln om allsidig sammansättning av nämndemanna-kåren. Den etniska mångfald som finns i dagens samhälle bör återspeglas även i sammansättningen av nämndemannakåren. Bestämmelsen riktar sig i första hand till de organ som väljer nämndemän men en stor del av ansvaret för en allsidig sammansättning ligger också hos de nominerande organen. Bestämmelsen får betydelse också vid det förberedande arbetet för val i den fria kvoten. Den bör vidare beaktas när domstolarna lägger upp tjänstgöringsscheman för nämndemännen. Förslaget har behandlats i avsnitt 4.3.4.

8 § En nämndeman väljs för fyra år. Visar nämndemannen giltigt hinder, får *domstolen* entlediga honom. Även den som *inte uppfyller kraven i 6 § andra stycket*, får begära att bli entledigad av *domstolen*. Detsamma gäller den som fyllt sextio år.

En nämndeman som döms för brott till annan påföljd än böter skall, när domen vinner laga kraft, entledigas av den domstol där nämndemannen tjänstgör.

Upphör en nämndeman att vara valbar eller behörig, förfaller uppdraget.

När ledighet uppkommer, utses ny nämndeman för den tid som återstår. Har den nämndeman som skall ersättas valts i den fria kvoten skall ny nämndeman väljas i denna. Ändras antalet nämndemän inom domsagan eller länet får nytillträdande nämndeman utses för kortare tid än som följer av första stycket.

I paragrafens *första stycke* har införts en regel som ger en nämndeman rätt att bli entledigad i vissa fall, nämligen om dennes lämplighet ifrågasatts eller om nämndemannen själv upplever sig som olämplig. Precis som i det fall en nämndeman önskar lämna uppdraget till följd av giltigt hinder eller ålder (60 år), är det *domstolen* som fattar beslut om entledigande. Uttrycket *rätten* har bytts ut mot *domstolen* för att markera att detta beslut fattas i administrativ ordning. Genom att begära sitt entledigande med stöd av den föreslagna bestämmelsen kan nämndemannen undvika att utsättas för ett beslut om avstängning. Förslaget har behandlats i avsnitt 8.2.7.

Paragrafens *andra och tredje stycke* är nya. I andra stycket föreslås en regel om att nämndemannen skall entledigas om han eller hon döms för ett brott till annan påföljd än böter. Förslaget har behandlats i avsnitt 8.2.5. Till tredje stycket har förts regeln om att nämndemannauppdraget förfaller om nämndemannen upphör att vara valbar eller behörig. Denna regel återfinns för närvarande i paragrafens första stycke.

Paragrafens *fjärde stycke* har ändrats i konsekvens med förslaget om rekrytering av nämndemän i en fri kvot. Stycket har också ändrats språkligt. Det bör särskilt nämnas att det förhållandet att en nämndeman utnyttjar sin rätt att fullgöra uppdraget enligt det föreslagna undantaget i 4 kap. 9 § andra stycket, medför att någon ledighet inte uppkommer.

9 § Nämndeman, som entledigats eller *annars* avgått, är, om han alltjämt är valbar, skyldig att fortfarande fullgöra uppdraget, till dess besked inkommit till *domstolen*, att annan blivit vald, samt att även därefter tjänstgöra vid fortsatt behandling av mål, i vars handläggning han förut deltagit.

Nämndeman i tingsrätt, som till följd av ändrad bosättning inte längre är valbar, får fortfarande fullgöra uppdraget om nämndemannen är folkbokförd i domsagan.

Paragrafens *första stycke* har ändrats språkligt.

Paragrafens *andra stycke* är nytt. Den föreslagna regeln ger nämndemannen rätt att fullgöra uppdraget förutsatt att han eller hon fortfarande är folkbokförd i domsagan. Det föreslagna undantaget innebär ett avsteg från kravet på valbarhet. Förslaget har behandlats i avsnitt 4.4.

9 a § *Domstolen får besluta om avstängning av en nämndeman om dennes tjänstgöring bedöms skada allmänhetens förtroende för rättskipningen. Beslutet skall vara skriftligt och gälla för viss tid, högst sex månader. Av beslutet skall skälen till avstängningen framgå. Beslutet skall omprövas om det föreligger skäl för det. Vid utgången av den tid som angetts kan nytt beslut om avstängning fattas.*

Innan beslut enligt första stycket fattas skall nämndemannen beredas tillfälle att yttra sig och om möjligt samråd ske med företrädare för nämndemännen vid domstolen. Samråd behöver inte ske om

nämndemannen är delgiven misstanke om brott, ej heller om nämndemannen är i konkurstillstånd.

Paragrafen är ny. I denna lagfästs och regleras domstolarnas möjlighet att besluta om avstängning av nämndemän i vissa fall. Förslaget har behandlats i avsnitt 8.2.6 och 8.2.9. Skäl för omprövning av ett beslut om avstängning kan vara ändrade förhållanden eller att nämndemannen själv önskar återuppta tjänstgöringen. Av bestämmelserna om val av nämndemän följer att bl.a. den föreslagna lämplighetsbestämmelsen i 4 kap. 6 § skall beaktas vid rekryteringen av nämndemän. En person som föreslagits som nämndeman i den fria kvoten bör tillfrågas om sådana förhållanden som kan vara av betydelse för bedömningen av lämplighet, exempelvis tidigare brottslighet m.m. Kanske görs därvid en "felaktig" bedömning alternativt missas helt tidigare brottslighet. En domstol kan då, när detta uppdagas, fatta beslut om avstängning (förutsatt att den bedömningen görs att nämndemannens tjänstgöring kan skada allmänhetens förtroende för rättskipningen).

10.2 Förslag till lag om ändring i lagen (1971:289) om allmänna förvaltningsdomstolar

13 § Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer skall fastställa hur många nämndemän som skall finnas i kammarrättens domkrets för tjänstgöring i kammarrätten. Regeringen eller myndigheten skall vidare för varje län inom domkretsen fastställa det antal nämndemän som skall utses. Kammarrätten fördelar tjänstgöringen mellan nämndemännen efter samråd med dem.

Fastställande av antal nämndemän och fördelning av tjänstgöringen skall ske med beaktande av att varje nämndeman bör tjänstgöra 8–12 dagar under ett kalenderår. En nämndemans tjänstgöring bör inte, annat än om särskilda skäl föreligger, överstiga 20 dagar under ett kalenderår.

I paragrafen föreslås ett nytt *andra stycke* av samma innehåll som beträffande 1 kap. 4 § tredje stycket rättegångsbalken (RB). Regeln skall äga tillämpning på nämndemännen i kammarrätterna, se i övrigt kommentaren till 1 kap. 4 § RB.

17 § Länsrätt är domför med en lagfaren domare och tre nämndemän, om inte annat följer av 17 a eller 18 §. Om en av nämndemännen får förhinder sedan handläggningen har påbörjats, är rätten domför med en lagfaren domare och två nämndemän.

Om det finns särskilda skäl med hänsyn till målets omfattning eller svårighetsgrad, får antalet lagfarna domare utökas med en utöver vad som följer av första stycket. Detsamma gäller i fråga om antalet nämndemän. Om någon eller några av ledamöterna får förhinder sedan handläggningen har påbörjats gäller första stycket andra meningen i fråga om domförhet.

Om domförhet vid behandling av mål om fastighetstaxering finns, förutom i 18 §, bestämmelser i fastighetstaxeringslagen (1979:1152).

Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer skall fastställa hur många nämndemän som skall finnas i varje län för tjänstgöring i länsrätten. Länsrätten fördelar tjänstgöringen mellan nämndemännen efter samråd med dem.

Fastställande av antal nämndemän och fördelning av tjänstgöringen skall ske med beaktande av att varje nämndeman bör tjänstgöra 8–12 dagar under ett kalenderår. En nämndemans tjänstgöring bör inte, annat än om särskilda skäl föreligger, överstiga 20 dagar under ett kalenderår

I paragrafen föreslås ett nytt *femte stycke* av samma innehåll som beträffande 1 kap. 4 § tredje stycket RB. Regeln skall äga tillämpning på nämndemännen i länsrätterna, se i övrigt kommentaren till 1 kap. 4 § RB.

19 § Nämndeman i kammarrätt och länsrätt utses genom val. Val förrättas av landstingsfullmäktige. I Gotlands län förrättas val av kommunfullmäktige i Gotlands kommun.

Den som själv är valbar får föreslå någon att vara nämndeman. En femtedel av det antal nämndemän som skall väljas, dock minst en, skall väljas bland dessa förslag (fri kvot).

Valet skall *i övrigt* vara proportionellt, om det begärs av minst så många väljande som motsvarar det tal, som erhålls, om samtliga väljandes antal delas med det antal personer valet avser, ökat med 1. Om förfarandet vid sådant proportionellt val *finns särskilda bestämmelser*.

När val av de nämndemän som ingår i länsrätt vid behandling av mål om fastighetstaxering skall ske framgår av fastighetstaxeringslagen (1979:1152).

Regeringen får för visst län förordna att nämndemän i kammarrätt skall väljas bland dem som för samma mandatperiod har utsetts till nämndemän

i hovrätt. Nämndeman i hovrätt får även i annat fall, om han är behörig därtill, tjänstgöra som nämndeman i den kammarrätt inom vars domkrets han är folkbokförd.

Vid val av nämndemän skall eftersträvas att nämndemannakären får en allsidig sammansättning med hänsyn till ålder, kön, *etnisk bakgrund* och yrke.

De i paragrafen gjorda ändringarna motsvaras av de föreslagna ändringarna i 4 kap. 7 § RB.

20 § Valbar till nämndeman i kammarrätt och länsrätt är svensk medborgare som är folkbokförd i det län eller den del av länet som hör till kammarrättens eller länsrättens domkrets och som inte är underårig eller har förvaltare enligt 11 kap. 7 § föräldrabalken.

Anställd vid domstol, skattemyndighet, länsstyrelse eller under länsstyrelse lydande myndighet, allmän försäkringskassa eller Riksförsäkringsverket får inte vara nämndeman. Detsamma gäller lagfaren domare, åklagare, polisman och advokat eller annan som har till yrke att föra andras talan inför rätta samt ledamot av skattenämnd eller socialförsäkringsnämnd.

En nämndeman skall vara en omdömesgill, självständig, rätträdig och i övrigt lämplig man eller kvinna

Nämndeman i länsrätt får inte samtidigt vara nämndeman i kammarrätt.

Den som har fyllt sextio år eller uppger något giltigt hinder är inte skyldig att ta emot uppdrag som nämndeman. Den som har avgått som nämndeman är inte skyldig att ta emot nytt uppdrag förrän efter fyra år.

Domstolen prövar självmant den valdes behörighet.

En nämndeman är skyldig att upplysa om sådana förhållanden som kan antas påverka uppdraget.

De i paragrafen föreslagna ändringarna motsvaras av de föreslagna ändringarna i 4 kap. 6 § RB.

20 a § *Nämndemän har rätt till den ledighet från sina anställningar som behövs för att de skall kunna fullgöra sina uppdrag. Ledigheten skall omfatta tid för resor till och från tjänstgöringen samt behövlig dygnsvila i omedelbar anslutning till denna.*

Paragrafen är ny och motsvaras av förslaget till ny paragraf i 4 kap. 6 a § RB.

21 § Nämndemän i kammarrätt och länsrätt utses för fyra år. Om en nämndeman visar giltigt hinder, får *domstolen* entlediga honom. Även den som *inte uppfyller kraven i 20 § tredje stycket*, får begära att bli entledigad av *domstolen*. Detsamma gäller den som fyllt sextio år.

En nämndeman som döms för brott till annan påföljd än böter skall, när domen vinner laga kraft, entledigas av den domstol där nämndemannen tjänstgör.

Upphör en nämndeman att vara valbar eller behörig, förfaller uppdraget.

Bestämmelser om mandatperiod för sådan nämndeman som ingår i länsrätt vid behandling av mål om fastighetstaxering finns i fastighetstaxeringslagen (1979:1152).

När ledighet uppkommer, utses ny nämndeman för den tid som återstår. *Har den nämndeman som skall ersättas valts i den fria kvoten skall ny nämndeman väljas i denna.* Ändras antalet nämndemän, får nytillträdande nämndeman utses för kortare tid än som följer av första stycket.

De i paragrafen gjorda ändringarna motsvaras av de föreslagna ändringarna i 4 kap. 8 § RB.

21 a § *Domstolen får besluta om avstängning av en nämndeman om dennes tjänstgöring bedöms skada allmänhetens förtroende för rättskipningen. Beslutet skall vara skriftligt och gälla för viss tid, högst sex månader. Av beslutet skall skälen till avstängningen framgå. Beslutet skall omprövas om det föreligger skäl för det. Vid utgången av den tid som angetts kan nytt beslut om avstängning fattas.*

Innan beslut enligt första stycket fattas skall nämndemannen beredas tillfälle att yttra sig och om möjligt samråd ske med företrädare för nämndemännen vid domstolen. Samråd behöver inte ske om nämndemannen är delgiven misstanke om brott, ej heller om nämndemannen är i konkurstillstånd.

Paragrafen är ny och motsvaras av förslaget till ny paragraf i 4 kap. 9 a § RB.

10.3 Förslag till lag om ändring i lagen (1969:246) om domstolar i fastighetsmål

7 § Nämndeman i fastighetsdomstol skall vara folkbokförd i det län eller den del av länet som hör till fastighetsdomstolen. I övrigt har bestämmelsen i 4 kap. 6 § rättegångsbalken, utom andra och sjätte styckena, motsvarande tillämpning på nämndeman i fastighetsdomstol.

En nämndeman i fastighetsdomstol väljs för fyra år. Visar nämndemannen giltigt hinder, får domstolen entlediga honom. Även den som fyllt sextio år får avgå som nämndeman. Upphör en nämndeman att vara valbar eller behörig, förfaller uppdraget.

Avgår nämndeman under tjänstgöringstiden, utses ny nämndeman för återstående tid. Ändras antalet nämndemän i länet får nytillträdande nämndeman utses för kortare tid än som följer av första stycket.

I paragrafen har följdändringar gjorts med hänsyn till att paragrafen i sin nuvarande lydelse hänvisar till 4 kap. 6 och 8 §§ RB och att de ändringar som där föreslås inte avses omfatta nämndemän i fastighetsdomstol (jfr avsnitt 4.3.6).

Reservationer och särskilda yttranden

Reservation av Anders G Högmark (m) och Jan Hultgren (c)

Angående lottning av nämndemän i den fria kvoten (avsnitt 4.3.3)

Vi ansluter oss helt till utredningens förslag om att försöka bredda rekryteringen av nämndemän genom en s.k. fri kvot. Dock anser vi att då en situation uppkommer med fler intresserade nämndemannakandidater än vad som det finns tillgängliga platser för uppdraget, bör lottning ske bland tillgängliga och lämpliga kandidater.

Att, som utredningsmajoriteten föreslår, låta en högre tjänsteman göra någon form av kvoterat urval utifrån kön, ålder eller etnicitet etc. är inte lämpligt.

Den högre tjänstemannen skall dock, som utredningen föreslår, göra en bedömning av kandidaternas allmänna lämplighet för uppdraget.

Reservation av Anders G Högmark (m)

Angående svenskt medborgarskap som krav för att inneha uppdrag som nämndeman vid svensk domstol (avsnitt 4.3.4)

Utredningen har på ett ingående och förtjänstfullt sätt behandlat vilka lämplighetskrav som kan och bör ställas på en person som skall väljas till nämndeman och tjänstgöra i svensk domstol. Även formerna för att vid behov kunna skilja nämndeman från sitt uppdrag på grund av olämplighet, har mycket ingående behandlats.

Utredningen har däremot, med hänvisning till att frågan behandlas i annat sammanhang, valt att inte ta upp frågan om krav på svenskt medborgarskap för att väljas till nämndeman i svensk domstol. (Frågan behandlas i SOU 2000:106, Medborgarskap i svensk lagstiftning, som för närvarande har remissbehandlats och nu bereds i Regeringskansliet.)

Jag finner det förvånande och anmärkningsvärt att frågan inte kunnat behandlas i denna utredning. Som jag ser det hade det varit av stort värde om denna utredning, med sitt helhetsperspektiv på nämndemännens arbetsuppgifter och villkor, hade uttryckt en uppfattning i sakfrågan. Att så inte har skett från utredningsmajoritetens sida beklagar jag.

I själva sakfrågan vill jag mycket klart markera min uppfattning att för att väljas till uppdraget som nämndeman, med uppgift att döma i svensk domstol, skall krävas svenskt medborgarskap på samma sätt som gäller för rättens domare.

Angående nämndemäns partipolitiska tillhörighet (avsnitt 4.7)

Oaktat den långa traditionen att nämndemännen nomineras av de politiska partierna och väljs av kommunfullmäktige är nämndemannauppdraget i grunden, och till sin natur, icke partipolitiskt.

Detta förhållande markerar utredningen klart i betänkandet. Det är, enligt min mening, därför motsägelsefullt och direkt felaktigt att som utredningsmajoriteten i avsnitt 4.7 skriva: "det är vidare lämpligt att domstolarna har kännedom om nämndemännens partitillhörighet så att särskilda hänsyn kan tas vid sammansättningen av nämnden".

Jag vänder mig starkt mot detta resonemang om att komponera nämndens sammansättning utifrån partipolitiska kriterier. Ett sådant resonemang menar jag kan leda tankarna till ett rättssystem som med all sannolikhet ingen företrädare i utredningen skulle vilja förespråka.

Reservation av Johanna Hamrin (Fp)

Angående nämndemäns partipolitiska tillhörighet (avsnitt 4.7)

Nämndemannauppdraget är (som framgått) i grunden och till sin natur icke-politiskt. Nominering, val och tjänstgöring skall ske med beaktande av lagens målsättningsparagraf. Hänsyn skall således tas till ålder, kön och yrke, samt för det fall kommitténs förslag genomförs, även till etnisk bakgrund. Något krav på politisk åsiktsrepresentativitet uppställs inte. (För val av jurymän gäller däremot ett krav på att skilda meningsinriktningar skall vara representerade bland jurymännen, något som möjligen kan motivera en annan ordning för jurymän.)

Mot bakgrund av ovanstående reserverar jag mig mot majoritetens skrivningar att *"uppgift om nämndemännens partitillhörighet bör finnas kvar på de listor som skickas till domstolarna"*, att det är *"lämpligt att domstolarna har kännedom om nämndemännens partitillhörighet så att särskilda hänsyn kan tas vid sammansättningen av nämnden"*, samt att *"av samma skäl inte något att invända i och för sig mot domstolarnas rutiner att indela nämndemännen i grupper på basis av deras partitillhörighet"*. På principiella grunder, men också för att tydligt markera att nämndemannauppdraget inte är partipolitiskt, något som kommittén för övrigt är helt enig om, bör uppgifter om partipolitisk hemvist inte tillhandahållas domstolen. Majoritetens argument att nämndemännens partipolitiska tillhörighet hur som helst brukar göras kända saknar härvidlag helt betydelse. Förekomsten av mål med så starka politiska övertoner som i fallet Holm är dessutom mycket ovanliga (se Jurymedverkan och fallet Holm En översyn och analys, Ds 1997:25 s. 46 ff.). I dylika fall kan dessutom ifrågasättas om inte nämndemännen självmant har att upplysa rätten om ev. delikatessjäv. Jag kan därför inte se att det finns några bärande praktiska argument för att tillhandhålla domstolen uppgift om partipolitisk hemvist.

Sammanfattningsvis reserverar jag mig således mot kommitténs förslag att uppgift om partibeteckning fortsättningsvis skall lämnas domstolen och förespråkar att uppgift om partibeteckning utelämnas.

Särskilt yttrande av Johanna Hamrin (Fp)

Angående valsystem och inrättandet av en s.k. fri kvot (avsnitt 4.3.3)

Nämndemannauppdraget är i grunden och till sin natur icke-politiskt. Detta är regeringens bestämda uppfattning (se direktiven) och markeras även tydligt av kommittén i betänkandet. Ställningstagandet, samt det faktum att den dömande verksamheten som utgångspunkt bör vara åtskild från politisk verksamhet, får enligt min mening till naturlig följd att det nuvarande valsystemet, där politiska partier nominerar och en politisk församling väljer nämndemän, måste anses olämpligt, och t.o.m. principiellt felaktigt. Det nuvarande valsystemet bör därför, i vart fall på sikt, ersättas av ett annat valsystem.

Kommittén har emellertid inte uttryckligen fått i uppdrag av regeringen att utreda förutsättningarna för ett alternativt valsystem. Kommittén har följaktligen inte heller genomfört sådana empiriska undersökningar som skulle kunna tjäna som underlag för att förespråka ett alternativt system för rekrytering av nämndemän. Att nu förespråka införandet av ett helt nytt valsystem låter sig därför inte göras.

Oaktat vad som ovan sagts om begränsning av kommitténs uppdrag, har kommittén dock funnit att det är nödvändigt att vidta ytterligare åtgärder för att i större utsträckning kunna rekrytera nämndemän som inte har bakgrund i partipolitisk verksamhet (se avsnitt 4.3.3) och som på grund av det nuvarande valsystemet därför i praktiken ytterst sällan kommer i fråga för uppdrag som nämndeman. För att komma till rätta med detta förhållande föreslår kommittén inrättandet av en s.k. fri kvot enligt vad som närmare framgår av avsnitt 4.3.3. Jag ställer mig fullständigt bakom kommitténs förslag om inrättande av en fri kvot, men gör det framför allt av principiella skäl enligt vad som ovan redovisats. Som jag ser det utgör inrättandet av en fri kvot ett första steg mot ett möjligt nytt valsystem där samtliga nämndemän utses utan medverkan av politiska partier och politiska valförsamlingar.

Förfarandet med rekrytering av nämndemän ur en fri kvot bör, som kommittén också avslutningsvis påpekar, utvärderas. Vid positivt utfall bör, i linje med det ovan sagda, kvoten snarast och successivt utökas för att till sist omfatta samtliga nämndemän,

oaktat hur väl de politiska partierna i framtiden lyckas med att åstadkomma en allsidig sammansättning. De närmare formerna för själva rekryteringsprocessen m.m. kan i samband därmed komma att behöva ses över med beaktande av de erfarenheter som under hand skaffas.

Angående svenskt medborgarskap som krav för att inneha uppdrag som nämndeman vid svensk domstol (avsnitt 4.3.4)

Nämndemans behörighet och lämplighet har ingående behandlats av kommittén. Kommittén har dock, med hänvisning till att frågan behandlas i annat sammanhang, valt att avstå från att uttala några synpunkter i frågan om krav på svenskt medborgarskap för att väljas till nämndeman i svensk domstol. Kommittén uttalar ändå att ett krav på svenskt medborgarskap borgar för att nämndemännen hunnit tillägna sig nödvändiga språkkunskaper och grundläggande kunskaper i övrigt om hur det svenska samhället fungerar. Detta, samt det förhållandet att uppdraget som nämndeman till sin natur skiljer sig från andra politiska förtroendeuppdrag, synes tala för att ett sådant krav uppställs. Med hänsyn till att en nämndeman har individuell rösträtt på samma sätt som en lagfaren domare synes det rimligt att samma krav på medborgarskap ställs på samtliga rättens ledamöter.

Angående fortsatt utredning avseende effekterna av nya anställningsformer m.m. (avsnitt 5.2.7)

Kommittén har bl.a. fått i uppdrag att se över de olika faktorer som påverkar möjligheterna att åstadkomma en bättre allsidighet av nämndemännen samt pröva ersättningsreglerna för nämndemän (se sammanfattningen av uppdraget sid. 1). Kommittén anger bl.a. att för att få fler människor ur olika grupper i samhället att vilja åta sig uppdrag som nämndeman krävs att dessa finner villkoren förenade med uppdraget och tjänstgöringen acceptabla. Kommittén anger vidare som utgångspunkt att ingen skall förlora på att åta sig uppdrag som nämndeman.

Kommittén konstaterar på flera håll i betänkandet att det främst är i åldersgrupperna 25–40 år som det i dag saknas representanter för befolkningen bland nämndemännen (se bl.a. avsnitt 4.3.1). En

viktig förklaring härtill torde vara, vid sidan av det nuvarande valsystemet, att de arbetsmässiga och ekonomiska förutsättningarna för antagande av uppdrag inte är tillräckligt beaktade för denna grupp. Kommittén konstaterar också att det är viktigt att ersättningssystemet utformas på ett sätt som inte motverkar rekryteringen, och att detta inte minst gäller i förhållande till yngre yrkesverksamma människor som i dag är underrepresenterade bland nämndemännen (se avsnitt 5.2.1). Denna grupp torde i dag i inte obegränsad omfattning ha nya och flexiblere anställningsformer där löneavdrag i traditionell mening inte kommer i fråga vilket får betydelse bl.a. i ersättningshänseende (endast arvode kan utgå). De särskilda arbetsbetingelser som gäller för denna grupp (t.ex. för anställda med oreglerad arbetstid där arbete i viss utsträckning kan arbetas igen på ledig tid såsom kvällar och helger, samt konsulter och projektanställda där uppdragets eller projektets omfattning och natur kan medge att arbete utförs på annan tid än just kontorstid, samt där arbete ersätts av perioder av arbetslöshet) har särskilt påtalats och behandlats under utredningstiden.

Jag ställer mig till fullo bakom kommitténs enhälliga uppmaning till regeringen om att snarast ta initiativ till åtgärder som i ersättningshänseende neutraliserar arbetslivets förändrade arbetsformer (avsnitt 5.2.7) och ser det som ytterst angeläget att en utredning snarast tillsätts för att på ett genomgripande sätt analysera effekterna av de ändrade ekonomiska och arbetsmässiga förutsättningarna som gäller för medborgare att åta sig uppdrag av olika slag, inte minst uppdrag som nämndeman, bl.a. för arbetstagare som inte i traditionell mening vidkänns ett löneavdrag, eller om möjligheten finns, inte rimligen bör avkrävas att nyttja denna möjlighet eftersom detta kan få negativa ekonomiska effekter för arbetstagaren i annat avseende (t.ex. i pensions-hänseende), och även innebär, då arbetet ändå utförs för arbetsgivarens räkning, fast vid annan tidpunkt, att arbetstagaren förväntas jobba utan att kompenseras härför. Det finns t.ex. skäl överväga om det för dessa grupper borde tillämpas en schablon, på sätt som redan sker beträffande egna företagare vid uppskattningen av förlorad arbetsinkomst.

Särskilt yttrande av enhetschefen Monica Dahlbom

Angående finansieringen (avsnitt 9.1)

De beräkningar som kommittén gjort avseende förslagets kostnadskonsekvenser, visar på en uppskattad ökning av kostnaderna från ca 70 miljoner kr årligen till ca 115 miljoner kr årligen. Detta motsvarar en kostnadsökning med drygt 60 procent.

Majoriteten av kommitténs ledamöter anser att den ökade kostnaden bör finansieras genom omfördelning av de medel som tillförs rättsväsendet, dvs. inom utgiftsområde 4.

För min del anser jag det viktigt att dessutom framhålla att Domstolsväsendet vid en sådan omfördelning måste tillföras medel motsvarande kostnadsökningen. I annat fall kan reformen medföra att andra angelägna uppgifter av kostnadsskäl får stå tillbaka.

Bilaga 1

Kommittédirektiv

Nämndemän – rekrytering m.m.

Dir.
2000:79

Beslut vid regeringssammanträde den 23 november 2000.

Sammanfattning av uppdraget

En kommitté med parlamentariskt inslag tillsätts för att se över rekryteringen av nämndemän i syfte att nå en än mer allsidig rekrytering. I uppdraget ingår att se över de olika faktorer som påverkar möjligheterna att åstadkomma en sådan allsidighet.

Kommittén skall också lämna förslag på hur en nämndemans lämplighet för tjänstgöringen bör prövas.

Uppdraget skall redovisas senast den 30 juni 2002.

Nämndemän i domstol

Lekmannamedverkan vid de svenska domstolarna har gamla traditioner. Nämndemän deltar i flertalet brottmål i tingsrätten och i vissa familjemål. I länsrätten deltar nämndemän i alla de mål som innebär administrativa frihetsberövanden samt även i många andra måltyper. I hovrätten förekommer nämndemän i de flesta brottmål och familjemål. I kammarrätten medverkar nämndemän i mindre omfattning än i länsrätten.

Nämndemännen utses genom val som förrättas av kommun- eller landstingsfullmäktige, 4 kap. 7 § rättegångsbalken och 19 § lagen (1971:289) om allmänna förvaltningsdomstolar. Valbar till nämndeman är varje myndig svensk medborgare som är folkbokförd inom respektive domstols domkrets. I 4 kap. 6 §

rättegångsbalken och i 20 § lagen (1971:289) om allmänna förvaltningsdomstolar anges vilka medborgare som inte är valbara till nämndemän. Det gäller t.ex. lagfarna domare samt poliser och advokater. En nämndeman väljs för fyra år, 4 kap. 8 § rättegångsbalken och 21 § lagen (1971:289) om allmänna förvaltningsdomstolar. Det finns inga begränsningar när det gäller antalet tjänstgöringsperioder som en medborgare får väljas till nämndeman.

När nämndemän fullgör sina uppdrag ersätts de för förlorad arbetsinkomst och får dessutom i vissa fall ett arvode för förberedelsearbete. De nämndemän som inte förlorar arbetsinkomst till följd av uppdraget får 300 kronor per dag i arvode (förordningen [1982:814] om ersättning till nämndemän och vissa andra uppdragstagare inom domstolsväsendet m.m.).

När det gäller frågor om utbildning och information har regeringen ändrat i domstolarnas instruktioner så att lagmännen vid tingsrätterna respektive länsrätterna samt hovrätterna och kammarrätterna, efter samråd med Domstolsverket, skall svara för att nämndemännen får introduktionsutbildning och regelbunden information (SFS 1999:85–88).

Regeringens utgångspunkter

Det råder en bred politisk enighet om att nämndemannamedverkan i våra domstolar är av stort värde av flera skäl. Nämndemännens medverkan är en garanti för att verksamheten vid domstolarna ligger i linje med allmänna värderingar i samhället. Nämndemännens medverkan bidrar också till att medborgarnas förtroende för domstolarnas verksamhet upprätthålls. En annan viktig faktor är att nämndemännens medverkan i våra domstolar bidrar till att tillgodose medborgarnas intresse av insyn i den dömande verksamheten.

Mot denna bakgrund är det viktigt att bevara och utveckla nämndemannainstitutet och säkerställa att lekmannainflytandet i den dömande verksamheten också i framtiden har allmänhetens förtroende och legitimitet.

Bredare rekrytering behövs

Nämndemannasystemet har kritiserats för att rekryteringen av nämndemän inte speglar sammansättningen av befolkningen med avseende på ålder liksom social och etnisk bakgrund.

Regeringen gör den bedömningen att det är viktigt att stärka nämndemannainstitutets ställning. För att fylla sin roll att upprätthålla medborgarnas förtroende för och insyn i domstolarnas verksamhet är det viktigt att engagera fler medborgare i uppdraget som nämndeman. De erfarenheter nämndemännen har från olika samhällsområden är värdefulla för domstolsväsendet samtidigt som de insikter en nämndeman får genom sitt uppdrag ofta utgör en tillgång för annat samhällsarbete.

Det är alltså viktigt att uppdraget att vara nämndeman ges till en krets medborgare som i så hög grad som möjligt svarar mot ett folkgenomsnitt såvitt avser kön, ålder och bakgrund. Det finns anledning att anta att det råder brister i flera av dessa avseenden. Särskilt nämndemännens ålder har diskuterats. Av nämndemännen är 45 procent över 60 år. Endast ca 8 procent av nämndemännen är i åldersgruppen 20–39 år.

Nämndemännen utgör såsom allmänhetens representanter en länk mellan domstolarna och det omgivande lokalsamhället. Det är därför naturligt att behålla en ordning där kommunala och landstingskommunala församlingar väljer nämndemän. Det förtjänar att understrykas att nämndemannauppdraget redan med dagens regler inte fordrar att nämndemannen har partipolitisk bakgrund.

Uppdraget bör cirkulera

Om samma nämndeman tjänstgör under långa perioder och rekryteringsbasen är smal kan nämndemännens legitimitet som lekmän och representanter för allmänheten komma att urholkas. De blir en del av systemet och får svårare att fylla sin roll som länk mellan domstolarna och medborgarna. Det är därför önskvärt att uppdraget som nämndeman cirkulerar i större utsträckning än vad som sker i dag. Att fler medborgare tjänstgör som nämndemän men under mer begränsade perioder kan bidra till att stärka förtroendet för domstolarnas verksamhet.

Ersättningssystemets betydelse vid rekryteringen

För att säkerställa en allsidigt sammansättning av nämndemännen och för att engagera fler medborgare som nämndemän måste ersättningssystemet utformas på ett sätt som inte motverkar rekryteringen, samtidigt som ersättningen skall spegla det förhållandet att uppdraget som nämndeman är ett lekmanuppdrag. I debatten förs det ofta fram att ersättningen är för låg för att medborgarna skall acceptera uppdrag som nämndemän i den utsträckning som är önskvärd. Nämndemännens ekonomiska villkor har under senare år förbättrats. Från och med den 1 januari 1999 får en nämndeman full ersättning för förlorad arbetsinkomst. Begränsningen av ersättningen till högst 700 kr per sammanträdesdag har alltså avskaffats. Detta innebär att ingen längre förlorar ekonomiskt på att vara nämndeman. För nämndemän i kammarrätt har arvode för förberedelsearbete införts.

Nämndemans lämplighet för uppdraget

Regeringen konstaterar att något krav på lämplighet för att tjänstgöra som nämndeman inte har uppställts, eftersom det har förutsatts att endast personer som är lämpade för uppdraget väljs. Även om den förutsättningen uppfylls kan det naturligtvis uppkomma något under tjänstgöringstiden som gör att den valde inte längre framstår som lämplig, t.ex. att han eller hon gjort sig skyldig till brott. Det saknas i dag klara regler för hur en sådan situation skall hanteras.

Uppdraget

En kommitté ges uppdraget att se över ordningen för rekrytering av nämndemän.

I syfte att åstadkomma en mer allsidig sammansättning av nämndemännen skall kommittén överväga hur man i högre grad än i dag skall kunna rekrytera nämndemän som inte har bakgrund i partipolitisk verksamhet.

För att säkerställa att uppdraget som nämndeman cirkulerar i betydligt större omfattning än i dag, att sammansättningen av nämndemännen speglar befolkningen och att samtliga delar av en domstols upptagningsområde (domkrets) blir representerat, skall kommittén överväga vilka förändringar av regelverket som krävs

och vilka övriga insatser som är nödvändiga. Kommittén bör särskilt överväga om en begränsning av valbarheten som nämndeman till exempelvis två mandatperioder skall införas.

I uppdraget ingår att lämna förslag som möjliggör en allsidigare och bredare rekrytering av nämndemän. Förslagen skall syfta till att bevara och utveckla nämndemannainstitutet och säkerställa att lekmannainflytandet i den dömande verksamheten också i framtiden har allmänhetens förtroende och legitimitet.

I uppdraget ingår vidare att pröva ersättningsreglerna för nämndemän.

Kommittén skall utreda och lämna förslag om hur man skall hantera en situation när något inträffar eller framkommer som gör att den valde inte längre framstår som lämplig för uppdraget.

Kommittén skall lämna de lagförslag och förslag i övrigt som kommittén anser behövs.

Uppdraget skall redovisas senast den 30 juni 2002.

(Justitiedepartementet)

Bilaga 2

Utländska förhållanden

Danmark	219
Norge	221
Finland	224
Frankrike	226
Tyskland	229
Österrike	231
England	233
USA	236

Texten nedan bygger på Domarutredningens betänkande Domaren i Sverige inför framtiden – utgångspunkter för fortsatt utredningsarbete (SOU 1994:99) Del B. Bearbetning har gjorts främst utifrån svar som kommittén erhållit på frågor ställda till utlandet.

Danmark

I de danska domstolarna deltar lekmannadomare i brottmål, som inte är av enklare art men där fängelse mindre än fyra år kan komma i fråga, vid byretterna och efter överklagande i landsretterna, s.k. domsmænd. Lekmannamedverkan förekommer vidare i form av jury (nævningeting) i vissa grövre brottmål (bl.a. i mål där fängelse minst fyra år kan komma i fråga) som tas upp direkt i landsret, dessa lekmän kallas nævningar.

Domsmænd motsvarar närmast de svenska nämndemännen. I byret medverkar två domsmænd i rätten tillsammans med en juristdomare. I landsret medverkar efter överklagande av målet tre domsmænd tillsammans med tre juristdomare. Lekmannadomarna är likställda med juristdomarna och avgör såväl skuldfrågan som

påföljdsfrågan i målet. (När en lekmannadomare är av skiljaktig mening redovisas inte vem denne är.)

Nävningarna är tolv till antalet och avgör ensamma skuldfrågan i målet. För fällande dom krävs att åtta nävningar enas härom. Om den tilltalade anses skyldig fastställer sedan juristdomarna i landsretten och nävningarna gemensamt påföljden. Juristdomarna har därvid fyra röster var. Juristdomarna har också, om de anser att bevisningen i målet inte är tillräcklig för att döma den tilltalade, rätt att begära att målet skall prövas på nytt vid en ny förhandling i målet.

Val av lekmannadomare sker vart fjärde år genom att det i samtliga danska kommuner utarbetas s.k. grundlistor över de personer som anses vara lämpade som lekmannadomare. De personer som sätts upp på grundlistorna skall utgöra ett allsidigt sammansatt urval av befolkningen och representera olika ålderskategorier samt motsvara befolkningens fördelning på män och kvinnor. Alla personer som har gott rykte (uberygtet) och som har rätt att delta i val till det danska parlamentet har rätt att föras upp på grundlistorna. Detta innebär att man skall ha fyllt 18 år, vara dansk medborgare fast bosatt i landet och inte ha gjort sig skyldig till brott av allvarlig karaktär. Personer som fyller 70 år under den tidsperiod för vilken listan skall gälla får inte föras upp på listorna liksom inte heller personer som på grund av sjukdom eller otillräckliga kunskaper i det danska språket är ur stånd att utföra uppdraget. Personer som innehar vissa slags poster eller yrken, som t.ex. ministrar, advokater, tjänstemän inom polisen eller åklagarväsendet, är inte valbara. Det är kommunstyrelserna som genom ett särskilt utskott bestämmer vilka som förs upp på listorna. Detta innebär i praktiken att lekmannadomarna huvudsakligen hämtas från de politiska partierna. Den politiska representationen på grundlistorna är också i realiteten proportionell. De uttagas politiska tillhörighet framgår emellertid inte av grundlistorna. Det är vanligt att den som en gång satts upp på listan återkommer på senare listor under förutsättning att vederbörande fortfarande uppfyller kraven på valbarhet.

Uppdraget som domsmænd eller nävning anses vara ett offentligt uppdrag och den som valts till sådan kan endast i vissa i lag uppräknade fall begära att bli befriad från uppdraget under mandatperioden. Om landsrettens president anser att personen omfattas av undantagsreglerna kan t.ex. Folketingets medlemmar och anställda, tjänstgörande militärer, läkare och barnmorskor samt

den som fyllt 60 år, beviljas befrielse. Denna principiella skyldighet att fullgöra uppdraget innebär samtidigt att en arbetsgivare är skyldig att ge den rätt till ledighet som krävs för att uppdraget skall kunna fullgöras. En domsmænd eller nævning som uteblir från tjänstgöring utan laga förfall straffas med böter.

Byretternas domsmændslistor och landsretternas domsmænds- och nævningelistor skapas genom att personer från grundlistorna uttas i landsretterna genom lottdragning och uppförs på nya listor. Avsikten är att de uttagna skall delta i dömande verksamhet fyra gånger per år. För medverkan i ett särskilt mål tar domaren i målet ut lekmännen efter ordningsföljden på listan. I mål där nævningar medverkar tas på motsvarande vis ut tolv nævningar. Åklagarsidan och den tilltalade har sedan rätt att begära att ett visst antal av de utvalda personerna inte skall ingå i juryn.

Ersättningen till de danska lekmannadomarna uppgår sedan den 1 januari 2001 till 1 100 danska kronor per dag och 120 danska kronor per natt (de i anledning af deres hverv er borte fra hjemmet). Tidigare uppgick dagersättningen till 600 danska kronor. Prövas målet under en längre tid kan rättens ordförande besluta om särskild gottgörelse för det fall lekmannadomaren genom sin medverkan gjort en ekonomisk förlust som väsentligt överstiger den ordinarie ersättningen.

Det är Domstolsstyrelsens uppfattning att uppdraget som lekmannadomare har ett gott anseende.

I den danska lagstiftningen anges att det är landsrettens president som avgör om de till domsænds- och nævningelistorna uttagna uppfyller de krav som ställs för uppdraget. För det fall det under tjänstgöringstiden uppkommer något som ändrar detta förhållande skall denne företa nödvändiga ändringar av listorna.

Norge

I de norska domstolarna förekommer lekmannadomare både i brottmål och tvistemål. Lekmannadomarna, meddommere, har individuell rösträtt och deltar i prövningen av både rättsliga och materiella frågor. De deltar även i avgörandet av processuella frågor under rättegången. I lagmansrett används även jury vid handläggning av grövre brottmål.

Herreds- och byrett är i brottmål domför med en juristdomare och två meddommere. I grövre brottmål dömer två juristdomare

och tre meddommere. Vid överklagande är lagmansrett domför med tre juristdomare och fyra meddommere. Dessa har liksom i första instansen individuell rösträtt och avgör gemensamt med juristdomarna både skuldfrågan och påföljdsfrågan. För fällande dom krävs fem röster. Om förhandlingen endast avser rättsfrågor medverkar emellertid inte lekmän i lagmansrett. I de brottmål där överklagandet gäller bedömningen av bevisningen i skuldfrågan och där fråga är om brott för vilket fängelse mer än sex år ingår i straffskalan prövas målen av tre juristdomare och en jury, lagrett, bestående av tio personer, lagrettemedlemmer. Juryn avgör skuldfrågan och det krävs sju röster för fällande dom. Efter lottdragning deltar därefter tre av lagrettemedlemmerna i domstolens avgörande av påföljdsfrågan. Om juristdomarna i lagmansretten inte anser att juryn kommit till rätt utslag i skuldfrågan kan de besluta att målet skall prövas på nytt. När lagmansretten omprövar skuldfrågan i jurymål sitter tre juristdomare och fyra lekmannadomare i rätten.

Medverkan av lekmän förekommer också i tvistemål. För att ett civilmål skall kunna anhängiggöras i domstol krävs i allmänhet att tvisten varit föremål för medling i ett s.k. förlikningsråd. Rådet är en kommunal nämnd och består av tre ledamöter, som väljs av kommunstyrelsen på fyra år. Praktiserande advokater och vissa ämbetsmän kan inte väljas till förlikningsmän och ledamöterna i förlikningsråden är ofta inte heller jurister. Betalningen är blygsam och beror på utfallet i målet. Om målet går vidare till domstol kan lekmannamedverkan förekomma även där. Om parterna begär det, eller rätten anser det vara önskvärt, medverkar två lekmannadomare vid huvudförhandling i herreds- och byrett tillsammans med yrkesdomaren. I lagmansretten består rätten, utöver tre yrkesdomare, på parternas begäran av antingen två eller fyra lekmannadomare. Domstolen kan alltid kalla in två lekmannadomare att medverka vid förhandlingen. Även i tvistemålen har lekmannadomarna individuell rösträtt.

Både meddommere och lagrettemedlemmer väljs på fyra år vart fjärde år. Val sker samma år som det är val till kommunerna. Mandatperioden gäller från den 1 maj året därefter. Valbara är män och kvinnor som har fyllt 18 år och som är vederhäftiga och valbara i kommunalval. För valbarhet fordras att man varit folkbokförd som bosatt i Norge under de tre senaste åren innan kommunvalet. Däremot krävs inte norskt medborgarskap. Personer inom vissa ämbetskategorier är inte valbara, exempelvis åklagare, poliser,

präster och praktiserande advokater. Uteslutna från valbarhet är även den som under de senaste fem åren dömts till villkorlig dom samt den som under de senaste tio åren dömts till fängelse utan att därefter ha frigetts villkorligt (66 a § domstoloven). För att kontrollera sistnämnda krav, som är att se som minimikrav för valbarhet, kan kommunerna inhämta utdrag ur straffregistret. Efter omständigheterna kan även brottslighet som ligger längre tillbaka i tiden eller som är av mindre allvarlig art få betydelse vid värderingen av en persons lämplighet för uppdraget. I lag anges att endast de bör väljas som på grund av sin "rettsindighet, dyktighet och selvstendighet" kan anses särskilt skickade för uppdraget och som inte på grund av otillräcklig kunskap om det norska språket eller av andra orsaker har svårt att fullgöra uppdraget (76 § domstoloven). En lekmannadomare kan väljas om under flera mandatperioder utan begränsning. Valet företas av kommunstyrelsen. I varje domsaga skall finnas två allmänna utskott, ett för kvinnor och ett för män. Till varje utskott väljs dubbelt så många personer som det förväntas vara rättegångsdagar i meddommermål under ett års tid. Det väljs fyra gånger så många juryledamöter till utskotten som det beräknade antalet rättegångsdagar i jurymål. Kommunernas sätt i praktiken att välja kandidater varierar från kommun till kommun. På många håll väljs personer med politisk bakgrund.

Till förhandlingarna i meddommermål tas lekmannadomarna ut av domstolen genom lottning från utskotten. (I vissa domsagor finns speciella utskott av lekmannadomare som har kunskap om handel, sjöfart, saltvattensfiske, industri, hantverk och byggbranschen. Om det behövs lekmannadomare med sådan särskild sakkunskap utnämns dessa av rätten utan ett lottningsförfarande.) När jury skall medverka i lagmansretten är det domstolen som genom lottdragning tar ut de blivande lagrettemedlemmene från de båda utskotten. På grund av utskottens storlek tjänstgör lekmannadomarna relativt sällan. I genomsnitt tjänstgör varje vald lekmannadomare för by- och herredsretten två dagar under en fyraårsperiod.

De norska lekmannadomarna erhåller 250 norska kronor per dag eller del av dag. Vid mål som varar längre tid än fem dagar kan Justisdepartementet efter ansökan besluta om högre ersättning. För en del sakkunniga lekmannadomare är dagersättningen högre. Vid visad inkomstförlust till följd av uppdraget kan rätten i stället för

arvodet tillerkänna lekmanndomaren ersättning för inkomstförlusten.

Justisdepartementets uppfattning är att uppdraget som lekmanndomare har ett relativt högt anseende. På grund av utskottens storlek kan det ändå vara svårt att få fram tillräckligt många lekmanndomare.

För det fall någon under tjänstgöringstiden gör sig skyldig till brott skall kommunens administrativa chef utesluta vederbörande ur utskottet enligt bestämmelser i lag (81 § domstoloven). Detsamma gäller vid bortfall av något annat valbarhetskrav. Även domstolen kan, när den upptäcker att något valbarhetskrav brister, utesluta en person ur utskottet (83 § domstoloven). Kommunen skall då underrättas om beslutet. För det fall en lekmanndomare flyttar till en annan kommun så överförs denne för tjänstgöring i den nya kommunen. Den praktiska tillämpningen av bestämmelserna om uteslutning av personer som inte längre uppfyller valbarhetskraven förutsätter kunskap om aktuella förhållanden. För detta finns det regler och har utvecklats praxis innebärande bl.a. visst samarbete med polisen och anmälningskyldighet för lekmanndomarna om vissa förhållanden.

Finland

I Finland förekommer lekmanndomare i första instans i allmän domstol. Något juryssystem finns inte. I brottmål är tingsrätt domför med en yrkesdomare och tre nämndemän. Nämndemännen har individuell rösträtt och deltar i alla frågor i avgörandet. Nämndemän förekommer också i civilmål, bl.a. i familjemål.

(Tidigare var nämndemannamedverkan begränsad till häradsrätterna. I rådstuvurätten fanns således inte någon nämnd. En nämnd bestod då av sju medlemmar som hade kollektiv rösträtt.)

Valbara till nämndemän är finska medborgare, som har fyllt 25 år men inte 63 år, och som är bosatta i en kommun som tillhör tingsrättens domkrets. Personen skall "råda över sig själv och sin egendom" (6 § i den finska tingsrättslagen från 1993), dvs. inte vara försatt i konkurs eller ställd under förmynderskap, och därutöver anses vara lämplig att verka som nämndeman. Personer som innehar en tjänst vid allmän domstol eller en straffanstalt eller som i tjänsten utför undersökningsuppgifter, förundersökning av brott, tull- eller polisbevakning får inte vara nämndemän. Inte heller får

åklagare, advokater eller annan som yrkesmässigt bedriver advokatverksamhet vara nämndeman.

Justitieministeriet fastställer antalet nämndemän i tingsrätt och hur många nämndemän som skall väljas i varje kommun. Nämndemännen utses sedan av respektive kommunfullmäktige för fullmäktiges mandatperiod, dvs. fyra år. Till följd av detta är det i allmänhet partierna som utser nämndemannakandidaterna och de politiska styrkeförhållandena i fullmäktige avgör normalt hur många nämndemannaplatser varje parti får. I vissa större städer har dock personer utan anknytning till partierna utsetts till nämndemän. I några kommuner har partierna anmält att människor som är intresserade av att tjänstgöra som nämndeman kan anmäla sig som kandidater. Vid något tillfälle har det hänt att ett politiskt parti har annonserat i ortspressen efter lämpliga kandidater. De valda nämndemännen skall enligt lag så rättvist som möjligt representera kommuninnevanarnas ålders-, närings- och könsfördelning samt de språkliga förhållandena i kommunen. De får inte uppträda som representanter för något politiskt parti även om de i allmänhet valts på politiska grunder. En nämndeman kan väljas om flera gånger och kan enligt tingsrättslagen, av lagmannen tilldelas häradsdomartitel för lång och förtjänstfull verksamhet i tingsrätten.

Det ankommer på tingsrättens lagman att se till att nämndemännen deltar i tingsrättens sammanträden i tur och ordning. I tingsrättsförordningen stadgas att nämndemännens sammanträdesordning skall fastställas så att varje nämndeman i regel deltar i sammanträden under 12 dagar per kalenderår. En nämndeman som under ett kalenderår har deltagit i sammanträden under mer än 24 dagar, får inte under detta kalenderår delta i flera sammanträden, om det inte är fråga om fortsatt behandling av ett tidigare mål eller ärende. Skälet för denna begränsning är att ett alltför flitigt deltagande anses hindra den aktiva befolkningen från att delta i den dömande verksamheten, vilket i sin tur anses innebära att syftet med nämndemannasystemet inte uppnås. Det finska Justitieministeriet uttrycker att ca 10 dagar per år är en lagom tjänstgöringsfrekvens med hänsyn till att då kan även människor i arbetslivet delta. En sådan frekvens kan inte anses vara för sällan samtidigt som motivationen för uppdraget bibehålls. Det förekommer dock att brottmålsprocesser tar 30 dagar.

Till nämndemännen betalas dagtraktamente och ersättning för resekostnader enligt statens kollektivavtal. Dessutom utgår arvode

till belopp som fastställs av Justitieministeriet. För närvarande (sedan år 1993) är arvodet 350 FIM om förhandlingen varar kortare tid än 6 timmar och 500 FIM om den är 6–9 timmar. Om förhandlingen varar mer än 9 timmar är arvodet 650 FIM. Enligt Justitieministeriet försöker nämndemannaföreningarna få till stånd höjningar av arvodesbeloppen.

Nämndemannainstitutet är gammalt på landsbygden i Finland och har enligt Justitieministeriet ett ganska högt anseende. I de s.k. gamla städerna, där det var rådstuvurätter ända in på 1990-talet, saknas däremot nämndemannatraditionen. Justitieministeriet nämner Helsingfors som exempel och pekar på att det där nyligen valts 550 nämndemän som inte har någon egentlig erfarenhet av nämndemannauppgiften. Detta ledde i början till en del praktiska svårigheter.

Om en nämndeman förlorar sin behörighet eller annars blir olämplig att sköta ett nämndemannauppgiften, skall tingsrätten befria honom från hans uppgiften eller bestämma att han inte på en viss tid får sköta uppgiften. Beslutet fattas av en yrkesdomare och tre nämndemän. Innan nämndemannen befrias från sitt uppgiften skall han beredas tillfälle att bli hörd. Ett beslut om befrielse från uppgiften gäller omedelbart men kan överklagas av nämndemannen till hovrätten. Denna lagliga möjlighet att bli av med olämpliga nämndemän används emellertid mycket sällan. I stället brukar lagmannen föra en diskussion med nämndemannen, om nämndemannen kanske gjort sig skyldig till brott, som därefter väljer att bli befriad från uppgiften. Ett annat tillvägagångssätt är att nämndemannen inte kallas till tjänstgöring.

Frankrike

Lekmannamedverkan förekommer i de franska domstolarna dels i vissa typer av mål, dels i särskilda specialdomstolar. I första instans skiljer man på mål av enklare och mål av svårare beskaffenhet. De grövsta brottmålen, där påföljden kan bli över fem års fängelse, handläggs i en domstol (cour d'assise) där lekmän deltar i dömandet. (I terroristmålen består dock domstolen enbart av yrkesdomare.) Domstolen är domför med tre yrkesdomare och en jury om nio myndiga medborgare. Jurymedlemmarna måste vara 23 år fyllda, behärska det franska språket i tal och skrift och finnas upptagna på en särskild jurylista som fastställs årligen inom varje

domsaga. Personen får inte vara obehörig på sätt framgår av den franska straffprocesslagen, exempelvis inte vara lagfaren och inte heller häktad eller åtalad.

Urvalet av juryledamöter sker i flera steg. Första urvalet sker slumpmässigt genom lottdragning från röstlängderna av landshövdingen. Därefter företar borgmästaren en offentlig lottdragning bland de utvalda. De sålunda utvalda granskas därefter av en särskild kommission med säte i den ort där appellationsdomstolen är belägen. Kommissionen fastställer den s.k. slutliga årliga jurylistan och har bl.a. till uppgift att sortera bort de personer på listan som inte är behöriga enligt lag att tjänstgöra som juryledamöter eller som av en eller annan anledning vill bli befriade från sådan tjänstgöring. Uteslutning sker genom majoritetsbeslut i de enskilda fallen. Därefter tas den slutliga sammansättningen fram genom lottdragning bland de kvarvarande namnen från den tidigare listan. Nästa steg i förfarandet sker genom att en s.k. sessionslista för varje domstolssession sammanställs genom lottdragning av förste presidenten vid appellationsdomstolen. Förfarandet skall ha ägt rum minst 30 dagar innan cour d'assise påbörjar sessionen och är offentligt. Även vid detta tillfälle utesluter man personer som av någon anledning inte är behöriga att tjänstgöra, bl.a. de personer på den årliga listan som har suttit i jury under året. Juryledamöterna i de enskilda målen tas sedan från sessionslistan. Urvalet sker på så sätt att samtliga juryledamöters namn förs över på lappar som läggs i en urna. Förste presidenten i appellationsdomstolen drar sedan lapparna ur urnan och läser upp namnen på dem som genom detta förfarande har tagits ut till jurytjänstgöring. I lottningsförfarandet har åklagaren och försvararen möjlighet att förklara jäviga maximalt fyra respektive fem av de framlottade utan närmare motivering.

Vid prövningen av målet avgör de nio jurymedlemmarna skuldfrågan efter en med yrkesdomarna gemensam överläggning. För fällande dom krävs att åtta ledamöter, varav fem är lekmän, enas härom. Påföljden bestäms av juristerna. Jurymedlemmarna deltar i en session i brottmål som varar ungefär tre veckor. De får tjänstgöra endast en session var femte år.

Även i de särskilda domstolar som handlägger ungdomsmål deltar lekmän. Domstolen är domför med en yrkesdomare och två nämndemän. Dessa nämndemän förordnas på förslag av appellationsdomstolens förste ordförande direkt av justitie-ministern för en fyraårsperiod bland personer över 30 år som har

utmärkt sig genom sitt särskilda intresse för barn och sin kompetens. Utnämningarna sker efter ett ansökningsförfarande. Nämndemännen tjänstgör cirka tio dagar per år.

(Medverkan av lekmän förekommer också i de domstolar som handhar s.k. sociala mål. Även här består rätten av en juristdomare och två lekmannadomare. De senare är representanter för arbetstagarna respektive arbetsgivarna jämte de fria yrkesutövarna. Dessa är utnämnda på tre år av appellationsdomstolens förste president och tas ut från en lista som satts upp av de statliga myndigheter som handhar frågor inom detta område.)

(Det finns även domstolar som uteslutande består av lekmän vid prövningen i första instans. Handelstvister prövas således av särskilda handelsdomstolar som består av tre handelsmän valda av handelns intresseorganisationer på två år vid första tillfället och på fyra år efter omval. En handelsdomare som har tjänstgjort sammanhängande under 14 år får dock inte väljas om för ytterligare perioder, utan måste avstå från att vara domare under ett års tid. I arbetstvister består rätten av ett lika antal ledamöter som valts av fackföreningarna respektive arbetsgivarföreningarna. I hyres- och arrendetvister består rätten av fem ledamöter, en yrkesdomare och fyra lekmannadomare. Två av lekmannadomarna representerar hyresvärderna/markägaren och två hyresgästen/arrendatorn. De väljs på sex år av sina kollegor.)

De franska lekmannadomarna uppbär en dagersättning som inbegriper transportkostnader, boende- och matkostnader om 1 700 franska franc (genomsnittlig summa) samt, för de som har en anställning, en ersättning som kompenserar deras inkomstbortfall. De nämndemän som tjänstgör vid ungdomsmål erhåller en schablonersättning om 600 franska franc per förhandlingsdag. Normalt tjänstgör de under cirka sex timmar.

Opinionsundersökningar visar att fransmännen är mycket fästa vid lekmannajury.

Det finns i fransk lagstiftning inga särskilda föreskrifter som tar sikte på det fallet att det under tjänstgöringstiden uppkommer något som gör att en lekmannadomare inte längre framstår som lämplig för uppdraget, t.ex. att han eller hon gjort sig skyldig till brott. Vid lottningen (se ovan) kan dock dessa jävas ut. När det gäller nämndemännen som tjänstgör vid ungdomsmål så kan dessa vid allvarligt fel som befläckar hans eller hennes heder och ära avsättas efter överläggning i appellationsdomstolens första kammare, på begäran av åklagare eller domare.

Tyskland

I de tyska domstolarna förekommer lekmannadomare både i tvistemål och brottmål. I tvistemål deltar lekmän som bisittare i handelsdomstolar och lekmannadomare i jordbruksärenden. Även i förvaltnings-, arbets- och försäkringsmål deltar lekmannadomare. De lekmannadomare som dömer i brottmål motsvarar i mycket de svenska nämndemännen och benämns Schöffen. Vid tingsrätterna (Amtsgericht) och i hovrätterna (Landgericht) deltar två nämndemän vid sidan av juristdomare vid prövning av brottmål som inte endast avser lindriga brott. Likaså deltar särskilt utvalda nämndemän (Jugendschöffen) vid prövning av ungdomsmål. Nämndemännen är likställda med juristdomarna och avgör såväl skuldfrågan som påföljdsfrågan i målet. Enligt en särskild bestämmelse kan den anklagade dock inte dömas om båda nämndemännen röstar för en frikännande dom.

De tyska nämndemännen väljs för en fyra års period vid val som förrättas vart fjärde år. Domstolscheferna vid tingsrätterna respektive hovrätterna bestämmer erforderligt antal nämndemän och extra nämndemän (ersättare) utifrån direktiv om att nämndemännen inte skall anlitas mer än tolv sammanträdesdagar per år. Kommunerna utarbetar förslagslistor som upptar personer som kan komma i fråga som nämndemän. Val av nämndemän som skall tjänstgöra i ungdomsmål sker dock genom ett särskilt förfarande av särskilda utskott för ungdomshjälp. För att kunna väljas måste man vara tysk medborgare och minst 25 år gammal, man får inte heller vara äldre än 70 år när mandatperioden börjar. Ett annat krav är att man skall ha bott minst ett år i kommunen när listorna utarbetas. En person som dömts för brott eller är föremål för förundersökning som ännu inte avslutats kan inte komma i fråga, liksom inte heller den som är insolvent. Vidare får inte den väljas som på grund av fysiska eller psykiska åkommor inte anses vara lämplig som nämndeman. Liksom i Sverige får inte bl.a. domare, advokater och vissa kategorier tjänstemän väljas. Det samma gäller medlemmar av förbunds- eller delstatsregeringarna. Vissa andra yrkeskategorier har även rätt att avböja sig uppdraget. En nämndeman kan väljas om. En person som tjänstgjort som nämndeman under åtta år och vars senaste tjänstgöring ligger mindre än åtta år tillbaka i tiden kan dock inte utses till nämndeman.

Till förslagslistorna utses kandidater genom organisationer (kyrkan, politiska partier, fackföreningar, välgörenhetsorganisationer, aktionsgrupper), intresserade medborgare kan emellertid också själva ansöka. Det åligger kommunerna att tillse att listorna representerar ett tvärsnitt av samtliga befolkningsgrupper efter kön, ålder, yrke och social ställning. Den utifrån dessa hänsyn utarbetade listan skall under en veckas tid finnas tillgänglig för allmänheten som har rätt att framföra invändningar mot de namngivna kandidaterna grundade på att det föreligger hinder mot att kandidaten ställer upp till val. Efter utgången av denna tid sammanträder valkommittén som på grundval av listorna och eventuellt framförda invändningar med två tredjedels majoritet väljer de nämndemän och extra nämndemän som skall tjänstgöra. Valkommittén består av en på förhand bestämd lagfaren domare vid den domstol där tjänstgöringen skall äga rum, en av delstatens regering utsedd förvaltningstjänsteman samt tio förtroendevalda som valts av det eller de landsting som ingår i domkretsen. Vid valet gäller samma krav på representativitet som vid upprättandet av förslagslistorna. I vilken ordningsföljd nämndemännen kallas till tjänstgöring bestäms genom lottning. Som nämnts är antalet nämndemän tilltaget så att var och en preliminärt inte skall anlitas mer än tolv ordinarie sammanträdesdagar om året. Den tid som nämndemännen anlitas per månad beror på vad respektive mål kräver. En nämndeman kan på egen begäran strykas från listan om han tjänstgjort mer än 24 sammanträdesdagar.

De tyska nämndemännen har rätt till ersättning för förlorad tid med 8 DM per timme och för förlorad arbetsinkomst med det faktiska beloppet dock gäller en övre gräns om 30 DM. Vid huvudförhandlingar som pågår under flera dagar kan förlorad arbetsinkomst ersättas upp till 80 DM. Nämndemännen får vidare en schablonmässigt beräknad ersättning för omkostnader beroende på sammanträdet längd och resväg. Ersättningsbestämmelserna är tänkta att förhindra att nämndemännen lider ekonomiskt avbräck genom sitt förtroendeuppdrag. I delstaternas intresse, vilka måste skaffa fram ekonomiska medel för ersättningen, krävs dock i princip att ersättningen begränsas. Eftersom uppdraget är en medborgerlig plikt förväntas nämndemannen i viss utsträckning acceptera ekonomiska nackdelar till följd av uppdraget.

Att ställa upp som nämndeman är alltså en medborgerlig skyldighet men uppdraget betraktas också som ett hedersuppdrag. Nämndemannens uppgift anses vara att bidra med praktisk

livserfarenhet och en icke-jurists uppfattning i målet. Möjligheten att tjänstgöra som nämndeman är emellertid inte så väl känd bland allmänheten. Det är då förslagslistorna för val av nämndemän utarbetas genomför därför de tyska delstaterna en rad aktiviteter, exempelvis upprop i pressen, för att göra befolkningen medveten om befattningens betydelse och för att finna lämpliga kandidater. Den allmänna motviljan mot att engagera sig för förtroendeuppdrag och att acceptera yrkesmässiga och privata inskränkningar på grund av detta gäller även uppdrag som nämndeman. I vissa delstater har man uppenbara problem att få det antal kandidater som krävs för att utarbeta förslagslistorna. Enligt de tyska myndigheterna beror emellertid snarast dessa problem på okunnighet och minskande intresse för att engagera sig i samhället.

Om bristande förmåga att utöva nämndemannauppdraget inträder eller blir känd skall nämndemannen strykas från listan. Detsamma gäller om sådana omständigheter inträffar eller blir kända som gör att en person inte kan utses till nämndeman. Förfarandet är reglerat i lag och innebär att berörd domare vid tingsrätten, efter hörande av åklagarmyndigheten och nämndemannen, fattar beslut i frågan. Beslutet kan inte överklagas.

Österrike

I den österrikiska grundlagen finns inskrivet att folket skall medverka i rättskipningen vid brott som medför stränga straff och vid politiska brott. Lekmannadomare (schöffen) medverkar vid prövning av brottmål i första instans där fängelse mer än fem år kan komma i fråga. Dessutom förekommer lekmannadomare i mål med lindrigare straff men som ändå gäller svåra brott. Två lekmannadomare deltar i avgörandet vid sidan av två yrkesdomare och samtligas röster väger lika tungt. Såväl ansvars- som påföljdsfrågan prövas. Mål om ansvar för gärningar som kan ge livstids fängelse eller där fängelse mellan fem och tio år ingår i straffskalan prövas av en jury. Detsamma gäller en rad politiska brott. Juryn, som består av åtta ledamöter, avgör skuldfrågan ensam och påföljdsfrågan tillsammans med tre yrkesdomare – tillsammans utgör de jurydomstolen – varvid alla röster väger lika tungt.

I ungdomsmål måste minst en person i domstolen med nämnd vara eller ha varit verksam som lärare eller pedagog eller inom ungdomsvården. I ungdomsmål med jury måste dessa förutsätt-

ningar vara uppfyllda beträffande minst fyra juryledamöter. En ytterligare förutsättning i ungdomsmål är att minst en lekmannadomare (för jury gäller två) måste vara av samma kön som offret.

(Det förekommer dessutom medverkan av sakkunniga lekmannadomare i vissa slag av civilrättsliga mål. I handelstvister i första och andra instans där tvisteföremålets värde överstiger 500 000 österrikiska schilling medverkar särskilda s.k. Kommersialrat. I samtliga instanser som prövar arbetsrättsliga och socialrättsliga mål förekommer medverkan av fackliga lekmannadomare.)

De österrikiska lekmannadomarna rekryteras slumpmässigt. Baserat på vallängderna lottas platserna som lekmannadomare ut bland alla medborgare mellan 25 och 65 år. Det är borgmästarna i kommunerna som vartannat år har till uppgift att i ett offentligt förfarande lotta fram en ringa bråkdel av de personer som upptagits på röstlängderna. Borgmästarnas förteckningar kontrolleras av distriktsförvaltningsorganen som inhämtar upplysningar om de presumtiva lekmannadomarna. De personer som har dömts till straff av en viss svårighetsgrad stryks från förteckningarna. Detsamma gäller personer mot vilka straffprocess är anhängig på grund av misstanke om brott som kan ge mer än sex månaders frihetsstraff. Uteslutna från befattningen som lekmannadomare är vidare personer som till följd av sitt fysiska eller mentala tillstånd inte kan fullgöra sina skyldigheter i samband med befattningen, personer som inte behärskar domstolsspråket tillräckligt väl för att kunna följa gången i en förhandling på tillförlitligt sätt. Personer som innehar en politisk befattning, som är verksamma som präster eller medverkar yrkesmässigt inom rättskipningen och personer som inte har sin huvudsakliga bostad inom landet kan inte heller utses till lekmannadomare. På grundval av de korrigerade förteckningarna sammanställs listor som gäller för två år från vilka ordföranden för Landesgericht slumpvis väljer ut de personer som faktiskt skall tjänstgöra som lekmannadomare. Både distriktsförvaltningsorganet och ordföranden för Landesgericht kan stryka personer som saknar personliga förutsättningar för befattningen som lekmannadomare från årslistorna. Lekmannadomarna är skyldiga att tjänstgöra högst fem förhandlingsdagar under loppet av tre månader; och på samma sätt det följande året. Om en förhandling tar längre tid är han eller hon dock skyldig att delta till slutet. Eftersom valet av lekmannadomare sker slumpvis är det inte sannolikt att personer som en gång utsetts utses på nytt. Det finns

dock inget som hindrar detta. Personer som har tjänstgjort som lekmannadomare under de föregående årslistornas giltighetstid kan dock ansöka om att bli befriade från befattningen under en period om två år.

Befattningen som lekmannadomare är ett hedersuppdrag vilket bl.a. innebär att det är oavlönat. Lekmannadomarna har dock rätt till ersättning för resor och uppehälle och för förlorad arbetsinkomst. Ersättningen beräknas enligt bestämda taxor och lekmannadomaren måste styrka att han faktiskt har förlorat inkomst.

Att tjänstgöra som lekmannadomare är en medborgerlig plikt och allmänt erkänt. De österriskiska myndigheterna menar dock att man i praktiken kan konstatera att det inte finns något intresse bland befolkningen att inneha befattningen.

England

Det engelska rättsväsendet kan sägas kännetecknas av det stora lekmannainslaget i den dömande verksamheten. Lekmannadomare avgör mål i första instans och jury medverkar i rättegången i grövre brottmål vid de kungliga domstolarna (Royal courts).

Fredsdomare (Magistrates eller Justices of the Peace) tjänstgör antingen i en Magistrates court eller i Crown Court. De handlägger enklare brottmål, men även familjemål och enklare tvistemål. Till sin hjälp har de en rättsutbildad tjänsteman (court clerk). I Magistrates court består sitsen vanligtvis av tre fredsdomare. Denna typ av domstol handlägger 95 procent av alla brottmål. Fredsdomarna tar ställning både till skuldfrågan och påföljdsfrågan. Allvarigare brott prövas av Crown Court som första instans, men även i sådana fall kan det ankomma på en fredsdomare att bestämma om målet skall föras upp till förhandling. Fredsdomarna kan vidare besluta att ett av dem avdömt mål skall översändas till Crown Court för bestämmande av påföljd. Fredsdomare dömer i Crown Court i mål som överklagats dit från Magistrates court eller i de fall där mål sänts till Crown Court för påföljdsbestämning. Sitsen består då av en juristdomare och två, ibland fyra, fredsdomare.

Fredsdomarna utnämns som huvudregel av Lordkanslern på monarkens vägnar. Det sker ungefär 1 800 utnämningar årligen efter förslag från särskilda rådgivande kommittéer som finns

utspridda över landet. Även ordförande och ledamöter i kommittéerna förordnas av Lordkanslern. Kommittéerna förnyas vart tredje år då hälften av kommittéledamöterna måste avgå. Dessa rekryteras från alla delar av samhället.

Alla personer eller organisationer har rätt att föreslå någon till fredsdomare. Förslagen skickas till den lokala rådgivande kommittén. Det är inget som hindrar att man anmäler sig själv. En fredsdomare måste vara bosatt inom ett visst område knutet till den aktuella domstolen. Fredsdomarkären inom det område där de tjänstgör skall återspegla alla delar av samhället. Därutöver skall de vara personer som är och av lokalbefolkningen anses vara lämpliga i personlighets- och integritetshänseende. De skall även ha förståelse för det viktiga arbete som de satts att utföra. Ett förordnande får inte ske som belöning för tidigare tjänster av vad slag det vara må. Politisk åskådning är varken kvalificerande eller diskvalificerande, men hänsyn kan tas till en persons politiska åsikter vid utnämningen för att inte en domstol skall domineras av ett enda politiskt parti. Lordkanslern försöker även utnämna yngre personer i 30 eller 40 års åldern för att få en någorlunda jämn balans åldersmässigt.

Det finns inte något krav på medborgarskap för att man skall kunna komma ifråga som fredsdomare. Personer som saknar brittiskt medborgarskap måste emellertid avlägga en särskild ed (Oath of Allegiance to the Queen). Till fredsdomare utnämns inte någon som är under 27 år och ingen som är över 65 år. Enligt lag måste en fredsdomare sluta när han eller hon fyller 70 år. Detta är den enda begränsningen i tiden av utnämningen. Vissa personkategorier kan inte utnämnas till fredsdomare, nämligen personer som straffats för vissa typer av brott eller som är underkastade vissa slags domstolsbeslut, personer som befinner sig i konkurs samt personer med hörsel- eller synsvårigheter eller som på grund av sjukdom inte kan utöva sina plikter. Till de uteslutnas krets hör även militärer, polismän, trafikvakter och personer som är nära släkt med en fredsdomare inom samma domkrets.

En fredsdomare får räkna med att han måste tjänstgöra vid åtminstone 26 tillfällen om året. En genomsnittlig tjänstgöring om 35 tillfällen om året är förväntad. Därtill kommer fortlöpande information och utbildning som fredsdomarna skall ta del av, något som oftast sker på kvällstid. Även innan tjänstgöringen börjar måste den nyutnämnde fredsdomaren genomgå utbildning för att kunna förstå sina blivande uppgifter, få tillräckliga kunskaper i

juridik för att kunna döma i normala fall, lära sig bevisvärderingsreglerna och att förstå påföljdssystemet.

Att vara fredsdomare är av tradition ett hedersuppdrag även om det blivit allt svårare att hitta lämpliga kandidater som är villiga att ställa upp. Den allmänna uppfattningen av en fredsdomare är en människa som är villig att dela med sig av sin tid och göra en samhällsinsats samtidigt som han eller hon bidrar till rättssystemet med rättvisa sett ur ett lokalt perspektiv.

Fredsdomarna är obetalda, men kan i vissa fall få bidrag för att täcka resekostnader, uppehälle och förlorad inkomst vid tjänstgöring.

Endast Lordkanslern får besluta om disciplinära åtgärder mot en fredsdomare eller att denne skall skiljas från uppdraget. Det finns av Lordkanslern utfärdade riktlinjer för olika situationer som kan uppstå och som även anger procedurregler för de rådgivande kommittéerna. Dessa har att avge en rapport till Lordkanslern åtföljd av ett förslag till åtgärd. En fredsdomare som gör sig skyldig till brott är diskvalificerad från fortsatt tjänstgöring.

Jury medverkar vid prövning av åtal för de mest allvarliga brotten som t.ex. mord, våldtäkt, misshandel, stöld och bedrägeri. Har den tilltalade erkänt gärningen eller avstått från rätten till jury avgörs dock målet endast av juristdomare. Juryn beslutar i skuldfrågan. För fällande dom förutsätts juryn vara enig. Prövning av jury förekommer också, om än mer sällan, i förtalsmål, vilka räknas som tvistemål.

Juryledamöter väljs ut slumpmässigt med hjälp av valregistret bland personer mellan 18 och 70 år som har bott i Storbritannien, Nordirland, kanalöarna eller Isle of Man under minst fem års tid sedan 13 års ålder. När de utvalda kommer till domstolen utses sedan 15 av dem slumpmässigt av en domstolstjänsteman, dessa får följa med in i rättssalen. En tjänsteman vid domstolen väljer därefter genom lottning ut de tolv som kommer att tjänstgöra i juryn. Det är möjligt för åklagare och försvarare att ifrågasätta valet av en jurymedlem. Om domaren medger att en person skall uteslutas måste personen lämna juryn och en ny jurymedlem utses. Jurytjänstgöringen beräknas vid varje tillfälle pågå under tio arbetsdagar.

En person som känner den tilltalade, ett vittne, domaren, åklagaren eller försvararen eller som på annat sätt har anknytning till målet får inte vara medlem av juryn. Vidare utesluts från jurytjänstgöring den som dömts till vissa slags straff, den som lider

av psykisk sjukdom eller som på grund av sådan sjukdom har förmyndare samt den som av domstol inte anses kunna sköta sina affärer. Präster, munkar, nunnor, domare, även fredsdomare, jurister samt anställda inom rättsväsendet och närstående områden får inte heller ingå i juryn. Personer som är medlemmar av Överhuset eller Underhuset eller anställda där, vissa militärer, läkare, tandläkare, barnmorskor, sjuksköterskor, veterinärer och farmaceuter samt representanter till EG Parlamentet är inte heller tvingade att tjänstgöra i jury.

USA

I USA förekommer lekmannadomare enbart i jurysystem. Enligt konstitutionen skall praktiskt taget all prövning av brottmålsåtal, med undantag för riksrättsåtal, ske av jury. Medverkan av jury är också en konstitutionell rättighet i tvistemål där värdet överstiger 20 dollar. Juryns uppgift är att bestämma vad som är fakta i målet. I brottmål bestämmer juryn också i skuldfrågan, däremot inte i påföljdsfrågan om det inte rör sig om brott där dödsstraff kan komma i fråga. Juryn består vanligtvis av tolv personer och i praktiskt taget alla delstatliga och federala brottmål krävs för fällande dom att juryn är enig. Huruvida jury kommer att medverka i rättegången beror dock på parterna. De flesta tvistemål avgörs av denna anledning enbart av juristdomare. Även antalet juryrättegångar i brottmål är i praktiken få. Om den tilltalade erkänner gärningen behövs ingen jury.

Enligt amerikansk policy skall alla amerikanska medborgare ha en möjlighet att kunna komma i fråga för tjänstgöring som juryledamot. Sådan tjänstgöring är vidare en medborgerlig plikt för den som utses. Juryledamöterna till såväl de delstatliga som de federala domstolarna väljs ut slumpmässigt, vanligtvis från röstlistorna inom domstolens domsaga (på en del håll används annat underlag såsom fordonsregister, skattelängder, arbetslöshetsregister). Detta anses garantera att juryn kommer att representera ett rimligt tvärsnitt av samhällets innevånare. Vissa krav ställs dock på jurymedlemmarna eftersom de förväntas vara personer med sunt förnuft och som är ärliga och har känsla för rättvisa. En juryledamot måste ha fyllt 18 år och vara amerikansk medborgare samt ha bott åtminstone ett år inom domsagan. Personen i fråga måste också kunna läsa, skriva och förstå engelska

så pass bra att han eller hon kan fylla i den särskilda blankett om kvalifikationskrav för juryledamöter som skickas ut till dem som valts ut från röstlistorna. En person som inte kan tala engelska får inte sitta i juryn. Detsamma gäller den som på grund av psykiska eller fysiska men inte på ett tillfredsställande sätt är kapabel att tjänstgöra som medlem av juryn. Även personer som är åtalade eller straffade för brott där påföljden är minst ett års fängelse är uteslutna från jurytjänstgöringen.

Behöriga att tjänstgöra som juryledamöter kan kallas till tjänstgöring under en viss tidsperiod vilket innebär att de skall vara tillgängliga och kunna ställa upp om det behövs under den aktuella perioden. I de enskilda målen väljs juryledamöterna ut enligt särskilda regler som bl.a. tillåter parterna att välja bort ett visst antal av kandidaterna. Personer som har ett intresse i målet, känner eller är släkt med någon av parterna, partsombuden eller vittnena eller som av annan anledning inte kan förväntas vara opartiska får inte sitta i juryn.

Juryledamöterna erhåller ersättning för resekostnader (i District of Columbia f.n. 4 USD) och ett dagarvode (i District of Columbia f.n. 40 USD i federala domstolar och 30 USD i delstatliga). Personer som är statligt anställda erhåller inget arvode eftersom de behåller sin vanliga lön vid tjänstgöringen som juryledamot.

Bilaga 3

Kommitténs undersökningar

Kommitténs enkätundersökning – nämndemän

Domstolar i undersökningen

Enkäterna skickades till 16 domstolar (allmänna och förvaltningsdomstolar) som ombads skicka enkäterna vidare till ett urval av domstolens nämndemän – jämnt fördelat kvinnor och män, olika åldrar. Förutom en jämn spridning över landet eftersträvades att undersökningen skulle riktas dels till olika typer av orter, dels till två olika län där sammanläggning av domstolar diskuteras. Undersökningen riktades till 40 nämndemän vid Göteborgs tingsrätt (som har ca 200 nämndemän), till 20 nämndemän på var och en av de domstolar där antalet nämndemän är 100 eller mer, till 15 nämndemän på var och en av de domstolar där antalet nämndemän är 50 eller mer och till 10 nämndemän på var och en av de domstolar där antalet nämndemän är färre än 50. Undersökningen nådde 150 nämndemän på tingsrätterna och sammanlagt 235 nämndemän.

Tingsrätter (10)

Göteborgs tingsrätt

Eskilstuna tingsrätt

Kristianstads tingsrätt

Västerbottens län

Lycksele tingsrätt

Skellefteå tingsrätt

Umeå tingsrätt

Värmlands län
Arvika tingsrätt
Karlstads tingsrätt
Kristinehamns tingsrätt
Sunne tingsrätt

Hovrätter (2)
Hovrätten för Nedre Norrland
Göta Hovrätt

Länsrätter (3)
Länsrätten i Västerbotten (Umeå)
Länsrätten i Dalarna (Falun)
Länsrätten i Skåne (Malmö)

Kammarrätter (1)
Kammarrätten i Stockholm

Svarsfrekvens

Sammanlagt 138 nämndemän (ca 59 %) besvarade enkäten.

Kommitténs enkätundersökning – domstolar

Domstolar i undersökningen

Enkäterna skickades till 16 domstolar (allmänna och förvaltningsdomstolar, samma som beträffande enkäten till nämndemännen).

Svarsfrekvens

Sammanlagt 15 domstolar besvarade enkäten. En tingsrätt avböjde att medverka i undersökningen.

Kommitténs enkätundersökning – nominerande organ

Kommuner och regioner i undersökningen

Enkäterna skickades på lokal nivå till samtliga kommuner (38) som berördes av enkäterna till nämndemän/domstolarna. Kommunen ombads vidarebefordra enkäten till samtliga partier som finns representerade i kommunfullmäktige. Motsvarande tillvägagångssätt användes på regional nivå inom de län som förekommer (7).

Svarsfrekvens

Drygt 80 nominerande organ besvarade enkäten.

Kommitténs undersökning – antal mandatperioder

Domstolar i undersökningen

I undersökningen riktade sig kommittén till samtliga domstolar i landet.

Frageställning

Hur många av domstolens nämndemän

1. tjänstgör nu under sin första eller andra mandatperiod?
2. har tjänstgjort under mer än två mandatperioder?
3. har tjänstgjort under mer än fyra mandatperioder?

Domstolarnas svar

Svarsfrekvensen var mycket hög. Av svaren kunde främst utläsas en tendens (några uppgifter framstod som osäkra bl.a. med hänsyn till att uppgift om antalet nämndemän inte stämde med uppgifter som kommittén hade tillgång till).

Svaren från tingsrätterna:

Svarsalternativ 1: 54 tingsrätter angav 50 procent eller mer (vid 32 av dessa domstolar var andelen 60 procent eller mer). Alla tingsrätter utom två angav en andel om minst 30 procent eller mer.

Svarsalternativ 2: Endast 3 tingsrätter angav en högre procentandel än 50 (53, 65 respektive 75 procent).

Svarsalternativ 3: Endast 5 tingsrätter angav en högre procentandel än 30 (dock inte mer än 50 procent). 45 tingsrätter angav 20 procent eller mindre.

Svaren från hovrätterna, länsrätterna och kammarrätterna:

Tendensen som kunde iakttas beträffande nämndemännen vid tingsrätterna – att många tjänstgör under sin första eller andra mandatperiod – gällde även nämndemännen i hovrätterna och stod sig också beträffande nämndemännen i länsrätterna. Tendensen var än mer tydlig beträffande nämndemännen i kammarrätterna.